

ISSN 2706-8293

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

Баишев университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Баишев университета

2019

№ 4 (66)

**БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы**

**ВЕСТНИК
БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА
научный журнал**

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігінде 2004 жылдың 29 қаңтарында тіркелген, куәлік № 4645-Ж
Зарегистрирован в Министерстве информации Республики Казахстан, свидетельство № 4645-Ж от 29.01.2004 г.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца

**№ 4 (66)
декабрь
2019**

2000 жылдан бастап шығады

Издается с 2000 года

	МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS	
	ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
	<i>Демеуов А.Ш.</i> Қазақ Халық педагогикасындағы дене тәрбиесі	5
	<i>Сабирова Н.Ж., Науманова Э.Ш.</i> Современные технологии в преподавании китайского языка	7
	ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
БАС РЕДАКТОР ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР Ахан Б.А. БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ ЗАМ. ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА Лыгина О.И. РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ РЕДКОЛЛЕГИЯ Агзамова А.Б. (Қазақстан) Абрахам Алтонаян (Великобритания) Асаров А.А. (Қазақстан) Бияшев Б.Г. (Қазақстан) Жанпейсова Н.М. (Қазақстан) Камаруль Хавари (Малайзия) Корченко А.Г. (Украина) Ли Дзень Хун (ҚНР) Лыгина О.И. (Қазақстан) Мухитдин Бин Исмаил (Малайзия) Султангареева Р.А. (Россия) Тяпухин А.П. (Россия) Терегулов Ф.Ш. (Россия) Кереев Я.М. (Қазақстан) Махамбеова У.К. (Қазақстан) Адрес редакции: г.Ақтобе ул.Бр.Жубановых д.302 «А» для писем: 030000 г. Ақтобе, а/я 64 e-mail: vestnik@ausb.kz	<i>Лыгина О.И.</i> Особенности развития транснациональных корпораций	13
	<i>Алдашев А.О., Калаганова Н.К.</i> Зарубежный опыт модернизации социально-экономических систем	20
	<i>Бухарбаев Ш.М., Барышева Ж.Б., Даулетова Р.С., Абдигалиева Ж.А.</i> Бюджеттік қатынастарды нарық талаптарына сәйкес реттеу	26
	<i>Кенбейлова Г.А., Бухарбаев Ш.М., Қаршығина Г.Е., Бағытова М.С.</i> Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық сферасын жүзеге асыру механизмін жетілдіру жолдары	31
	<i>Бухарбаев Ш.М., Қонақова Г.М., Кенбейлова Г.А., Қазбекова А.А.</i> Қазақстанның сақтандыру нарығының әлемдік тәжірибемен үйлесімділігі	34
	<i>Бухарбаев Ш.М., Қонақбаева А.У., Абдигалиева Ж.А.</i> Әлеуметтік сфераға бағытталған бюджет шығыстарының көрсеткіштерін зерттеу	39
	<i>Сейтқалиева Н.Т.</i> Өнірлердегі инвестициялық тартымдылық	43
	<i>Рысбекова А.Т., Мухаммедов А.У.</i> Совершенствование сервисного обслуживания компьютерной техники в сельском хозяйстве	49
	ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ	
	<i>Қазбекова Г.Н., Жанпейсова Қ. Ә., Мемеуов Е. К., Сағынова А. М.</i> Использование инновационных методов в профессионально-ориентированном обучении студентов	56
<i>Беркешева А.С., Мурат А., Жұманиязова Б.</i> Показатели надежности транспортных систем	62	
<i>Жексенбаева Г.М., Досмагамбетова М.Б.</i> Проблемы освоения морских нефтегазовых месторождений	66	

<p>тел.:8(7132) 974081,82</p> <p>Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына авторлар жауап береді. Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения редакции.</p> <p>Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.</p> <p>Редакционная коллегия оставляет за собой право корректуры по ГОСТ 7.5.-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», ГОСТ 7.1-2003 СИБИД «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».</p> <p>Сдано в набор 15.06.2018 Подписано в печать 15.06.2018 Формат 21x29,7. Печ.л.8,4 Тираж 100 экз. Отпечатано в РИО Баишев Университета</p>	<p style="text-align: center;">ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАР – СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ НАУКИ</p> <p><i>Айтжанова С., Жармаганбетова К.Т.</i> Қолданыстағы заңдары бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерінің сипаттамасы <i>Ахмедьяр А., Сагиева Г.К.</i> Қазақстан республикасындағы тұтынушыларды құқықтық қорғаудың кейбір мәселелері <i>Турлан П., Қуатбек Г.К.</i> Цифрлық технология <i>Надирова И., Қуатбек Г.К.</i> Абай Құнанбаевтың құқықтық көзқарастары мен заңгерлігі <i>Кенжешиова Д., Қуатбек Г.К.</i> Цифрлы технология болашаққа жасалған қадам <i>Кемалова У., Қуатбек Г.К.</i> Электрондық құжат айналымы саласындағы заңнаманың жалпы сипаттамасы <i>Абдысаматов Р., Сагиева Г.К.</i> Жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарды реттеу ұғымы, осы қатынастарды реттеудегі мемлекеттің ролі мен орны</p> <p style="text-align: center;">ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР – СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ</p> <p><i>Бекешева А.А., Урмурзина Б.Г.</i> Копинг-поведение: аналитический обзор зарубежных исследований <i>Мусина А.Б., Урмурзина Б.Г.</i> Влияние специфики детско-родительского взаимодействия и эмоциональных отношений в семье на становление психологической защиты ребенка <i>Сабыр Л.М., Карабалина А.А.</i> О психологической подготовке будущего врача <i>Сейлханова С. Е., Урмурзина Б.Г.</i> Оценка проявления тревожности курсантов в военно-учебной деятельности <i>Минко Э.А.</i> Клинико-психологические особенности больных кардиологического и кардиохирургического профиля <i>Бактыгулов А.И., Кубанова Д.Б.</i> Драматургиядағы қазақ хандарының бейнесі <i>Кенишликова А., Абильдаева К.М.</i> О типологии концептов в современном филологическом знании <i>Сабыркулова Ш.С., Абильдаева К.М.</i> Концепт цвет как проявление ментальности в поэтическом творчестве</p>	<p>71</p> <p>75</p> <p>80</p> <p>83</p> <p>88</p> <p>92</p> <p>96</p> <p>103</p> <p>108</p> <p>113</p> <p>118</p> <p>122</p> <p>127</p> <p>131</p> <p>138</p>
	<p style="text-align: center;">ЮБИЛЕЙНЫЕ ДАТЫ</p> <p><i>Казбекова Г.К.</i> Нариману Жалғасұлы – 80 лет. «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға»</p>	<p>145</p>

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 06.77.02

Демеуов А.Ш.¹

¹Баишев Университеті

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

Аннотация

Бұл мақалада қазақ халқының жас ұрпақтарының дене тәрбиесі тәжірибесі баяндалады

Кілт сөздер: *дене тәрбие, педагогика, ұлттық ойындар.*

Халқымыз денсаулықты бірінші байлық деп қабылдайды.

Жан тәрбиесі- тән тәрбиесінен туындайтын деріс.Осыны екі ауыз сөзбен топшылаған халқымыз «тәні саудың-жаны сау» деп қоғамдағы рухани байлықты игеру үшін тән тәрбиесінің дұрыс болуын қалаған.Дене тәрбиесіне денсаулықты күту, дене сымбатына ұмтылу,баланы атқа мінуге,найзаласа білуге ұйрету міндеттері қойылады.

Баланың жастайынан дені сау азамат болуын аңсаған . Жаңа туған нәрестені қалай күту жөнінде ежелдердің келіндеріне ақыл-кеңесберуі,үлкендердің сәбиді тұзды сумен шомылдырып,денесін маймен сылауы,қол-аяғын созып, «Өс,өс»деп буындарын бекітуі,шала туған баланы түлкі тымаққа салып асырауы,оған бие сүтін беруі,қойдың құйрығын сорғызуы –сол қамқорлықтың айғағы.

Дене сұлулығына ,әсіресе қыз баланың көрікті болуынаерекше көңілбөлген.Аналар «аттың көркі -жал, қыздың көркі – шаш» деп ұққан.Шашқа ғарышпен байланыстырушы қасиеті барқараған.Қыз баланың шашын жақсы өсіру үшін айранмен,ірімшіктің сары суымен немесе қынамен жудырған.Шаш,сақалк тімсідігі адам мәдениетінің төмен,білім-парасатының кемдігін көрсеткен.Қолаң шаш,сүмбіл шаш деген теңеулер ару,сұлу қыздеген мәнде қолданылған.

Дене тәрбиесін ерекше түсінген қазақ халқы «Денсаулық – зор байлық»,деп бұған батырлық дастандарда ертегілерде, аңыздарда төрінен орын берген.Өлім-жітіммен халықтық ем-дом арқылы күрескен. «Ас – адамның арқауыдейді халық.

Халқымыздың мыңдаған жылдар бойы тұрмыс-тіршілігінде тамақ ішудің өзіндік әдебін құрайтын қағидалары қалыптасып,ұрпақтан ұрпаққа жалғасып отыр.

Қонақтар дастархан басында отырғанда жасы кішілер қолға су құйып,таза сүлгі беруі тиіс. Дастархан, басында жиналғандар қалай болса солай отыра салмайды.,Жасына сый-құрметінеқарай әркімнің отыратынжері болады.Кішкентай балалар ата-аналарының қасына отырады.Ал ержеткенбалалар

үлкендерден төмен отырады. Бірақ бойжеткен қызесік жаққа отырмайды. Дастархан жайылып тамақ қойылғаннан кейін жас үлкен кісі дастарханға бата жасап «біссімллә» деп табаққа қол созып, астан ауыз тиеді дее болса сүйектерін кесек етінен ажыратып отырғандарға үлестіріп береді.

Тағамды ішіп-жеудің өзі әдеп тәрбие талаптарының жүйесін құрайды. Мысалы ет дастарханға қойылысымен үлестіріліп берілген сүйектерге бірден ауызды салып тез жұлқылап жеуөте әдепсіздікке саналады. Оны шала мүжіп тастап тсалмай, пышақпен тазалап жеу ерек. Ауқаттану әдебі тамақтың өзіне тиесілі бөлімін тауысып қоюды талап етеді. «Жаманнан жарты аяқ ас қалады деген мақал осыдан қалған»

Дене тәрбиесі ұлттық ойындармен басқа да ойындармен тығыз байланысты. Мысалы: күрес, аударыспақ, көкпар тарту, т.б. Оның алғашқы сатысы осыдан басталады. Қазақтың ұлттық ойындары байырғы кезде де болған. Онда әдейі жарыс құрып, әдейі күн белгілеп сол күнде өткізген. Осының өзі қазақ халқының байырғы кезден – ақ дене тәрбиесінен хабардар екенін көрсетеді.

Демеуов А.Ш.¹

¹Баишев Университеті

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Аннотация

В данной статье повествуется об опыте физического воспитания подрастающего поколения казахского народа

Ключевые слова: *физкультура, педагогика, национальные игры.*

Demeuov A.Sh.¹

¹ Baishev University

PHYSICAL EDUCATION IN KAZAKH FOLK PEDAGOGY

Abstract

This article describes the experience of physical education of the Kazakh people's younger generation

Keywords: *physical education, pedagogy, national games.*

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тлеуғалиев Ю. Дене тәрбиесі оқыту әдістемесі. // Алматы - Атамұра - 2003 г.

2. Қасымбекова С., Мырзахмед Д. Дене тәрбиесі сыныптан тыс жұмыстар // Алматы- Атамұра -2003 г.
3. Тлеулов Э. Дене тәрбиесі ілімі мен әдістемесі //Шымкент -2003 г.
4. Тайжанов С., Құлназаров А. Дене тәрбиесі. //Алматы - Атамұра -2002 г.
5. Тотеныев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. //Алматы- Қайнар –1994 г.
6. Муканова Б., Ильясова Р. Учебное пособие.// Фолиант- 2014-280стр.

МРНТИ 16.41.53

*Сабирава Н.Ж.,¹Науманова Э.Ш.¹
¹Баишев Университет*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В условиях стремительного развития информационных технологий система преподавания китайского языка также претерпевает кардинальные изменения. Статья содержит методические указания по использованию различных цифровых образовательных ресурсов в совокупности с традиционной формой обучения.

Ключевые слова: *современные технологии, китайский язык, Интернет, методика преподавания, инновационные методы.*

На сегодняшний день в связи с активным распространением китайского языка встает вопрос о методике его преподавания, поиске новых перспективных подходов к изучению китайского языка. Это обусловило актуальность нашей работы, основной целью которой является исследование нестандартных методов обучения и технологий, способствующих вовлечению обучающихся в процесс коммуникации с использованием языка, стимулированию их активной самостоятельной работы с иноязычным материалом.

Среди ученых-методистов, занимающихся изучением данной проблемы, следует назвать Семенову Т.М. – автора одной из современных методик – методики обучения пониманию чэньюй (распространенный тип китайских идиом) [10], Манджиеву С.А., считающую перспективным «обучение коммуникации в иноязычной среде» [7], Максаева А.А., который отмечает важность интернет-технологий, технологий сотрудничества и проектов в обучении иностранному языку [6].

Стремительное развитие интернет-технологий и появление большого количества разнообразных образовательных ресурсов позволяет преподавателям иностранного языка использовать данные цифровые возможности в своей профессиональной деятельности.

На начальном этапе обучения китайскому языку студенты проходят вводный иероглифический курс. В соответствующих пособиях не всегда указан порядок написания черт в иероглифе, а шрифт иногда не отображает особенности написания

иероглифов от руки – стиль кайшу. Например, при написании ключа «рот» две вертикали выходят значительно ниже нижней горизонтали, ключ «движение» дан не в рукописном варианте, а в печатном варианте, две откидные ключа «человек» соединяются в самой верхней точке и т.д. В этом случае уместно ориентировать студентов на использование соответствующих программ или сайтов, где четко можно проследить не только порядок черт, но даже движения руки при написании иероглифа. Таким образом, учащиеся не только овладевают техникой письма, но также имеют возможность понять и оценить эстетическую сторону рукописного иероглифа, ведь каллиграфия является неотъемлемой частью традиционной китайской культуры. Впрочем, не все Интернет-приложения отвечают этим требованиям. В частности, рекомендуют к использованию сайт archchinese.com. [1].

На этом же этапе можно познакомить студентов с системой компьютерного ввода иероглифов. Разумеется, студенты могут и сами узнать эти системы, но и преподаватель не должен оставаться в стороне. Учащиеся активно интересуются языком и письменностью и на самом начальном этапе или даже до начала обучения ищут некоторые иероглифы в Интернете, поэтому знакомство с системой ввода в компьютере или мобильном телефоне логично провести уже на первых занятиях. Можно порекомендовать студентам две следующие системы: по звучанию, т.е. с использованием «pinyin zimu» или звукобуквенного стандарта, а также рукописный ввод, «shouxie» [2].

На этапе вводного фонетического курса, когда формируется фонологический слух, отрабатывается чтение слогов китайского языка, студенты самостоятельно могут использовать возможности электронных словарей и соответствующих приложений, где носителями записано чтение той или иной слогоморфемы. Безусловно, такая практика не может быть основной при изучении вводного фонетического курса. Лишь фонозаписи, сделанные профессиональными дикторами, могут оказать неоценимую помощь с самого начала, но как вспомогательный вариант этого ресурса тоже нельзя исключать.

Во время прохождения практического курса уместно пользоваться соответствующими приложениями при тренировке прописывания иероглифов, они помогут студенту целенаправленно анализировать, из каких черт состоит иероглиф (некоторые приложения, выписывая иероглиф, называют черты вслух, указывают основной ключ), обращать внимание на пропорции, которые не всегда точно представлены в печатных материалах, предлагаемых в учебнике; некоторым студентам мешает также недостаточный размер шрифта в пособиях. В приложении при необходимости можно быстро проверить порядок черт, пропорции того или иного иероглифа.

Возможности Интернета уместно также использовать для обращения к толковым словарям русского языка и справочникам для пополнения фоновых знаний студента. В частности, уже в первых уроках учебника "Практический курс китайского языка" под редакцией А.Ф. Кондрашевского [4] встречается стихотворение поэта времён династии Тан Ли Бо (кит. Li Bai, 701-762/763 г.), а также китайская народная песня "Цветы жасмина". Вполне возможно использование на занятиях соответствующих видео- или аудиозаписей, размещенных на сайтах,

что, несомненно, активизирует обучающихся и улучшит восприятие материала.

Среди необходимых в поиске фоновых знаний сайтов следует назвать такие популярные поисковые системы, как Google или Baidu. На более позднем этапе обучения рекомендуется обращение к последней. Это связано с тем, что Google заблокирован на территории Китая, и китайский сегмент этой системы заполняется не большим числом китайцев, которые обходят эти блокировки. Чаще это китайские эмигранты или китайские студенты за пределами КНР, а также иностранцы, изучающие китайский язык. Для видео- и аудиозаписей – сайт Youtube, где возможен поиск соответствующих записей. Впрочем, у материковых китайцев нет возможности пользоваться этим сайтом, существуют также аналогичные китайские порталы, например, tudou.com, youku.com и прочие.

Следует отметить, что в нынешнее время для студентов характерно отсутствие или недостаточный запас фоновых знаний. В этой ситуации преподаватель может прямо на занятии обратить внимание студента на возможность найти необходимую информацию, попросить его сделать это на уроке и сообщить группе, например, что «Цветы жасмина» – популярная китайская народная песня, Сунь Ятсен – китайский революционер, Тяньаньмэнь – крупнейшая в мире площадь, расположенная в центре Пекина, показывая при этом фотоснимки или короткие видеозаписи.

Помимо Интернета, на более продвинутом этапе можно также использовать электронные словари, например, бесплатный в базовом наполнении словарь Плеко (pleco.com), а также и соответствующие приложения для телефонов и планшетов на платформах Android и iOS. Преимущество словаря в том, что он изначально был составлен китайцами, изучающими английский язык. Как правило, китайско-английские и англо-китайские словари точнее, практичнее, современнее, чем русско-китайские и китайско-русские, хотя бы потому, что основная масса китайцев сейчас ориентирована на изучение английского, но не русского языка [8]. В словаре даются наиболее характерные примеры употребления слов, каждое существительное китайского языка представлено с присущим ему счетным словом (или даже несколькими счетными словами). Это, разумеется, очень полезно, учитывая тот факт, что в базовом учебнике «Практический курс китайского языка» под редакцией Кондрашевского А.Ф. эту информацию найти не всегда возможно (например, «один фильм» - «yī bù diányǐng», «одно кафе» - «yī jiā kāfēiguǎn», «одна вечеринка» - «yī chāng wǎnhuì» и т.д.).

Студенты иногда используют словарь системы Trainchinese, к которому, по мнению многих специалистов и самих носителей, следует относиться с осторожностью, что связано с его не вполне качественным составлением.

Кроме того, нельзя не сказать о портале bkrs.info. Каждому китаисту известна огромная работа, которую выполнил коллектив авторов под руководством И.М. Ошанина, в результате которой был составлен четырехтомный «Большой китайско-русский словарь», включающий около 250 тыс. слов и выражений (издание 1983-1984 гг.) [9]. Позднее пользователи Интернета стали постепенно переводить этот труд в электронный вид, и он появился на соответствующем сайте. Преимущество словаря, и в то же время его недостаток, состоит в том, что любой пользователь, зарегистрировавшись на сайте, может обновлять этот словарь, добавлять дополнительные значения слов и сочетаний, и после того, как значение будет

одобрено коллективом постоянных администраторов, оно выдается онлайн-словарем при поиске соответствующего слова. Преимущества такого подхода не вызывают сомнений – своевременное обновление базы, актуальные значения, которые не успели попасть в бумажные словари, множество сочетаний из живого, разговорного языка [3]. Однако при практике перевода к подобным значениям слов и сочетаний следует также относиться с известной осторожностью.

На этапе занятий по политпереводу студенты продолжают активно использовать Интернет для обогащения своих фоновых знаний. С первого урока в материалах встречается множество географических названий, имен собственных и т.д. Допускается использование именно толкового словаря, но не телефона, так как в телефоне есть возможность проверить свой вариант перевода, найти соответствующие материалы и т.п. На текущих занятиях словарь может использоваться, в частности, чтобы посмотреть лексическую сочетаемость слова. В этом случае мы рекомендуем словарь «Xiandai hanyu guifan cidian» [5]. Существует также регулярно переиздающийся и обновляющийся словарь «Xiandai hanyu cidian», дефиниции которого немного сложнее для понимания. Кроме того, в словаре «Xiandai hanyu guifan cidian» представлены часто используемые примеры употребления слов, которые можно рекомендовать студентам к заучиванию. В «продвинутой» группе можно использовать словарь и по его прямому назначению, т.е. для того, чтобы узнать значение того или иного слова. Подобная практика по началу смущает студентов, дается нелегко, но постепенно они привыкают к использованию толкового словаря и активно пользуются им, в том числе и на контрольных работах, при переводе с китайского на русский. На наш взгляд, особенно хорошо использовать толковый китайский словарь, чтобы разграничить синонимы (например, глаголы «проводить»: «juxing» и «jinxing»).

Студенты Баишев Университета, изучающие китайский язык, активно используют популярный в Китае интернет-мессенджер «Wechat» или «Вэйсинь» («Weixin») для взаимодействия с преподавателями-носителями. Последние часто идут навстречу студентам и могут дать им краткую консультацию прямо в Вичате. В этой программе также есть возможность вести собственный блог. Преподаватели-носители могут оставлять для студентов в своем вичат-блоге связанные со страной изучаемого языка материалы, в том числе, учитывая специфику вуза, – материалы политического характера, которые студенты активно читают и обсуждают.

Для повышения уровня языка, приобретения новых знаний и сведений, а также для получения эстетического удовольствия уместно и на занятиях смотреть видеофильмы, как учебные, так и неучебные. Безусловно, при этом стоит иметь в виду, что незнакомых студенту слов не должно быть слишком много, а просмотр фильмов на занятии должен быть методически грамотно построен.

В заключение, хотелось бы отметить, что изложенный в данной статье опыт не является чем-либо кардинально новым. Большинство преподавателей китайского языка, если у них есть возможность использовать Интернет на занятии, интуитивно приходят к подобным методам и в той или иной степени используют возможности современных информационных технологий, так как на нынешнем этапе не пользоваться ими невозможно. Что же касается различных Интернет-программ по

изучению китайского языка, по нашему мнению, их можно рекомендовать только как дополнительные инструменты.

Список использованной литературы:

1. Archchinese - обучающий онлайн-ресурс по китайскому языку [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.archchinese.com
2. Волков К.В. Современные методики обучения китайскому языку: анализ практического опыта // Международный журнал экспериментального образования. – 2017. – № 4-2. – С. 96-99
URL: <http://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=11445> (дата обращения: 14.12.2019)
3. Демина Н.А. Методика преподавания практического китайского языка. - М.: Вост. лит., 2014. - 88 с.
4. Кондрашевский А.Ф. Практический курс китайского языка. - М.: Восточная книга, 2012. – 170 с.
5. Ли Синцзянь. Толковый словарь современного нормативного китайского языка («Xiandai hanyu guifan cidian»). - Пекин: Вайюй цзяосюэ юй яньцзю чубаньшэ, 2015. – 400 с.
6. Максаев А.А. Инновационные технологии в обучении иностранному языку // <http://festival.1september.ru/articles/566297/>
7. Манджиева С.А. Современные образовательные технологии на занятиях китайского языка в вузе // Материалы III Международной конференции «Методика преподавания восточных языков: актуальные проблемы преподавания перевода». - Москва, 2015 - С.34-39
8. Moloney R., Hui Ling Xu. Exploring Innovative Pedagogy in the Teaching and Learning of Chinese as a Foreign Language. - Spring, 2015. - 271 p.
9. Ошанин И.М. Большой китайско-русский словарь. - М.: Наука, 1983. – 410 с.
10. Семенова Т.М. Обзор исследований в области методики преподавания китайского языка // Молодой ученый. - 2016. - №12. - С. 510-512.

*Сабирова Н.Ж.,¹Науманова Э.Ш.¹
¹ Баишев Университеті*

ҚЫТАЙ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында қытай тілін оқыту жүйесі да түбегейлі өзгерістерге ұшырайды. Мақала дәстүрлі оқыту формасымен жиынтықта түрлі сандық білім беру ресурстарын пайдалану бойынша әдістемелік нұсқаулардан тұрады.

Кілт сөздер: заманауи технологиялар, қытай тілі, Интернет, оқыту әдістемесі, инновациялық әдістер.

Sabirova N.Zh.¹, Naumanova E.Sh.¹
¹Baishev University

MODERN TECHNOLOGY IN THE TEACHING OF CHINESE LANGUAGE

Abstract

In the conditions of rapid development of information technologies, the system of teaching Chinese is also undergoing radical changes. The article contains guidelines on the use of various digital educational resources in conjunction with the traditional form of education.

Keywords: *modern technologies, chinese language, Internet, teaching methods, innovative methods.*

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 06.39.31

Лыгина О.И.¹

¹Баишев университет

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются эволюция и особенности развития ТНК, международные рейтинги глобальных компаний, современное состояние мировых рынков и развитие национальных экономик и мировой экономики в целом.

Ключевые слова: *транснациональные корпорации, национальные экономики, мировая экономика, глобальные компании нового типа с вертикально-интегрированной структурой управления, гиперконкуренция, инновационный подход.*

Исследования в области систем управления человеческими ресурсами транснациональных корпораций (далее ТНК) более сложное, нежели УЧР компаний или организаций, не имеющих дочерних предприятий либо филиалов. Так как транснациональные компании представляют собой мощные диверсифицированные международные концерны, являющиеся ядром современной мировой экономики.

Отличительной чертой ТНК традиционно считается международный характер их деятельности, демонстрирующий, что уровень концентрации и централизации капитала и производства перерос национальные границы.

ТНК - это корпорация, на базе которой сформировано международное производство. ТНК активно использует объективные тенденции углубления международного разделения труда и одновременно усиливают процессы глобализации мировой экономики. Что касается самого термина «транснациональная компания», то он имеет несколько толкований, как минимум. ТНК осуществляет инвестиции или оказывает услуги не менее чем в одной стране, проявляет интерес к глобальной деятельности и занимается производством и маркетингом продукции с учётом возможностей в любой части земного шара [1].

Как подчеркивает Герчикова И.Н.: «ТНК - это особая форма организации хозяйственной деятельности фирмы, основанной на кооперации труда работников многих предприятий, расположенных в разных странах и объединенных единым титулом собственности на средства производства, причем такая деятельность направлена на подавление конкуренции и усиление господства на мировых товарных рынках» [2].

Данное определение отражает качественную характеристику ТНК, сущность ее экономической политики, главным в которой является перенесение на дочерние предприятия в других странах части технологического процесса.

Существуют и более узкие определения ТНК, удобные для оценки значения национального капитала в международных экономических отношениях:

- Количество стран, в которых действует компания (обычно: от 2 до 6 стран);
- Определенный размер, которого достигла компания;
- Минимум доли иностранных операций в доходах или продажах фирмы (как правило, 25%);
- Владение не менее чем 25%-ми «голосующих» акций в трех или более странах (тот минимум долевого участия в зарубежном акционерном капитале, который обеспечивал бы фирме контроль над экономической деятельностью зарубежного предприятия и представлял бы прямые зарубежные инвестиции);
- Многонациональный состав персонала компаний [1, стр.52].

В некоторых зарубежных исследованиях к международным корпорациям относят компании, имеющие годовой оборот свыше 100 млн. долларов и 25% активов за рубежом. Международный характер корпорации проявляется и в сфере собственности. А поскольку ее олицетворяют акции базовой и дочерней фирм, то они должны быть доступны для приобретения во всех странах, где действует международная корпорация.

Исследуя роль ТНК в мировой экономике, отечественные и зарубежные ученые, прежде всего, обращают внимание на возрастающее влияние этих структур на развитие национальных экономик и мировой экономики в целом, а также на тот факт, что ТНК в значительной степени способствуют дальнейшему росту и развитию глобальной экономики [3].

Первыми компаниями, созданными на принципах глобальных компаний, стали следующие: British East India Company (1600), Dutch East India Company (1602), Hudson's Bay Company (1670). Несмотря на то, что о глобализации в XVII в. думать было преждевременно, именно эти компании являются образцом для формирующихся глобальных корпораций, разница лишь в масштабе деятельности, но не в принципах функционирования.

В современной научной литературе становление глобальных компаний рассматривают через эволюцию национальных и транснациональных компаний. Выделяют от трех до шести этапов становления и развития ТНК.

I этап (конец XIX – начало XX вв.) до начала Первой мировой войны. Деятельность ТНК была основана на использовании сырьевых ресурсов колоний в Азии, Африке и Латинской Америке в производственных процессах компаний развитых стран. В 1913 г. в добывающем секторе мировой экономики было сосредоточено – 55% ПИИ, в инфраструктурном – 30%, в обрабатывающей промышленности – 10%. Отличительной чертой концентрации капитала, рабочей силы и технологий в развитых странах в этот период является множественный характер – в 75% от общего количества слияний фирм было вовлечено не менее 5 компаний, в 25% участвовало от 10 и более.

На этом этапе развития начала формироваться стратегическая задача доступа к рынкам сбыта принимающих стран, для достижения которой страны-протекторы стали проводить политику протекционизма.

II этап (1914-1960-е гг.) характеризуется двумя основными особенностями. Первая связана с тем, что Первая и Вторая мировые войны способствовали росту государственных расходов на военные цели, тем самым предопределив развитие международных корпораций в форме военно-промышленных и транснациональных компаний. Сырьевая ориентация ТНК была дополнена военно-промышленным производством. Слабость международного и национальных законодательств о защите конкуренции привела к широкому распространению олигополий.

На III этапе (1960-1970-е гг.) доминирующее положение на мировом рынке заняли американские ТНК благодаря двум мировым войнам вне территории США и возможностям финансирования обеих воюющих сторон. Инвестиции американских ТНК были направлены в обрабатывающую промышленность и научно-техническую сферу. Кроме того, это время смены форм колониального режима и появления стран-сателлитов (европейских колоний), ослабленных в войнах. Был создан не только мировой рынок сырьевых, но и промышленных товаров. Завоевание рынка, производство товаров массового спроса для потребителей с высоким жизненным стандартом в промышленно развитых странах и перевод грязных и трудоемких производств в развивающиеся страны становятся стратегическими целями развития международных корпораций в форме транснациональных и многонациональных компаний.

На IV этапе (70-80-е гг. XX в.) ТНК инвестировали в организацию сборочных производств продукции в странах с относительно низкой оплатой труда при высокой квалификации рабочих. Возникли новые прибыльные сферы для вложения транснационального капитала – инновационный бизнес, новые технологии в транспорте, информатике и средствах связи. Увеличилась открытость развивающихся стран по отношению к транснациональному капиталу, увеличиваются расходы на НИОКР, промышленный капитал теснее переплетается с финансовым, начинаются процессы стандартизации и унификации как продукции, так и услуг. Это время появления европейских и японских ТНК.

На V этапе (1980-1990-е гг.) возникают ТНК на основе сетевых структур, осуществляющие координацию действий филиалов на основе новых информационных технологий, использующие гибкую организацию, унификацию бухгалтерского учета, стандартизацию на мировом уровне, начало активной реализации глобальной стратегии, внедрение корпоративного управления, создание глобальной маркетинговой системы и системы глобального промышленного производства, возникновение монополистов глобального масштаба путем слияний и поглощений.

VI этап (2000-е гг. – по настоящее время) характеризуется ключевой ролью высоких технологий, телекоммуникаций, информационных сетей в деятельности ТНК. Кибер-ТНК трансформируют мировые рынки в глобальное экономико-технологическое пространство. Появляются российские, индийские, китайские ТНК. Для этого этапа характерны активное развитие вертикально-интегрированных корпораций и объединение фирм для совместных инновационных и научных проектов, рост слияний и концентрация капитала на развивающихся рынках.

ТНК отличается тем, что головная компания принадлежит капиталу одной страны, а филиалы разбросаны по многим странам мира. Подавляющее

большинство современных международных корпораций имеют форму ТНК. Наиболее характерными чертами ТНК являются:

- создание системы международного производства, распыленного между многими странами, но контролируемого из одного центра;
- высокая интенсивность внутрикорпорационной торговли между расположенным в различных странах подразделениями;
- относительная независимость в принятии операционных решений от стран базирования и принимающих стран;
- глобальная структура занятости и межстрановая мобильность менеджеров;
- разработка, передача и использование передовой технологии в рамках замкнутой корпорационной структуры [1, 89].

В настоящее время нет ни одного значительного процесса в мировой экономике, который происходил бы без участия транснациональных корпораций (ТНК), которые превратились в важнейшую силу, формирующую ее современный и будущий облик.

В Отчете ЮНКТАД о состоянии мировых инвестиций подчеркивается, что экономическая деятельность зарубежных филиалов ТНК заметно улучшилась после мирового финансового кризиса 2008-2010 г. По оценкам ЮНКТАД, сегодня в мире насчитывается 79 тысяч материнских ТНК, которые имеют более 790 тыс. аффилированных структур. Годовой объем их выручки составляет 31,2 триллиона долларов. В ведущих мировых ТНК работает 81,6 млн. сотрудников, т.е. каждый десятый занятый в мире, исключая сельское хозяйство, объемы продаж составили 28 трлн. долл., а валовое производство продукции превысило 7 трлн. долл. [4].

Сегодня на 500 ведущих ТНК мира приходится 3/4 мировой торговли сырьевыми товарами, 4/5 торговли новыми технологиями. Добавленная стоимость в рамках мирового производства ТНК составляет более 6 трлн. долл. - около 1/4 глобального ВВП. На зарубежные филиалы ТНК приходится более 10% глобального ВВП и 1/3 мирового экспорта.

В рейтинге «Fortune 500» отмечается, что 500 крупнейших ТНК мира смогли получить в 2018 г. 31,1 млрд. долл. общего дохода, что на 2,5% больше, чем в 2017 г., а размер чистой выручки составил почти 2 трлн. долларов

Лидирующие позиции, среди глобальных корпораций занимают всемирно известные бренды Walmart, Exxon Mobil и Apple.

1 место: Walmart - компания, занимающаяся розничной торговлей. В настоящее время компания вводит новшества в таких вещах, как персональные покупки и автофургоны. Успех Walmart распространился на возрождающийся бизнес Sam's Club, а также на международный рынок, где он решил сосредоточиться на нескольких ключевых рынках, причем все продажи компании выросли на 3% - и значительно превысили отметку в 500 миллиардов долларов. Компания имеет 2 200,0 тысяч сотрудников.

2 место: Ирвингский тexasский энергетический гигант Exxon Mobil. Компания извлекала выгоду из дешевой американской нефти, избегая нестабильности за счет разнообразия операций: от разведки и добычи до переработки в химикаты. Глобальный охват компании - она работает на шести континентах - отражается в

широком спектре проектов, которые она запустила в 2018 году, в том числе новые открытия в Гайане, стремление развивать СПГ в Мозамбике и новое нефтеперерабатывающее предприятие в Антверпене, Бельгия. Кроме того, он сделал стратегический шаг в торговле энергией - традиционно область, в которой доминируют его конкуренты. Выручка компании составила 290 миллиардов долларов, которая выросла на 18,8% по сравнению с 2017 годом, а прибыль - \$20,840.0, выросла на 5,7%. Имеет 71 000 сотрудников.

3 место: Apple в 2018 году впервые достигла рыночной стоимости в 1 триллион долларов, а также, когда рост iPhone, крупнейшего продукта Apple на сегодняшний день, начал замедляться. До появления iPod - предшественника iPhone - Apple была некогда захватывающим производителем компьютеров. Теперь только ритейлер и нефтяная компания стали крупнее. Apple позиционирует себя как поставщик услуг. Уже iTunes, Apple Music, iCloud и Apple Store приносят миллиарды долларов продаж. Выручка \$265,595.0, выросла на 15,9% , а прибыль \$59,531.0 , выросла на 23,1%. Корпорация «Apple» имеет 132 тысячи сотрудников [5].

По данным Forbes 2018 год для мировых рынков предстал в виде «американских горок»: акции увидели как крупные прибыли, так и убытки, так как волатильность пошла вверх, усилилась торговая напряженность между Соединенными Штатами и Китаем, и многие компании получили поддержку от нового американского корпоративного налогового законодательства. 17-й ежегодный рейтинг Forbes крупнейших публичных компаний мира отражает сегодняшнее состояние мировой экономики. При этом, крупнейшей компанией в рейтинге 2018 года является китайский коммерческий банк ICBC с выручкой 165,3 млрд долларов США (18-е место), чистой прибылью 43,7 млрд долларов США (3-е место), активами 4210,9 млрд долларов США (1-е место) и капитализацией 311 млрд долларов США (14-е место) [6].

Промышленно-коммерческий банк Китая снова занимает первое место 7-й год подряд. Эта государственная финансовая электростанция контролирует активы на сумму более 4 триллионов долларов США, и в ней работают почти полмиллиона человек. В целом, у финансового сектора тоже был хороший год: остальные банки «большой четверки» Китая вошли в первую десятку, а JPMorgan Chase поднялся на второе место благодаря росту прибыли, отчасти благодаря существенному снижению налогов.

Из 61 страны, представленной в списке, в США работает наибольшее количество - 575 компаний. Далее следуют Китай и Гонконг – 309 компаний, за ними следует Япония - 223. Разбивка выглядит совсем иначе, чем это было, когда Forbes впервые опубликовал Global 2000 в 2003 году. В этом году Соединенные Штаты предоставили 776 компаний, в то время как в Китае и Гонконге было всего 43.

Список 2019 года ознаменовался несколькими заметными потрясениями: AT & T заплатила 85 миллиардов долларов за Time Warner в июне 2018 года, а CVS Health приобрела страхового гиганта Aetna за 70 миллиардов долларов несколькими месяцами позже, среди других. Lyft также был добавлен в список после одного из нескольких крупных IPO [7].

В настоящее время глобальные корпорации находятся в эпицентре технологических, организационных, структурных и маркетинговых изменений, инициирующих формирование и удержание их конкурентных преимуществ на внешних рынках.

В периоды кризисного и посткризисного развития экономики происходят серьезные сдвиги экономического и социально-культурного характера, которые формируют особенности развития транснациональных корпораций. Среди основных можно выделить следующие:

- смещение зон социально-экономического влияния ТНК в сторону развивающихся стран и стран с переходной экономикой под воздействием гиперконкуренции;

- ускорение процессов слияний и поглощений, образование международных стратегических альянсов и, как следствие, появление глобальных корпораций нового типа с вертикально интегрированной структурой управления, формирующих бизнес-процессы, капиталы и прибыли в руках ограниченного круга компаний;

- усиление роли государства в качестве системно интегрирующего регулятора экономики и общества, становление его как глобального предпринимателя;

- активное участие ТНК в формировании глобальных инновационных структур, проявляющееся через создание «облачных» корпоративных информационных сетей, усиление значения НИОКР и увеличение доли нематериальных активов в их капитале;

- расширение маркетинговой и социальной функций ТНК, которое ведет к изменению роли корпоративной социальной ответственности (далее КСО) компаний, усилению роли ее экологической, интеллектуальной и этической составляющих.

Современный взгляд на развитие ТНК требует системного подхода при обосновании их устойчивого развития и правильного управления. В теории управления под системным подходом понимают сложную многомерную систему, в которой информация из различных областей и сфер научной деятельности может быть интегрирована без искажения в относительно простую модель, формирующую развитие такого процесса, как управление человеческим капиталом [3, 9].

Особенности HR ТНК в современных условиях гиперконкуренции и развития глобальных информационных сетей позволяют говорить о ТНК как о глобальных компаниях, основой международной деятельности которых является инновационный подход. В наше время постоянные изменения в мире, затрагивающие вопросы ведения дел, заставляют руководителей компаний и предпринимателей пересмотреть подходы и способы ведения бизнеса.

Таким образом, с одной стороны, сообщества наблюдают глобальные рыночные изменения, видимое повышение значимости информации, появление новых технологий управления и признание важности человеческих ресурсов, поскольку конкуренция происходит не только за счет производства, финансовых ресурсов, но также и в основном за счет компетенций и навыков. С другой стороны, в силу ряда обстоятельств, уровень развития отечественного бизнеса отстает от мировых показателей. До сих пор существуют проблемы с производительностью

труда, уровнем профессиональной подготовки, разработкой и внедрением передовых технологий, а также с уровнем сервиса и др. Одни эксперты говорят, что ситуация ухудшится, в то время, как другие утверждают, что кризис даст мощный толчок для развития бизнеса. Ясно одно: чтобы выжить, компаниям необходимо научиться меняться с той же скоростью, с которой меняется их бизнес-среда.

Список использованной литературы:

1. Сейфуллаева М.Э. Международный менеджмент .М: Кнорус, 2012
2. Герчикова И.Н., Менеджмент. М: ЮНИТИ, 1999.
3. Сейфуллаева М.Э. Маркетинговые стратегии современных ТНК [Электронный ресурс]: монография/ Сейфуллаева М.Э. - Электрон. текстовые данные. - Москва: Научный консультант, 2016. - 202 с. - Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/75329.html>.
4. World Investment Report 2018, NY,UNCTAD, 2018
5. Рейтинг «Fortune 500» <https://fortune.com/fortune500/>
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Forbes_Global_2000
7. GLOBAL 2000.The World's Largest Public Companies. Andrea Murphy, Jonathan Ponciano, Sarah Hansen, Halah Touryalai. May 15, 2019. <https://www.forbes.com/global2000/#d00c885335d8>

Лыгина О. И.¹
¹Баишев университети

ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада ТҰК эволюциясы мен даму ерекшеліктері, жаһандық компаниялардың халықаралық рейтингтері, әлемдік нарықтардың қазіргі жағдайы және ұлттық экономикалар мен жалпы әлемдік экономиканың дамуы қарастырылады.

Кілт сөздер: *трансұлттық корпорациялар, Ұлттық экономика, әлемдік экономика, жаңа үлгідегі вертикалды - интеграцияланған басқару құрылымы бар жаһандық компаниялар, гиперконкуренция, инновациялық тәсіл.*

Lygina O. I.¹
¹Baishev University

FEATURES OF DEVELOPMENT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS

Abstract

This article discusses the evolution and development of TNCs, international ratings of global companies, the current state of world markets and the development of national economies and the world economy as a whole.

Keywords: *transnational corporations, national economies, world economy, new type of*

global companies with vertically integrated management structure, Hyper-competition, innovative approach.

МРНТИ 06.73.17

*Алдашев А.О.¹, Калаганова Н.К.¹
¹Баишев университет*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В данной статье рассматриваются особенности процесса модернизации социально-экономических систем стран, входящих в три основные группы мировой экономической системы; реализация, влияние и возможности применения зарубежного опыта при модернизации казахстанской социально-экономической системы.

Ключевые слова: *модернизация, социально-экономическая система, социально-экономические преобразования, модель модернизации*

С точки зрения исследования модернизации как процесса всю мировую экономическую систему можно разделить на три исторически сложившихся группы.

Первая группа - страны Западной Европы и Северная Америка (США и Канада), сюда же входят такие страны как Австралия и Новая Зеландия. Эти страны первыми стартовали в международной гонке модернизации, где главным призом должна стать новая, модернизированная экономика. Первыми прошли по пути модернизированных преобразований страны Запада. Модернизация западных стран была продиктована внутренними импульсами, поскольку и принципы либерализма, и научно-технические достижения явились продуктами культурного творчества самого Запада.

В этих странах модернизация представляет собой последовательный, сбалансированный процесс преобразований. В результате модернизация в странах первой группы представляла собой «перерыв постепенности», своего рода революцию, подготовленную ходом эволюции. Модернизация в этих странах постоянным движением вперед, хотя преобразования изредка сопровождалась бурными социальными конфликтами, перерастающими даже в гражданские войны (война между Севером и Югом в США в 1861-1865 г.г.) [1].

Ко второй группе стран, вступивших в модернизацию экономической сферы, исторически относят страны Восточной и Юго-Восточной Европы, Турция, юг Италии, Португалия и отчасти Испания, некоторые наиболее развитые страны Латинской Америки (Аргентина, Бразилия, Уругвай, Чили), а также Япония. По своему положению в системе мировой торговли, международном разделении труда страны этой группы занимали промежуточное положение между центром и периферией мировой экономики, составляя ее полупериферию. В них складывались

некоторые внутренние предпосылки капиталистического развития, но они были недостаточны для того, чтобы соответствовать мировым лидерам. Внешняя политика играла более значимую роль в модернизации этих стран, чем внутренние импульсы к социально-экономическим и политическим преобразованиям. В результате модернизация здесь носила неорганичный (экзогенный) характер и стала возможной благодаря форсированному заимствованию готовых форм организации производства и социальной жизни у более развитых стран. Причем, одной из стран второй группы - Японии - во второй половине XX в. удалось войти в первую группу стран. В то же время ускоренное развитие стран второй группы часто было неравномерным. Одни сферы общества приближались по своему уровню к тому, который существовал в ядре мировой системы, а другие наоборот существенно и надолго отставали [2]. Наиболее значимым, на наш взгляд, для Казахстана является опыт модернизации испанской экономики, то она предусматривает осуществление структурных реформ в сфере услуг, транспорта, энергетики и телекоммуникаций, а также мер по улучшению качества человеческого капитала и стимулированию НИОКР в стране. Стратегической целью данных реформ является создание в стране более современной промышленной системы, увеличение потенциала роста национальной экономики, увеличение производительности труда и повышение конкурентоспособности испанских предприятий.

Весьма серьезной проблемой испанской экономики, которая предопределяет ее отставание от ведущих промышленно развитых стран мира по качественным параметрам развития, является ее недостаточная конкурентоспособность. Это объясняется низким объемом инвестиционных затрат, направляемых в сферу НИОКР, отсутствием в стране научных и образовательных учреждений мирового уровня, а также отсутствием стимулов к инновациям, прежде всего у предприятий среднего и малого бизнеса. Так, согласно данным Национального института статистики Испании, в 2007 г. она направляла на НИОКР 1,27 % ВВП. Только одна из испанских компаний занимает 130 место среди 1 000 ведущих компаний мира по расходам на НИОКР. Другой острой проблемой испанской экономики является ее полная зависимость от импорта нефти и газа. Согласно официальным данным, в 2008 г. энергетическая зависимость Испании достигала 79,9 %. При этом Испания полностью обеспечивает себя только атомной энергией и гидроэнергией, а также энергией возобновляемых источников. Следствием явилось то, что в 2008 г. импорт энергоресурсов составил 20 % испанского импорта, что является одной из важнейших причин существования значительного дефицита торгового баланса страны, который превышал 90 млрд евро. Данное положение ставит перед страной задачу диверсификации источников энергии и использования возобновляемых источников энергии.

В связи с этим важное место в стратегии модернизации национальной экономики занимают вопросы энергосбережения и использования возобновляемых источников энергии. Так, правительство планирует сократить потребление энергии на величину, равную 10 % импорта нефти. С другой стороны, к 2020 г. ставится цель добиться того, чтобы 20 % потребляемой в стране энергии производилось за счет возобновляемых источников [3].

К третьей группе относятся страны, где изначально не было условий для

модернизации, а развитие капиталистических отношений стало результатом их колонизации и вовлечения, нередко насильственного, в мировую торговлю под давлением европейских колониальных держав. В данном случае речь идет, в частности, о новых индустриальных странах. Эти страны, следуя по японской траектории, сумели в большей степени, хотя и не полностью, преодолеть свою периферийность, осуществив догоняющую индустриальную модернизацию.

Ранними примерами догоняющих модернизаций могут служить советская и японская модели. В рамках советской догоняющей модернизации предполагалось преодоление отставания от развитых стран путем перехода к плановой модели хозяйствования, индустриализации за счет крестьянства, тоталитарного политического режима. Первоначально советская модель показывала улучшение социально-экономических показателей: рост производства, низкий уровень безработицы и т. д. Многие страны пытались ее реализовать. Однако впоследствии проявились признаки несостоятельности и ущербности этой модели, что обусловило необходимость рыночной трансформации социалистической экономики.

Японская модель составила альтернативу советской: рыночные механизмы с сильным влиянием государства и использованием традиционных социальных структур в массовом индустриальном производстве. Эта модель была использована другими странами Восточной Азии - Тайванем, Южной Кореей, Гонконгом, Сингапуром, Малайзией, Таиландом.

К этой модели присоединились Китай и Индия, ранее ориентировавшиеся на советскую модель. Японская ускоренная модель модернизации в 1960-е гг. начиналась с программы льготного кредитования.

Различные критерии идентификации специфики модернизации трансформирующихся экономик позволяют выделить на этой основе модели модернизации - азиатскую и восточноевропейскую, которая отличается набором инструментов государственной политики, на основе их тестирования выделяются некоторые необходимые условия модернизации в рамках модели, которая сложилась в «автономной» азиатской модели модернизации.

Анализ опыта азиатской модели модернизации показывает, что в качестве конкретных мер по ускоренной модернизации казахстанской экономики необходимо: обеспечение технологической и экономической открытости РК, в том числе для иностранных инвестиций, создание специального Министерства развития по образцу японского Министерства внешней торговли и промышленности, Национального научного фонда, управляемого высоко компетентными профессионалами (в том числе и зарубежными); максимально эффективное заимствование апробированных в других странах производственных и социальных технологий. Более того, сложились предпосылки для «мягкого» встраивания отечественной экономики в постиндустриальный мир на основе использования опыта стран Восточной Европы. Однако в одних странах модернизация опиралась на мощный государственный сектор экономики (Сингапур, Тайвань, Индонезия), привлекая прямые иностранные инвестиции, в других - мотором развития был частный сектор, хотя и действующий под жестким государственным контролем, используя главным образом внутренние резервы и отчасти - заемные средства

(Южная Корея).

Общей предпосылкой модернизации выступает реальное понимание возникающих внутренних и внешних угроз, и принятие курса на укрепление внутренней стабильности. Доминирующую позицию в ускоренном развитии азиатских государств, в том числе и Японии (в Китае - общество «малого благоденствия»), занимало государство развития - мобилизационный настрой и отказ от моментной выгоды с нацеленностью на стратегические успехи. Кроме того, успех восточноазиатских модернизаций был связан с экспортом в западные страны, что обязательно необходимо учитывать при переносе данной модели модернизации на Казахстан, у которой экспортная экспансия ограничена экспортом сырья и нескольких видов вооружений. Главный инструмент азиатских стран был представлен промышленной политикой с главной ролью государства. Хотя в странах Латинской Америки модернизация была скорее авторитарной, другими словами импортозамещающей индустриализацией, представленную трехфазовой импортозамещающей политикой, от легкой к тяжелой промышленности и развитию обрабатывающих производств, далее - к модели ассоциировано-зависимого развития (союз импортозамещающего государственного сектора и ТНК) [4].

Восточноевропейская модель отличается тем, что был принят и введен в действие (постепенно, но не избирательно) общеевропейский свод законов. Этот опыт мог бы стать радикальным инструментом преобразования казахстанской экономики и обеспечить повышение уровня открытости рынков товаров и капитала. Достаточно принять европейское законодательство, т. е. открыть (на взаимной основе) свои рынки для европейских товаров с помощью договора о свободной торговле и установить единые правила защиты иностранных инвестиций (например, как в Турции, нарастившей промышленное производство в 7,4 раза за последние 25 лет и увеличившей прямые иностранные инвестиции в 14 раз с 1993 г.). Взаимовыгодность союза Казахстана и Европы обусловлена тем, что РК может предоставить Европе ресурсы, рынки и квалифицированную рабочую силу, а Европа Казахстану - капитал и технологии.

Несмотря на базовые различия в характере и инструментах модернизаций для всех моделей, как правило, характерно заимствование технологий. Не существует ни одной модернизации, не опирающейся на развитый отечественный технологический сектор. Чаще всего каждая из них основывается на заимствовании производственных технологий (Китай, Япония). Развитие человеческого потенциала, подъем образования и науки выступают не как предпосылка, а скорее как следствие успешных модернизаций и приходятся на их заключительные, а не на начальные этапы.

Развивающиеся страны имеют главное конкурентное преимущество перед странами с развитыми экономиками, которое можно назвать «преимущество отсталости»: возможность заимствования уже созданных институтов, методов управления и технологий производства. Это не исключает возможность инноваций по отдельным направлениям, однако заимствование влечет за собой меньшие затраты. Технологически отставшая страна имеет возможность использовать свое «преимущество» во всех отраслях, осуществив, таким образом, широкомасштабную модернизацию. При этом институциональные подсистемы, ответственные за

собственно инновационное развитие, на первых этапах должны играть меньшую роль. Таким образом, именно задача заимствования должна лежать в основе догоняющей стратегии. Хорошим примером служит Япония, которая начала делать ставку на инновации только в 1980-е гг., когда по уровню душевого ВВП она сравнялась с европейскими странами. До этого она развивалась благодаря заимствованию западных технологий. В Китае с конца 1970-х гг. руководство признало необходимость заимствования иностранной техники и опыта для модернизации - «для преодоления своей отсталости на современном этапе и в будущем для достижения передового мирового уровня» [5].

Широкомасштабное заимствование требует грамотной координации усилий всех включенных в процесс субъектов: экономических агентов, высокоразвитой науки и специальных институтов. Институты заимствования представляют собой важнейшую часть системы интерактивного управления ростом («интерактивной модернизации»). Своевременная ориентация на «инновационное развитие» вызывает ассоциации связанные с политикой «большого скачка» и способна привести к уменьшению эффективности использования, распыления ресурсов.

Однако догоняющее развитие, основанное на заимствовании технологий, ограничено технологической границей, достижение которой в экономиках названных стран тестируется по ряду кризисных явлений, которые требуют другого качества институтов - судебной и финансовой систем, деловых услуг, включая юридические и консалтинговые, гибких форм занятости и т. д. Как показывает зарубежный опыт, страны, вплотную подошедшие к технологической границе, не перестроившие предварительно свои институты, переживают глубокий кризис. Примером является Япония, где специфические институты представлены во-первых, пожизненным наймом работников, а, во-вторых, финансово-промышленная группа, государственная промышленная политика, эффективно функционировали на этапе догоняющего развития, но так и не смогли обеспечить экономического роста в период перехода к технологической границе. Япония попала в «институциональную ловушку», которая в 1990-е гг. привела к более чем десятилетнему кризису на фоне достаточно быстрого развития мировой экономики.

Опираясь на опыт стран, проходивших этапы модернизации, в период Первой модернизации Казахстана был осуществлен переход от плановой экономики к рыночной. Казахстан вышел из того периода с минимальными потерями и наибольшими приобретениями.

Вторая модернизация началась с принятия Стратегии-2030 и создания новой столицы Астаны. Страна вырвалась из зоны экономического отставания и вошла в число 50 конкурентоспособных экономик мира [6].

В отличие от прежних двух этапов модернизации третья модернизация – это выход на глобальный уровень функционирования нашей страны в мировой экономике. Выход на старт уже осуществлен. Он заключается в том, что интеграция Казахстана с мировыми рынками уже произошла. В национальной экономике одновременно с бизнес-структурами действуют тысячи предприятий государственного сектора. Наряду с ними созданы сотни совместных предприятий и предприятий с иностранным участием, десятки национальных компаний и

транснациональных корпораций. Все они действуют во благо казахстанской экономики и открывают перед страной новые безграничные возможности, в том числе и в решении задач Четвертой мировой промышленной революции.

Отличие нынешней модернизации состоит в том, что раньше в рамках существующей модели государственного устройства нам нужно было, прежде всего, решать и регулировать внутренние проблемы. Этим задачам была подчинена система государственного управления, и все ветви власти ее успешно выполнили. Однако сейчас перед государством стоит новая задача – стать равным среди равных на мировом рынке. Кроме того, как субъекты этого рынка, мы должны активно участвовать в регулировании и управлении происходящих там процессов, внешних по отношению к нашей экономике [7].

Таким образом, можно констатировать, что для эффективного осуществления процесса модернизации необходимо соблюдение ряда условий, важнейшими из которых являются: наличие четкого идеологического фундамента, объединяющего общество; проведение соответствующего изменения формальных и неформальных правил хозяйствования, меняющих правила для последующего институционального сдвига в нужном направлении; наконец, определение необходимых ресурсов для проведения модернизации и целенаправленное их формирование и поддержка государством. От качества исполнения этих условий зависит преодоление существующих противоречий в идеологии реформ, трудностей, неизменно сопутствующих любому процессу модернизации.

Список использованной литературы:

1. Практика социально-экономической модернизации в Западных странах: https://studwood.ru/1083406/menedzhment/puti_modernizatsii_sotsialno-ekonomicheskikh_protseessov
2. Красильщиков В. А. Модернизация: зарубежный опыт и уроки для России // Модернизация России: условия, предпосылки, шансы: сб. ст. и мат-ов. / под ред. В. Л. Иноземцева М., 2009. Вып. 1. - С. 90.
3. Сидоренко Т. В. Испания: национальная антикризисная программа и опыт модернизации экономики // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. 2011. № 10. - С. 315-323.
4. Шарова А. А. Зарубежный опыт модернизации экономических систем: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-modernizatsii-ekonomicheskikh-sistem>
5. Пивоварова Э. П. Об опыте Китая «открытия внешнему миру» // Экономическая реформа в КНР: на рубеже веков / сост. П. Б. Каменов. М., 2008. - С. 232.
6. Послание Президента Республики Казахстан «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>

7. Сагиндыков Е.Н. Третья модернизация Казахстана: цели, задачи, механизмы: <https://kazpravda.kz/articles/view/tretya-modernizatsiya-kazahstana-tseli-zadachi-mehanizmi/>. Дата опубликования: апрель 2017 г.

*Алдашев А.О.¹, Калаганова Н.К.¹
¹ Баишев университеті*

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация

Бұл мақалада әлемдік экономикалық жүйенің негізгі үш тобына кіретін елдердің әлеуметтік-экономикалық жүйелерін жаңғырту процесінің ерекшеліктері; Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жүйені жаңғырту кезінде шетелдік тәжірибені іске асыру, оның әсері және қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Кілт сөздер: модернизация, әлеуметтік-экономикалық жүйе, әлеуметтік-экономикалық түрлендіру, жаңғырту моделі

*Aldashev A.¹, Kalaganova N.¹
¹Baishev University*

FOREIGN EXPERIENCE OF MODERNIZATION OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Abstract

This article considers the features of the modernization process of socio-economic systems of countries included in the three main groups of the world economic system; implementation, influence and feasibility of applying foreign experience in the modernization of Kazakhstan's socio-economic system.

Keywords: *modernization, socio-economic system, socio-economic transformation, model of modernization*

МРНТИ 06.73.15

*Бухарбаев Ш.М.,¹Барышева Ж.Б.,¹
Даулетова Р.С.,¹Абдигалиева Ж.А.¹
¹ Баишев Университеті*

БЮДЖЕТТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ НАРЫҚ ТАЛАПТАРЫНА СӘЙКЕС РЕТТЕУ

Аннотация

Қазақстанның нарықтық экономикаға көшумен байланысты экономикалық және саяси сфералардағы өзгерістер елдің бюджет жүйесін қайта қалыптастыруды

талап етті. Сондықтан да, Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің қызметін реттейтін бірнеше құқықтық-нормативтік заңдар қабылданып, бюджеттік қатынастардың бірқалыпты жұмыс істеуіне ықпалын тигізді.

Кілт сөздер: *Бюджет жүйесі, бюджеттік қатынастар, нарық, бюджет кодексі.*

Еліміз егемендігін алғанға дейін Қазақстанның мемлекеттік бюджеті, басқа одақтас республикалардың мемлекеттік бюджеттері сияқты, КСРО-ның мемлекеттік бюджетіне кірді, онда ел аумағының барлық бюджеттері, соның ішінде ауылдық және поселкалық бюджеттер де камтылып көрсетілетін.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздігін алған соң еліміздің бюджет жүйесі түбірлі өзгерістерге ұшырады. 1991 жылдың 17 желтоқсанында Қазақстанның бюджет құрылысын анықтаған «Бюджет жүйесі туралы» бірінші заңға қол қойылды. Оның негізгі идеясы бюджет жүйесінің бөліктеріне республикалық және жергілікті бюджеттер дербестігін беру еді [1].

Қазақстанның нарықтық экономикаға көшумен байланысты экономикалық және саяси сфералардағы өзгерістер елдің бюджет жүйесін қайта қалыптастыруды талап етті. Содан бері, Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің қызметін реттейтін бірнеше құқықтық-нормативтік заңдар қабылданып, бюджеттік қатынастардың бірқалыпты жұмыс істеуіне ықпалын тигізді.

Экономиканың басқа салалары сияқты еліміздің бюджет жүйесі де нарық қатынастарына сәйкес қызмет етуі үшін, біршама қиындықтарды өткізе отырып, көптеген өзгерістер мен толықтырулар жасалыну арқылы қазіргі кезде тұрақты жүйеге түсті. Бюджет заңнамасы дамуының жаңа кезеңі 2009 жылдың 1 қаңтарынан басталды.

Өйткені, қолданыстағы Бюджет кодексіне өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, 2008 жылдың 4-желтоқсанында Қазақстан Республикасының жаңа Бюджет кодексі қабылданды. Бюджет кодексінің жаңа нұсқасы бюджет жүйесін жаңғыртуға мүмкіндік берді [2].

Нарықтық экономикаға көшумен байланысты экономикалық және саяси сфералардағы өзгерістер, 1995 жылғы 30 тамызда жаңа Конституцияны қабылдау, 1995 жылы жаңа салық заңнамасын енгізу, сонымен бірге Қазынашылық органдарын құру 1996 жылғы 24 желтоқсанда «Бюджет жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы заңын дайындауға себеп болды.

Заңда бюджет жүйесінің қағидаттары ескертілді, бюджетті жасаудың, қараудың, бекітудің, атқарудың және атқарылуын бақылаудың тәртібі регламенттелінді. Субвенциялар, субсидиялар, ресми трансферттер, мемлекеттік кепілдер, қарыздар, қарыз алу және борыш, үкіметтің және жергілікті атқарушы органдардың резервтері сияқты жаңа ұғымдар енгізілді. Мемлекеттік бюджеттің кірістері жалпы мемлекеттік салықтар, алымдар, төлемдер және жергілікті салықтар мен алымдар болып бөлінді. 1998 жылдан бастап Ұлттық банкпен тура қарыз алу тоқтатылды [3].

1997 жылы кірістер мен шығыстардың жаңа бюджеттік сыныптамасы енгізілді, ол бюджеттің шығыстарын бағдарламалардың орындалуымен өзара үйлесуіне жағдай жасады.

1999 жылдың сәуірінде «Бюджет жүйесі туралы» үшінші заң қабылданды. Жергілікті бюджеттердің теңгерімділігін қамтамасыз ету мақсатында барлық

өңірлер үшін кірістерді бірыңғай бөлу енгізілді және бюджеттік алынымдар мен субвенциялардың механизмі белгіленді. Түсімдердің түрлері бойынша республикалық және жергілікті бюджеттердің арасында кіріс бөлігін бөлу жүргізілді; тиісінше республикалық бюджеттен және жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын мемлекеттің функциялары шектелінді. Республикалық бюджет пен жергілікті бюджеттер арасында ресми трансферттердің ұзақ мерзімді мөлшерлері негізінде жергілікті бюджеттердің теңгерімділігі жүзеге асырылатыны анықталды. Мемлекеттік бюджетте мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар шоғырландырылды [4].

2002 жылы Стратегиялық жоспарлау агенттігін, Экономика және сауда министрлігін, Мемлекеттік кірістер министрлігін, Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігін Қаржы министрлігін қайта ұйымдастыру бюджеттік үдерісті реформалауда маңызды қадам болды.

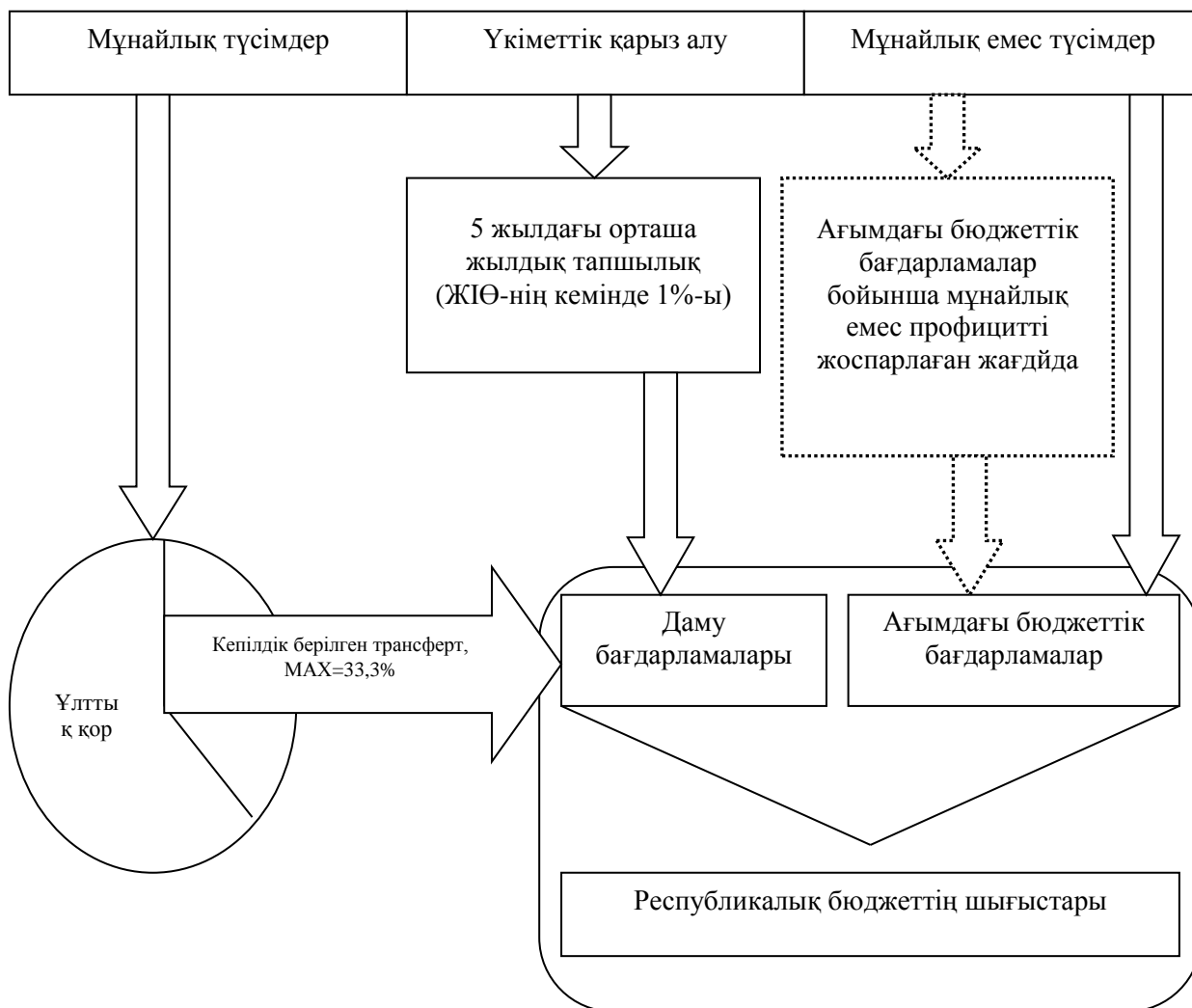
Сонымен бірге бюджетті жоспарлау мен оның атқарылу функциялары бөлінді, ал стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлау шоғырландырылды.

2005 жылы бюджетті қалыптастырудан бастап, оны атқарумен және бақылаумен аяқтаудың барлық қаржылық рәсімдерін регламенттейтін бірыңғай заң - Бюджеттік кодекс күшіне енді. Бюджеттік кодексте бюджет жүйесінің жаңа қағидаттары қойылған, бюджеттік жоспарлаудың бұрынғы қағидаттары, барлық деңгейлер бюджеттерінің кіріс және шығыс бөлімдерін қалыптастыру жөніндегі амалдар түбегейлі қайта қаралды. Орта мерзімді бюджеттік жоспарлауды әзірлеу өзінің дамуы жағынан жетілдірілді, бюджеттің атқарылу үдерісі тәртіпке келтірілді, бюджеттік қаражаттарды пайдалануды бақылау жүйесі туралы қағида күшейтілді.

Стратегиялық және бюджеттік жоспарлауды үйлестіру үшін үш жылдық кезеңге арналған салықтық-бюджеттік саясатты анықтайтын құжат – орта мерзімді фискалдық саясат әзірленді. Сонымен бірге бюджеттің атқарылу үдерісі де тым егжей-тегжейлі регламенттелінді, бюджеттік үдерістің жаңа қағидаттары енгізілді [5].

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына қаражаттарды аударудың жаңа механизмі енгізілді. Ұлттық қордың қойылған міндеттерін тиімді іске асыру мақсаттарында онтайлы дүниежүзілік тәжірибені ескере отырып баланыстандырылған бюджет әдісі әзірленді. Бұл әдіске сәйкес мұнайлық кірістерден түсетін түсімдер түгелдей Ұлттық қорға бағытталатын болды [6].

Сондықтан баланстандырылған бюджет әдісін сызба түрінде ұсынып отырмыз.

Дерек көзі: әдеби деректемелер негізінде автормен құрастырылған.

Сурет. *Баланстандырылған бюджет әдісінің іс-әрекеті*

Бюджеттік қатынастарды нарық талаптарына сәйкес тиімді қызмет етуін қамтамасыз ететін келесідей тетіктерді атап өтуге болады:

- мемлекеттің экономикалық және қаржылық мақсаттарының үйлесуі;
- әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің өзара және экономика секторларымен бірлесіп әрекеттесуі;
- бюджеттен тыс арнайы қорларға бөлудің көлемі мен қайнар көздерін анықтау;
- төртінші деңгейлі дербес бюджеттерді қалыптастыру.

Сондықтан да, есеп комитеті бюджеттік қатынастарды реттеу саласында республикалық бюджеттің атқарылуына сыртқы бақылауды жүргізу тәртібін белгілейді, ішкі бақылау жөніндегі органмен бірлесіп мемлекеттік қаржылық бақылаудың стандарттарын әзірлейді, сондай-ақ оларды бекітеді және олардың сақталуына, бюджеттің атқарылуына, бақылау іс-шараларының қорытындылары бойынша қабылданған шешімдердің орындалуына бақылауды жүзеге асырады.

Бұл іс-әрекеттер өз кезегінде бюджеттің толық деңгейде қалыптастырылуына және тиімді атқарылуына оң ықпалын тигізетіні айқын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.
2. Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексі. №548-ІІ 24. 04. 2004.
3. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-ІV Бюджет кодексі. (*Өзгерістер мен толықтырулар 03.07.2019 ж.*)
4. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексін (Салық кодексі) қолданысқа енгізу туралы *2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-ІV ҚР Заңы.*
5. 2018 жылғы 30 қараша № 197-4 қаулысымен енгізген «2019–2021 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
6. Сыздықов С.О. Персональные финансы в финансовой системе государства. – М.: Магистр, 2014.

*Бухарбаев Ш.М.,¹ Барышева Ж.Б.,¹
Даулетова Р.С.,¹ Абдигалиева Ж.А.¹
¹Баишев Университет*

РЕГУЛИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Аннотация

Изменения в экономической и политической сфере, связанные с переходом Казахстана к рыночной экономике, потребовали перестройки бюджетной системы страны.

Принято несколько нормативно-правовых законов, регулирующих деятельность бюджетной системы Республики Казахстан, и способствовало равномерному функционированию бюджетных отношений.

Ключевые слова: *Бюджетная система, бюджетные отношения, рынок, бюджетный кодекс.*

*Buharbaeyev S.h.M.¹, Barysheva Zh.B.¹
Dauletova R.S.¹, Abdigaliyeva J. A.¹
¹Baishev University*

REGULATION OF BUDGET RELATION IN THE MARKET

Abstract

Changes in the economic and political sphere associated with the transition of Kazakhstan to a market economy required the restructuring of the country's budget system.

Several regulatory and legal laws regulating the activities of the budget system of the Republic of Kazakhstan have been adopted and contributed to the uniform functioning of budget relations.

Keywords: *Budget system, budget relations, market, budget code.*

МРНТИ 06.77.02

Кенбейлова Г.А.¹, Бухарбаев Ш.М.¹,
Каршыгина Г.Е.¹, Бағытова М.С.¹,
¹ Байшев Университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СВЕРАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация

Елдегі әлеуметтік-экономикалық сфераны жүзеге асырудың тиімді тетіктерін қалыптастыруға ықпал етуші факторлар және олардың алдын алу шаралары, сондай-ақ нарықтық ортадағы ел экономикасының дамуындағы әлеуметтік-экономикалық сфераның алар орны мен даму бағыттарын ашып көрсетуге бағытталған.

Кілт сөздер: әлеуметтік-экономикалық сала, факторлық талдау, әлеуметтік сфера, механизм.

Әлеуметтік-экономикалық саясат қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті жұмсартуға, әр адамның лайықты өмір сүруге деген құқығын қамсыздандыруға бағытталған іс-шаралар жиынтығы. Бұл саясатты жүргізу және әр адамның осы ажырамас құқығының орындалуы үшін жауапкершілік мемлекетке жүктеледі, бұл мақсаттарда ол сәйкесінше табыстардың қайта бөлінуін ұйымдастырады, еңбек нарығы мен еңбек қатынастарын реттеуді жүзеге асырады, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйелерін қалыптастырады және дамытады, осының барлығы әлеуметтік-экономикалық, қаржылық сфераларды, соның ішінде, бюджеттік қатынастарды жүзеге асыру механизмдерін құрайды[1].

Әдетте, әлеуметтік сфера қоғамдық ұдайы өндіріс процесінің дамуына, оның ішінде экономикалық өсімге ықпалы зор. Әлеуметтік-экономикалық сфера – әлеуметтік-экономикалық процестің тікелей қатынасшысы болып табылатын адам факторының объективті қажеттілігін қанағаттандыратын қоғамдық институт болып табылады. Әлеуметтік сфераның қызметін тұтыну арқылы адами капиталдың қалыптасып дамуы қоғамның үзіліссіз даму процесіне тікелей ықпалын тигізеді.

Жалпы, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам» мақаласында берілген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмаларына сәйкес әлеуметтік-экономикалық сфераны жаңғырту бойынша жоспарлар әзірлеу және Қазақстан Республикасында еңбек және қаржылық қатынастарды реттеу, әлеуметтік қамтамасыз ету және қорғау, әлеуметтік сақтандыру, денсаулық сақтау, білім беру, сондай-ақ әлеуметтік саланың барлық бағыттарын нарықтық дамыту – бүгінгі күннің кезек күттірмес талабына айналып отыр[4].

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі мақсаты халықтың әл-ауқатын арттыруға қол жеткізу болып табылады. Адам факторы, адам дамуы – Қазақстан үшін стратегиялық міндет. Адам әрқашан да қоғамдық өмірді жаңарту, алдыңғы қатарлы экономикалық жетістіктерге жетуде негізгі рол атқарады. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесін қаржымен қамтамасыз етуі тиімділігі

әлеуметтік саясаттың басым бағыттары шеңберінде ғылыми негізделген әдіснаманы және рыноктық экономикаға негізделген қаржылық механизмдерді әзірлеуді қажет етеді.

Әлеуметтік бағдарламалар жүйесін қаржымен қамтамасыз етудің қазіргі жағдайында қолданылып жүрген тетіктері тұрақты және тиімді пайдаланылмайды. Халықты әлеуметтік қорғаудағы мемлекеттік және корпоративтік саясаттың жаңа тетіктерін жүйелі түрде әзірлеу қажет.

Экономикалық өмірдегі өзгерістер адам өміріндегі барлық салаларға әсер етті. Қалыптасқан тенденциялар, бір жағынан, экономикадағы нарықтық қатынастардың дамуындағы табиғи салдар болып табылады, ал екінші жағынан-әлеуметтік мүдделерге мемлекет қаржысының жетіспеуінен туындаған қаржыландырудың альтернативті жолдарын іздестірумен байланысты.

Тиімді жүргізілген әлеуметтік-экономикалық реформалар әлеуметтік сфераның дамуына, рыноктық экономиканың әлеуметтік бағыт алуына, тұрғындардың басым бөлігінің өмір жағдайын жақсарту бойынша бағдарламалар мен стратегиялардың жасалып, жүзеге асырылуына ықпал етеді.

Соңғы жылдары өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жалпы санында нәтижелі жұмыспен қамтылған адамдар үлесінің өскені байқалады, 2017 жылы 86,4,8%-ды, ал 2018 жылы 89,6%-ды құраған.

Бұның дәлелі ретінде 2018 жылы жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шараларымен жалпы қамту 628 мың адамды немесе жылдық жоспардың 109,9 %-ын құрап, ал 496,8 мың адам, оның ішінде 379 мың адам тұрақты жұмыс орындарына жұмысқа орналастырылған.

Ал, 2019 жылғы 11 қаңтардағы жағдай бойынша 318,2 мың жұмыс орны, оның ішінде ауылдық жерлерде – 143,1 мың жұмыс орны құрылған [5].

Сонымен қатар, экономиканың өсуі аясында, еңбек нарығындағы елеусіз сыйымдылықпен байланысты құрылымдық проблемалардан басқа, сапалы жұмыс орындарымен қамтамасыз етуге, нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамту үлесінің жоғары болуына, кәсіптік оқытудағы кемшіліктерге, кәсіпкерлікпен айналысу қолжетімділігіне және еңбек нарығындағы аумақтық дисбалансқа қатысты проблемалар шешімін таппай отыр.

Әлемдік тәжірибеде еңбек нарығындағы проблемаларды шешу үшін жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шаралары пайдаланылады, олар еңбек ресурстарын дамыту, еңбек нарығы институттарының қызметтерін жетілдіру, сондай-ақ кәсіпкерлікті дамыту арқылы жүзеге асырылады [7].

Бұл экономикалық тұрғыдан нәтижелі жұмыспен қамту ықтималдығын арттыруды, еңбек өнімділігі мен жалақының өсуін көздесе, еңбек белсенділігінің өсуін және адами әлеуетті дамытуды көздейді.

Мемлекет басшысы нарықтағы қалыптасқан проблемаларды шешу және халықтың өмір сүру деңгейін арттыру бойынша қосымша шаралар қабылдау мақсатында 2018 жылғы 9 қыркүйекте Үкіметке жаппай кәсіпкерлікті ынталандыру және жұмыспен қамтамасыз ету бойынша міндет қойды.

Еңбекке ақы төлеу және еңбекақы төлеу саясатын жетілдіру, адами капиталдың сапасын арттыру, кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау, әлеуметтік қолдаудың атаулылығын қамтамасыз ету «Қазақстан-2050» Стратегиясына, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 еліне кіру тұжырымдамасына сәйкес даму басымдықтары ретінде анықталған.

Сондықтан-да, әлеуметтік-экономикалық сфера – елдегі халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша жалпы мақсатты функцияны орындайтын салалар мен ұйымдар жиынтығы.

Атап айтқанда, бұл адамдардың өз өмірлерінің ұдайы өсіп-өнуі бойынша адамдық әрекеттің тұрақты аймағы, қоғамның әлеуметтік қызметін іске асыру кеңістігі. Онда адамның әлеуметтік және азаматтық құқықтары іске асады. Оның қызмет етуі объективті заңдылықтармен анықталады және әлеуметтік басқарудың белгілі принциптеріне негізделеді. Осыған сәйкес, еліміздегі әлеуметтік сфераны қолдау мен дамыту механизмдерін жетілдіру мақсатында жүргізілген жұмыстар осындай ұсыныстарды жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

7. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Бюджет кодексі. «Егемен Қазақстан» 2008 жылғы 5 желтоқсан, №370-374. ҚР Заңы (01.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулар енгізілумен).
8. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі//Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ
9. «Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ
10. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан
11. Қазақстан 2018 жылы. Статистикалық жинақ//Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі.–Астана, 2019.
12. Наурызбаев А.Қ. Қазақстанның әлеуметтік сақтандыру жүйесінің ақпараттық ресурстар базасын дамыту мәселелері.//Евразийское сообщество: общество, политика, культура. -2017. -№4(68).
13. Жеңісбаева Т.И. Халықты әлеуметтік қорғау саласындағы қаржылық жоспарлаудың ерекшеліктері.//М.Тынышбаев атындағы Қазақ Көлік және Коммуникациялар Академиясының Хабаршысы – 2018. - №3.

*Кенбейлова Г.А.¹, Бухарбаев Ш.М.¹,
Каршыгина Г.Е.¹, Бағытова М.С.¹,
¹ Баишев Университет*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Факторы, способствующие формированию эффективных механизмов реализации социально-экономической сферы в стране и меры их предупреждения, а также ориентированы на раскрытие роли и направлений развития социально-экономической сферы в развитии экономики страны в рыночной среде.

Ключевые слова: социально-экономическая сфера, факторный анализ, социальная сфера, механизм.

*Kenbeilova G.A.¹, Buharbaeyev S.h.M.¹,
Karshygina G.E.¹, Bagitova M.S.¹
¹ Baishev University*

WAYS TO IMPROVE THE MECHANISM OF REALIZATION OF SOCIO-ECONOMIC SPHERE OF KAZAKHSTAN

Abstract

Factors contributing to the formation of effective mechanisms for the implementation of the social and economic sphere in the country and measures to prevent them, as well as are aimed at revealing the role and directions of social and economic sphere development in the development of the country 's economy in the market environment.

Key words: Socio-economic sphere, factor analysis, social sphere, mechanism.

МРНТИ 06.73.65

*Бухарбаев Ш.М.¹, Қонақова Г.М.¹,
Кенбейлова Г.А.¹, Казбекова А.А.¹,
¹ Баишев Университеті*

ҚАЗАҒСТАННЫҢ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕМЕН ҮЙЛЕСІМДІЛІГІ

Аннотация

Сақтандыру нарығы–ерекше әлеуметтік-экономикалық құрылым, сатып алу мен сату объектісі сақтандыру қорғанысы болатын және де оған деген ұсыныс пен

сұраныс қалыптасатын ерекше ақша қатынасының саласы.

Кең мағынасында, сақтандыру нарығы сақтандыруға қатысты барлық экономикалық қатынастың жиынтығын білдіреді.

***Кілт сөздер:** Сақтандыру, сақтандыру нарығы, сақтандыру жүйесі, мегаброкер, сақтандыру компаниялары, сақтандыру төлемдері.*

Сақтандырудың объективті түрде дамуы мемлекеттің ұзақ мерзімді мүддесіне сәйкес келетін, қоғамның әлеуметтік және экономикалық тұрақтылығының жәрдемімен анықталады. Сақтандыру ісі өзінің даму тарихында қоғамның әлеуметтік-экономикалық міндеттерімен және мемлекеттің саясатымен әрқашанда тығыз байланыста болды. Өз кезегінде сақтандыру азаматтардың, ұйымдардың және мемлекеттің мүлкін сақтандыратын жүйе ретінде өркениетті қоғамның барлық қызметтерін, сондай-ақ өмір деңгейін қамтиды. Ол қоғамның барлық қажетті қызмет түрлерінің үздіксіз қызмет етуін қамтамасыз етеді және сақтандыру жағдайлары болған кезде азаматтардың табысына, өмір деңгейіне қолдау көрсетеді.

Сақтандыру нарығы – ерекше әлеуметтік-экономикалық құрылым, сатып алу мен сату объектісі сақтандыру қорғанысы болатын және де оған деген ұсыныс пен сұраныс қалыптасатын ерекше ақша қатынасының саласы екендігі айғақ [1].

Ұлттық нарықтағы құрылымдық-атқарымдық сақтандыру қызметтері әлеуметтік-экономикалық қатынастардың даму деңгейіне және нарықтағы өзара қатынасушыларға бейімделген заңдық сақтандыру негізінің жағдайына тікелей байланысты. Сақтандыру нарығының ауқымдарына байланысты, оны қосалқы жүйе мен сегменттерге бөлуде қатысушылар қызметін реттеуде түрлі тәсілдер қолданылады.

Нарық жағдайында қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына тәуекелдіктердің сан алуандығы және көптігі тән. Және де мүмкін болатын ысырап ықтималдығы артады, бірінші кезекте, жағымсыздықтарды ұлттық экономиканың түрлі сатылы деңгейлерінде, тәуекелдіктерді реттеп отырып басқару арқылы, мейлінше азайту қажеттілігі туады. **Алайда**, мемлекеттік сақтандыру әлеуметтік, қоғамдық тәуекелдіктерді реттей отырып басқарумен, сақтандыру қатынастарының тәртібін, түрлерін және шарттары заңдық негіз арқылы реттеумен шектеледі.

Сондықтан тәуекелдіктерді басқару проблемасы – шаруашылық жүргізетін субъектілердің бірінші кезектегі міндеттері. Мұндай жағдайда кәсіпқой сақтандырушылар арқылы сақтандырудың мәні **арта** түседі.

Нарықтық реформалардың бастапқы кезеңдерінде сақтандыру үдерісін анықтайтын ережелер болмады, бұл сақтандыру қызметінде тәжірибесі жоқ көптеген компаниялардың пайда **болуына** әкелді. Көптеген компаниялар сақтандыру қызметтің көп **түрінің** бірі ғана деп есептеді. 1998 жылдан 2002 жылға дейін олардың **саны** 22-ден 71-ге дейін өсті. Одан кейін бес жыл ішінде құлдырау **жүрді**. 2009 жылдың басында барлығы 34 компания жұмыс істеді. Сөйтіп, әлеуетті сақтандырушылар тараптарынан мүдделілік танытқан кезде сақтандыру қызметтерінің нарығы Қазақстанда **өзін-өзі** реттеді. Әлі де ол әрі республикалық, әрі аймақтық деңгейлерде ұйымдастырудың осы заманғы түрлерін, аймақтық деңгейлерін іздестіруде.

Бұл – қоғамдық бірлестіктер, әлеуметтік-қаржы топтары, аймақтық одақтар т.б. болуы мүмкін [2].

Бүгінде әлемдік сақтандыру нарығын жаһандандыру – бұл біртұтас сақтандыру кеңістігінің қалыптасуына, әдетте, құрылымдық өзгерістерге әкелетін ұлттық сақтандыру шаруашылықтарында заң шығарушылық және экономикалық кедергілердің жойылу үдерісі деп сипатталады. Өткен ғасырдың 80-жылдары АҚШ-тың сақтандыру нарығы алған сақтандыру сыйақысының үлесі, әлемдік сақтандыру сыйақысының жалпы көлемінде 50%-ға жуық, еуропалық елдердің үлесі - 26%-ға жуық, ал Азия елдерінің үлесі - 20%-дан кем болды. Не бары 10 жыл ішінде, экономиканың Еуропа мен Азияда жандануымен іс жүзінде бұл үлестер теңесті, әрі 32%-ға жуық болды. Әлемдік сақтандыру нарығының жалпы құрылымындағы басқа елдердің үлесі алынған сақтандыру сыйақысы жалпы көлемінің 5%-нан аспайды.

Әлемдік сақтандыру нарығы даму ерекшелігі ауқымды сіңіру мен бірігу болды. 2014 жылдан 2018 жылға дейін, барлығы үш жыл ішінде, компанияның бірігу мен қосылу бойынша мәмілелердің жалпы сомасы мұнда 2,6 трлн. АҚШ долларынан асты, сонымен бірге мәмілелердің көпшілік бөлігі трансшегаралық сипатта болды [3].

Әлемдік сақтандыру нарығындағы тағы бір үрдіске сақтандыру және қайта сақтандыру қоғамдарының шоғырлануы мен сіңіруінің салдары халықаралық мегаброкерлердің қалыптасуын жатқызу керек.

Осы заманғы телекоммуникациялық технологиялардың, интернеттің дамуы, тұтынушының оған тікелей қол жеткізуіне мүмкіндік берді, жаңа тәуекелдіктер себепкер болған залалдарға өтемақы төлейтін арнайы сақтандыру қызметтеріне деген сұранымды қалыптастырды.

Сақтандыру саласына интернет-технологияның енгізілуі заң шығару базасына, сақтандыру қызметі бойынша мәмілелерді жария ету түрлері мен тәсілдері туралы баптарды енгізуді талап етті.

Осындай проблема трансшегаралық саудада сақтандыру және қайта сақтандыру операцияларына да қажет екендігін көрсетті.

Дегенмен, көптеген елдердің ұлттық заңдарында мұндай мәмілелер жасауға шектеулер бар.

Жалпы, өткен ғасырдың соңынан бастап қайта сақтандырудың тұрақты әлемдік орталықтары қалыптасты. Оларға әлемнің жоғары дамыған елдері жатқызылады. Қазіргі уақыттағы әлемнің дамыған елдеріндегі ЖІӨ-дегі сақтандыру үлесін келесі кестеден көруге болады.

Кесте – 2018 жылғы ЖІӨ-дегі сақтандыру үлесі (%-бен)

Елі	Сақтандыру сыйақысының жалпы көлемі	Өмірді сақтандыруға қарағанда, өзге сақтандыру	Өмірді сақтандыру
Оңтүстік Корея	21,54	4,12	17,42
БАӘ	20,18	4,36	15,82

Швейцария	17,11	3,11	14,00
Жапония	16,94	5,13	11,81
Ұлыбритания	14,87	4,23	10,64
АҚШ	14,22	3,44	10,78
Голландия	13,22	3,65	9,57
Франция	12,41	3,87	8,54
Ирландия	12,25	3,99	8,26
Финляндия	11,49	4,15	7,34
Канада	11,37	2,45	8,92
Бельгия	11,26	2,36	8,90
Германия	11,17	2,98	8,19
Дания	9,80	2,48	7,32
Израиль	9,53	1,77	7,76
Тайвань	9,22	2,48	6,74
Португалия	8,89	1,69	7,20
Испания	8,42	4,37	4,05
Австрия	8,38	2,74	5,64
Сингапур	8,36	1,45	6,91
Швеция	7,17	1,11	6,06

Ақпарат көзі: ҚР ҰЭМ мәліметтері негізінде құрастырылған.

Бүгінде шетелдерде сақтандыру қызметін реттеу сақтандыру компанияларының мамандану тұжырымдамасына негізделген [4].

Сақтандыру компаниялары, ірі ақша ресурстарына ие бола отырып, экономиканы қаржыландыру бойынша ірі қызметті жүзеге асыра алады, әрі ақша қорларын ипотекалық қарызға жібереді. АҚШ пен Канадада өнеркәсіптік корпорация өмірді сақтандыру компаниясының жиынтық активтерінің — 30%-ын, Англияда – 10 %-ын құраған. Германия мен Жапонияда сақтандыру қоғамдары өнеркәсіпті тікелей несиелер мен кредиттер арқылы, сондай-ақ бағалы қағаздарға, негізінен акцияларға инвестициялау жолымен қаржыландырады [5].

Ал, бұл жұмыс Қазақстанда әзірге басталу кезеңінде және мемлекеттің белгілі бір шарттары мен құралдарын талап етеді.

Сондықтан да, Қазақстанның сақтандыру нарығының әлемдік сақтандыру нарығына бірігуі қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Осыған орай бірінші кезекте мүмкін болатын артықшылықтарын ғана емес, сонымен бірге батыстың сақтандыру компаниялары тарапынан болатын әлеуетті қатерді де қарастыру қажет.

Дегенмен, сақтандыру нарығын жаһандандыру мен дамыту проблемасы бойынша түрлі зерттеушілердің ұстанымы мен көзқарасын салыстыра отырып, келесідей пікірлерге келуге болады деп есептейміз:

- Кеден одағы талаптары мен көрсететін қызметтеріне сауда жасау бойынша Бас келісімге сәйкес сақтандыру қызметтерімен ырықтандыру;

- сауданы сақтандыру қызметтерімен жаппай ырықтандыру және жоғары дамыған елдердің ұлттық сақтандыру нарықтарымен тығыз байланыс орнату;

- ұлтаралық қаржы топтарын қалыптастыруға әкелетін сақтандыру, банк және несие капиталын біріктіру;

Сонымен, Қазақстанның сақтандыру нарығын дамыту үшін әлемдік тәжірибені терең зерттеу керек. Яғни, шетелдің іс-тәжірибесін зерттеу аймақтық келісім шеңберінде сақтандыру саласы мен сақтандыру қоғамдары қызметінде халықаралық сауданы реттеуді екі түрлі тұрғыдан айырып көрсетудің қажеттілігі болашақтың үлесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

7. «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының//2000 жылғы 18 желтоқсандағы №126 Заңы, өзгеріс ҚР 03.07.2019 ж., (01.01.2020 жылдан бастап қолданысқа енгізіледі).
8. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі (Салық кодексі) қолданысқа енгізу туралы 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV ҚР Заңы.
9. Үкіметтің, Ұлттық Банктің, Қаржы нарығын қадағалау агенттігінің 2017-2018 жылдарға арналған экономиканы және қаржы секторын тұрақтандыру жөніндегі бірлескен іс-қимыл Жоспары.
10. Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағы. Алматы: 2018 жыл.
11. Балабанов И.Т. Финансовые аспекты функционирования страховых компаний. – Караганда.: Полиграфия, 2016.
12. Қазақстанның қаржылық тұрақтылығы туралы есеп: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қатысуымен дайындалған. 2018 жылғы желтоқсан.
13. Сыздыков С.О. Персональные финансы в финансовой системе государства. – М.: Магистр, 2014.

*Бухарбаев Ш.М.¹, Қонақова Г.М.¹,
Кенбейлова Г.А.¹, Казбекова А.А.¹,
¹ Баишев Университет*

ГАРМОНИЧНОСТЬ СТРАХОВОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА С МИРОВЫМ ОПЫТОМ

Страховой рынок-особая социально-экономическая структура, объект покупки и продажи-это сфера специфических денежных отношений, в которой формируются предложения и спрос на нее.

В широком смысле страховой рынок представляет собой совокупность всех экономических отношений, касающихся страхования.

Ключевые слова: *Страхование, страховой рынок, страховая система, мегаброкер, страховые компании, страховые выплаты.*

*Buharbaeyev S.h.M.¹, Konakova G.M.¹,
Kenbeilova G.A.¹, Kazbekova A.A.¹,
¹ Baishev University*

HARMONY OF THE INSURANCE MARKET OF KAZAKHSTAN WITH THE WORLD EXPERIENCE

Abstract

The insurance market is a special socio-economic structure, the object of purchase and sale is the sphere of specific monetary relations, in which the supply and demand for it are formed.

In a broad sense, the insurance market is the sum total of all economic relations relating to insurance.

Key words: *Insurance, insurance market, insurance system, MegaPoker, insurance companies, and insurance payments.*

МРНТИ 06.73.15

*Бухарбаев Ш.М.¹, Қонақбаева А.У.¹,
Абдигалиева Ж.А.¹
¹ Байшев Университеті*

ӘЛЕУМЕТТІК СФЕРАҒА БАҒЫТТАЛҒАН БЮДЖЕТ ШЫҒЫСТАРЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аннотация

Елдегі әлеуметтік сфераны жүзеге асырудың тиімді тетіктерін қалыптастыруға ықпал етуші факторлар. Ел экономикасының дамуындағы әлеуметтік сфераның алар орны мен даму бағыттарын ашып көрсету.

Кілт сөздер: *бюджет, әлеуметтік сфера, факторлық талдау, негіздеу, салыстырмалы көрсеткіштер, баланстық әдіс, экономикалық-статистикалық әдіс.*

Әлеуметтік саясат қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті жұмсартуға, әр адамның лайықты өмір сүруге деген құқығын қамсыздандыруға бағытталған іс-шаралар жиынтығы. Бұл саясатты жүргізу және әр адамның осы ажырамас құқығының орындалуы үшін жауапкершілік мемлекетке жүктеледі, бұл мақсаттарда ол сәйкесінше табыстардың қайта бөлінуін ұйымдастырады, еңбек нарығы мен еңбек қатынастарын реттеуді жүзеге асырады, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйелерін қалыптастырады және дамытады, осының барлығы әлеуметтік сфераны жүзеге асыру механизмдерін құрайды.

Әдетте, әлеуметтік сфера қоғамдық ұдайы өндіріс процесінің дамуына, оның ішінде экономикалық өсімге ықпалы зор. Әлеуметтік сфера – әлеуметтік процестің

тікелей қатынасушысы болып табылатын адам факторының объективті қажеттілігін қанағаттандыратын қоғамдық институт болып табылады. Әлеуметтік сфераның қызметін тұтыну арқылы адами капиталдың қалыптасып дамуы қоғамның үзіліссіз даму процесіне тікелей ықпалын тигізеді.

Жалпы, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам» мақаласында берілген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмаларына сәйкес әлеуметтік сфераны жаңғырту бойынша жоспарлар әзірлеу және Қазақстан Республикасында еңбек қатынастарын реттеу, әлеуметтік қамтамасыз ету және қорғау, әлеуметтік сақтандыру, денсаулық сақтау, білім беру, сондай-ақ әлеуметтік саланың барлық бағыттарын нарықтық дамыту – бүгінгі күннің кезек күттірмес талабына айналып отыр[1].

Экономикалық өмірдегі өзгерістер адам өміріндегі барлық салаларға әсер етті. Қалыптасқан тенденциялар, бір жағынан, экономикадағы нарықтық қатынастардың дамуындағы табиғи салдар болып табылады, ал екінші жағынан- әлеуметтік мүдделерге мемлекет қаржысының жетіспеуінен туындаған қаржыландырудың альтернативті жолдарын іздестірумен байланысты. Тиімді жүргізілген әлеуметтік экономикалық реформалар әлеуметтік сфераның дамуына, рыноктық экономиканың әлеуметтік бағыт алуына, тұрғындардың басым бөлігінің өмір жағдайын жақсарту бойынша бағдарламалар мен стратегиялардың жасалып, жүзеге асырылуына ықпал етеді. Атап айтар болсақ, еліміздегі әлеуметтік сфераны жүзеге асыру механизмін жетілдірудің маңыздылығы артып, зерттеудің өзектілігін дәлелдейді. Сонымен, әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттары көруге болады.

Ескерту – ғылыми-зерттеу нәтижесінде автор құрастырған.

Сурет – Әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттары

Қазіргі уақытта елімізде нарықтық экономика принциптеріне сәйкес келетін және мемлекет, жұмыс беруші мен жұмысшы арасында базалық, міндетті ынтымақты және ерікті деңгейлердегі әлеуметтік қамсыздандыруға деген жауапкершілікті бөлісуді қарастыратын әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің көп деңгейлі моделі жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру жүйесін 2030 жылға дейін одан әрі жаңғырту тұжырымдамасына сәйкес зейнетақымен қамтамасыз ету саласында ынтымақтастық пен зейнетақыны қолайлы деңгейде ұстап тұру үшін жыл сайын инфляция деңгейінен екі пайызға дейін индекстеледі.

2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап 2018 жылғы 30 қарашадағы № 113-VI «2018-2020 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес зейнетақы төлемдерінің мөлшері 8% -ға артты [2].

2018 жылғы 1 қаңтардан бастап мемлекеттік базалық зейнетақы төлемінің мөлшері 6%-ға, ал 2018 жылдың 1 шілдесінен бастап есептеу әдісінің өзгеруі нәтижесінде базалық зейнетақы төлемінің мөлшері орта есеппен 80% -ға дейін өсті.

Негізгі зейнетақы төлемдерін есепке ала отырып, 2018 жылы жас бойынша зейнетақы төлемдерінің ең төменгі мөлшері 49 019 теңге, ең жоғарғы мөлшері 111 257 теңге, орташа мөлшері 81 062 теңгені құрады.

2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республика бойынша базалық зейнетақы төлемін алушылар саны 2 176,1 мың адамды құрайды, ал бірлескен зейнетақы алушылар - 2 189,4 мың адам.

Зейнетақының деңгейін көтеру бойынша қабылданған шаралар негізгі және бірлескен зейнетақы төлемдерінің есебінен 2018 жылы 53,7% болатын, жоғалған табысты (40%) алмастырудың халықаралық деңгейде қабылданған стандарттарынан асып түсетінін атап өткен жөн.

Бірлескен және базалық зейнетақыларды төлеу үшін жалпы республикалық бюджеттен 1 963,1 млрд. теңге төленді [3].

Жинақтаушы зейнетақы жүйесінде қазіргі уақытта 6 423,0 мың адам шегеріледі. Азаматтардың жинақталған зейнетақы қаражатының мөлшері қатысу кезеңіне, ақылы жарналар мен инвестициялық кірістерге байланысты болады.

Жалпы, 2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жинақталған зейнетақы қаражаты 9,4 трлн. теңге болды

Жұмыс берушілердің зиянды (ерекше зиянды) еңбек жағдайында жұмыс істейтін қызметкерлердің пайдасына енгізілген міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары есебінен 2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 10,7 мыңнан астам жұмыс беруші 490,2 мың жұмысшыға аударым жасады, жинақ көлемі 163,8 млрд. теңгені құрады.

Нәтижесінде, 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жұмыспен қамтылған халықтың үлес салмағы 75% -ды құраған, ал 2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жұмыспен қамтылған халықтың саны 8 717,9 мың адам.

Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінде жыл сайын инфляция деңгейін ескере отырып, күнкөріс минимумының немесе айлық есептік көрсеткіштің өсуіне сәйкес мемлекеттік жәрдемақы мөлшері де өсуде.

Сондықтан да, еліміздегі әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі БҰҰ, ХЕҰ, Дүниежүзілік банк және т.б. сияқты халықаралық институттардың халықаралық тәжірибесі мен басқа да кепілдемелері есепке алынып, дамытылуда. Мемлекеттік әлеуметтік стандарттарды еңгізу, жинақтаушы зейнетақы жүйесіне көшу, еңбекақы төлеу жүйесін реформалау, мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылардың негізгі түрлерін еңгізу, жұмыспен қамту жүйесін, гендерлік теңдікті реформалау, еңбек қатынастарының жаңа үлгісіне көшу мен әлеуметтік серіктестікті дамыту, атаулы әлеуметтік көмекті еңгізу мемлекеттің қатысу дәрежесі жоғары әлеуметтік қамсыздандырудың араласқан үлгісінқұруға әкеп соқтырды. Бүгінгі таңда халықты әлеуметтік қорғаудың қазақстандық үлгісі тұрақтылық танытты және халықаралық сарапшылар оны жоғары бағалап отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан
2. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Бюджет кодексі. «Егемен Қазақстан» 2008 жылғы 5 желтоқсан, №370-374.
3. Утарова М.С. Қазақстанда азаматтардың еңбегін қолдаудың қазіргі жағдайы. «ҚазЭУ Хабаршысы» Алматы, 2019 жыл.
4. «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 29 желтоқсандағы N 114-IV Заңы
5. Нагашбаева Б.А. Қазақстан Республикасының бюджет жүйесі: теориясы және тәжірибесі. Оқу - әдістемелік құрал: – Алматы, «Қайнар» 2018.
6. Айтымов П.Т. Бюджетирование, ориентированное на результат//Вестник Университета Международного бизнеса, 5(10), 2017.
7. Сапарбеков Қ.С. Мемлекеттік бағдарламалар аясында әлеуметтік саланы жаңғырту // Жамбыл Гуманитарлық техникалық университеті «Жалпы ортақ қазақтандық еңбек қоғамы: әлеуметтік-педагогикалық, экономикалық, инновациялық және құқықтық аспектілер» халықаралық ғылыми - практикалық конференция Тараз қаласы. 2018 жыл

*Бухарбаев Ш.М.¹, Қонақбаева А.У.¹,
Абдигалиева Ж.А.¹,
¹Баишев Университет*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ, НАПРАВЛЕННЫХ НА СОЦИАЛЬНУЮ СФЕРУ

Аннотация

Факторы, способствующие формированию эффективных механизмов реализации социальной сферы в стране. Раскрыть роль и направления развития социальной сферы в развитии экономики страны.

Ключевые слова: *бюджет, социальная сфера, факторный анализ, обоснование, сравнительные показатели, балансовый метод, экономико-статистический метод.*

*Buharbaeyev S.h.M.¹, Konakbaev, A. W.¹,
Abdigaliev J. A.¹
¹Baishev University*

STUDY OF INDICATORS OF BUDGET EPENDITURES AIMED AT THE SOCIAL SPHERE

Abstract

Factors contributing to the formation of effective mechanisms for the implementation of the social sphere in the country. To reveal the role and directions of development of the social sphere in the development of the country's economy.

Keywords: *budget, social sphere, factor analysis, justification, comparative indicators, balance method, economic and statistical method.*

МРНТИ 06.61.33

*Сейткалиева Н.Т.¹, Кубанова Д.Б.¹
¹ Баишев Университеті*

ӨНІРЛЕРДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҚ

Аннотация

Мақалада экономиканы дамыту қаржы ресурстарын сіңірмей, яғни капитал ағынынсыз мүмкін емес, сондықтан инвестициялық процесті басқару жүйесін жетілдіру арқылы елдің, аймақтың, саланың басқару органдары тарапынан қосымша реттеуші әсерлердің қажеттілігі туындайтыны айтылған.

Кілт сөздер: *инвестиция, инвестициялық тартымдылық, инвестициялық*

белсенділік, инновация, өңір.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев тарапынан ұсынылған Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосылуын және жоғары технологиялы жаңа салалардың құрылуын көздейді. Инновациялық индустрия мен инновациялық адам капиталын дамыту болашақта елдің амандығын қамтамасыз ететін өзекті факторға айналуға тиіс.

Отандық экономиканы реформалау мен дамытудың негізгі проблемаларының бірі нақты секторға инвестициялардың жетіспеушілігі болып табылады, оның негізгі қорларының жоғары үлесі физикалық және моральдық ескірген. Өңірлерде меншікті жұмылдыру мен инвестициялық қаражаттың сыртқы көздерін тартудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерінің болмауы кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің инвестициялық әлеуетін арттыру және әрбір өңірде қолайлы инвестициялық ахуал құру міндетін бірінші кезекке қояды [1].

Экономиканы дамыту қаржы ресурстарын сіңірмей, яғни капитал ағынынсыз мүмкін емес. Инвестициялық процесс инвестициялар мен құзыреттіліктің («құрылыс материалдары» және «құрылысшылар») жұтылуын (ағынын) қамтамасыз етеді, сондықтан экономика дамуының жүйе құраушы факторы болып табылады [2].

ҚР экономикалық инвестициялық өсімінің бағалаудың негізгі өлшемі инвестициялық белсенділік болып табылады.

Бүгінгі таңда өңірлерінде инвестициялық процесті басқару кем дегенде мынадай кезеңдерді қамтуы тиіс:

- 1) инвестициялық процестің ағымдағы жай-күйін талдау, оның ішінде инвестициялық тартымдылықты және инвестициялық тәуекелді талдау;
- 2) инвестицияларға қажеттілікті талдау;
- 3) инвестициялық тартымдылықты және инвестициялық тәуекелді айқындау;
- 4) инвестициялық тартымдылықты арттыруға мүмкіндік беретін іс-шараларды әзірлеу, таңдау және іске асыру;
- 5) инвестициялардың контроллингі;
- 6) әлеуметтік-экономикалық жүйе параметрлерінің өзгеруіне ықпал ететін жағдайларды қалыптастыру

Экономикада тек нарықтық тетіктерді пайдалана отырып, әлеуметтік-экономикалық жүйені дамытудың жоғары қарқынына қол жеткізу мүмкін емес, сондықтан бірінен кейін бірі келе жатқан инвестициялық процесті басқару жүйесін жетілдіру циклдары арқылы елдің, аймақтың, саланың басқару органдары тарапынан қосымша реттеуші әсерлердің қажеттілігі туындайды.

Өңірдің инвестициялық тартымдылығы төмендегі жағдаяттармен анықталады [3, б.7]:

- индустриялық даму дәрежесіне байланысты;
- географиялық орналасумен және табиғи – климаттық жағдайлармен;
- инвестициялық қызмет үшін инфрақұрылымның даму деңгейімен;
- инвесторлар үшін бар жеңілдіктердің маңыздылығымен;
- пайдалы қазбаларды игерудің пайдалылық дәрежесімен.

Инвестициялау процесінің мәні экономиканың нақты секторына, яғни

кәсіпорындардың негізгі және айналым капиталына барлық ықтимал болатын ресурстарды құю болуы тиіс.

Бұл ретте инвестициялаудың басты кезеңдері мыналар:

- инвестициялық ресурстарды күрделі шығындарға түрлендіру, яғни инвестицияларды инвестициялық қызметтің нақты объектілеріне түрлендіру процесі;

- салынған инвестицияларды күрделі құнның өсіміне түрлендіру үшін жағдайларды қалыптастыру;

- пайданы молайтатын факторлар спектрін кеңейту мақсатында күрделі құнның өсімін іске асыру процесін жетілдіру.

Өңірдегі инвестициялық процесті басқару стратегиясы жергілікті басқару биліктің өңірдегі инвестицияны негізгі принципінің құрылымдалған жиынтығына тиімді әсер етуі арқылы орталықтандырылған жүйені құру қажеттілігін туындатады, ол институционалдық, экономикалық, әлеуметтік, нормативтік-құқықтық, салықтық, қаржылық және банктік, экологиялық – географиялық факторлар. Осы факторлар өз кезегінде инвестициялық тартымдылықты қалыптастыру кезінде айқындаушы болып табылады. Оның мақсаты өңірдегі инвестициялық белсенділікті және инвестициялық тартымдылығын арттыру болып табылады [3].

Мысалға Ақтөбе облысының инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз ететін негізгі факторлар:

- әуе, темір жол, көлік магистральдары қиылысында және Каспий теңізінің айдыны жанында бірегей географиялық орналасуы, Орта Азияның көптеген облыстары мен өңірлері арқылы еуропалық өңірлермен байланысуы;

- дамыған көліктік және өндірістік инфрақұрылымы;

- минералдық-шикізаттық базасының болуы;

- ТМД елдерінің өтім рыноктарының жақындығы;

- тұрақты әлеуметтік көрсеткіштер мен демографиялық әлеует;

- электр қуаты, газ және су сияқты негізгі қорлармен қамтамасыз етілуі.

Облыс әлемдік атағы бар кәсіпорындарымен белгілі. «Қазхром» трансұлттық компаниясы, Ақтөбе ферроқорытпа зауыты, «Ақтөбе хром қосындылары зауыты», «Актюбрентген», «Ақтөбе мұнай құрал-жабдығы зауыты», «Ақтөбе металл құрастыру зауыты». Ақтөбе рельс-арқалығы зауыты да дамып келеді. 80-нен астам кен өндіруші қатарында «СНПС-Ақтөбемұнайгаз», «Казахойл Ақтөбе» ЖШС, «Урихтау Оперейтинг» ЖШС және т.с.с.

Әлеуетті инвесторларға келесі жеңілдіктер ұсынылады:

Салықтан босату

- 10 жылға дейін корпоративті табыс салығынан

- 10 жылға дейін жер салығынан

- 8 жылға дейін мүлік салығынан

Кеден баждарынан босату

- Инвестициялық жобаны іске асыру үшін керекті қосалқы бөлшектер, аксессуарлар,

- шикізат пен материалдар импортуға кеден баж салығынан босату.

Заттай гранттар

- Өтеусіз пайдалануға: жер ғимараттар, машиналар мен жабдықтар, есептеу

техникасы, өлшеу және бақылау аспаптар мен құрылғылар, көлік құралдары.

Инвестициялық субсидия

-Құрлыс – мошаж жұмыстарының нақты шығындарды 30%-ға дейін өтеу әске сатып алуға ҚҚС пен аққыздерді қоспағанда.

Жұмыс күшін жалдауды жеңілдету

-Инвестициялық жобаны іске асыру барысында шетелдік жұмыс күшін, жұмысқа орналастыруға арналған рұқсатты қажет етпейді.

Заңның тұрақтылығы

-Барлық салық мөлшерлемесіне салық заңнамасының тұрақтылығы, ҚҚС пен акциздерді қоспағанда (инвестицияның шарт жасалған кезде)[4].

Бүгінгі таңда инвестициялық тартымдылықтың үш деңгейін бөліп көрсетуге болады.

Бірінші деңгейде жеке ұйымның инвестициялық тартымдылығы қарастырылады және ол байланысты:

- қызмет тиімділігінің көрсеткіштеріне;
- өтімділікке, төлем қабілеттілігіне және қаржылық тұрақтылығына;
- өнімді өткізу мүмкіндіктері мен даму перспективаларына;
- ішкі және сыртқы нарықтардағы беделге (имиджге);
- акциялардың нарықтық бағамына;
- бір акцияға келетін таза пайда шамасы және т. б.

Екінші деңгей – экономика салаларының инвестициялық тартымдылығымен байланысты:

- шығарылатын өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі;
- сату табыстылығы мен пайдаланылатын активтердің табыстылық деңгейімен, меншікті қаражат пен инвестицияланған капиталдың табыстылығымен;
- өндірістің техникалық – экономикалық деңгейімен;
- перспективада өзін – өзі дамыту мүмкіндігімен;
- инвестициялардың тиімділігімен;
- өндірістік, қаржылық, инвестициялық, еңбек әлеуетін арттыру қорларымен сипаттарымен.

Үшінші деңгей - өңірді мемлекеттің экономикалық кешенінде дербес буын ретінде дамыту және нәтижелі бизнес жобаларының портфелін қалыптастыруды және дамытуды қамтамасыз ететін қуатты инвестициялық кешен базасында болуы мүмкін өңірлік экономиканың тиімділігін арттыру. Бизнес-жобаны ұйымдастыру құрылымдарының, нормативтік құжаттардың, технологиялардың, кадрлық ресурстардың, әдістемелердің, тетіктер мен құралдардың жиынтығы ретінде қарастыру қажет. Негізінде қаржы қаражатын салудың ықтимал бағыттарының барлық алуан түрлі инвестициялық мақсаттарға қол жеткізу тұрғысынан неғұрлым тиімді болып табылатындығын таңдау үшін оларды егжей-тегжейлі талдау қажет.

Толық іргелі талдау үш кезеңде жүргізілуі тиіс. Бірінші кезең-жалпы өңір экономикасының жағдайы қарастырылады. Бұл жалпы жағдайдың инвестициялау үшін қаншалықты қолайлы екенін анықтауға және аталған жағдайды жоюға болатын негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Екінші кезең-аймақ экономикасының салалары мен кіші салаларының жай-

күйін талдау. Қаражатты орналастырудың басым бағыттарын анықтау арқылы инвестициялық міндеттердің неғұрлым толық орындалуын қамтамасыз ететін нақты инвестициялық сегменттерді таңдау үшін алғышарттар жасайды.

Үшінші кезең-жекелеген фирмалар мен компаниялардың жай-күйі талданады. Мұндай талдау қай кәсіпорындар неғұрлым тартымды екенін анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы, субъектілерінің экономикасына инвестициялар тартудың негізгі себептері қолда бар материалдық-техникалық базаны жаңарту, өндірістік қызмет көлемін арттыру және өнімнің инновациялық түрлерін игеру қажеттілігі болып табылады [5].

Мемлекет басшысы инвестицияларды тарту мәселесіне ерекше назар аударып отыр. Осының нәтижесінде соңғы жылдары инвестициялық қызметті жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасаудың кешенді жұмыстары жүргізіліп отыр. Ақтөбе облысының инвестициялық климатын жақсарту және өңірге инвесторлар тарту мақсатында арнайы кеңес құрылған болатын. Мұндай кеңес Елбасы тапсырмасына сәйкес, барлық өңірлерде құрылды. Құрамында жергілікті атқарушы органдар мен құқық қорғау органдарының өкілдері және Ақтөбе облысының дамуына белсенділік танытып жүрген шетелдік инвесторлар бар. Олар әр тоқсан сайын немесе жылына екі мәрте атқарған жұмыстары туралы есеп беріп, жиын өткізеді.

Ақтөбе облысында 2019 жылдың сегіз айында өңір инвестициясының өсімі 107,3% құрап, яғни 316,3 млрд.теңгеге инвестиция тартылған, бұл өткен жылғы сәйкес кезеңге қарағанда 2,3%-ға көп. Оның 170 млрд теңгесі жаңа іске қосылған жобалар. Көрсеткіш Республика бойынша 42% құрайды. Облыста биыл 95 млрд.теңгеге жаңадан тоғыз инвестициялық жоба іске қосылып, 610 жаңа жұмыс орындары ашылды.

Ақтөбе облысының әкімі Оңдасын Оразалин осы жылдың соңына дейін инвестиция көлемін 600 млрд теңгеге, келесі жылы 800 млрдқа, 2024 жылға қарай 1 трлн 600 млрд-қа жеткізу бойынша жоспар қойған [6].

Айтып өтейік, облыста жыл соңына дейін құны 72 млрд теңгені құрайтын «Arm Wind», «Зерде-Керамика Ақтөбе», «Aktobe Smart Tech», «Gigant KZ» т.б 10 инвестициялық жоба жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, өңірдегі түрлі бағытта жұмыс жасап жатқан кәсіпорындарға атқарушы орган тарапынан қолдау, қажетті көмек көрсету мақсатында кәсіпорын иелерінің ой-пікірлерін тындап, қандай да бір кедергілердің бар-жоғын анықтап отырады. Осылайша, жоғарыда аталған шараларды қамтитын инвестициялық саясатты іске асыру Ақтөбе облысын ең тартымды өңірлерінің біріне айналуына және оның экономикалық және елде қолайлы инвестициялық ахуал құруға жәрдемдеседі.

Әділ әкімшілік, айқын, тиімді және қатаң сақталатын заңдары бар ашық және либералдық қоғамда жүзеге асатын инвестициялық саясат - бұл шетелдік инвестицияларды тартуға барынша қуатты ынталандыру. Мұндай саясатты әзірлеу біздің негізгі міндеттеріміздің біріне айналуы тиіс, өйткені Қазақстан шетелдік капиталсыз, технологиялар мен тәжірибесіз жылдам экономикалық өсу мен жаңғыртуға қалай қол жеткізе алатынын елестету қиын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов В.В. «Особенности управления инвестиционным процессом в регионах Российской Федерации в условиях нестабильной экономики»
2. Идрисов А. Стратегия, основанная на ключевых компетенциях и динамических способностях компании / А. Идрисов // Контроллинг в России. – 2002. – №1.
3. Прибыткова Г. Методологические подходы к оценке инвестиционной привлекательности как основы разработки инвестиционной политики // Инвестиции в России. – 2005. – №3 (122). – С. 3-9.
4. <http://mfa.gov.kz/>
5. Чуб Б.А., Бандурин А.В. Система инвестиционных взаимоотношений в регионе на примере Республики Татарстан. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : ТДДС «Столица-8», 1999. – 272 с.
6. Оңдасын Оразалин: "Инвестиция тарту жұмыстары қағазбен емес, іспен жүргізілуі тиіс" 11/09/2019 . aktobe.gov.kz

*Сейткалиева Н. Т.¹, Кубанова Д.Б.¹
¹Баишев Университет*

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ РЕГИОНОВ Аннотация

В статье говорится, что развитие экономики невозможно без поглощения финансовых ресурсов, т. е. без притока капитала, поэтому возникает необходимость дополнительных регуляторных эффектов со стороны органов управления страны, региона, отрасли через совершенствование системы управления инвестиционным процессом.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность, инновации, регион.*

*Seitkalieva N. T.¹, Kubanova D.B.¹
¹Baishev University*

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF REGIONS

Abstract

The article says that economic development is impossible without the absorption of financial resources, i.e. without the influx of capital, therefore there is a need for more regulatory effects on the part of management bodies of the country, region or industry through improving the management of the investment process.

Keywords: *investments, investment attractiveness, investment activity, innovations, region.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЕРВИСНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТЕХНИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности сервисного обслуживания компьютерной техники в сельском хозяйстве. Определена роль фирменного сервиса в процессе эксплуатации на фирмах по реализации компьютерных товаров и услуг. Поскольку, фирменный сервис весьма актуален при реализации сложной компьютерной техники, внедрение которой получило широкое распространение на современном этапе развития рыночной экономики. Для организации которой требуется наличие и оснащенность торговой точки, желательно в легко доступном месте для потребителей. Необходима профессиональная подготовка менеджеров по продажам.

Ключевые слова: *программно-техническое обслуживание, сервис, компьютерная техника, торговая марка, сельское хозяйство*

На современном этапе одним из решающих факторов повышения конкурентоспособности, а также для успешной и эффективной работы фирм по реализации компьютерных товаров и услуг является наличие эффективной системы предпродажного обслуживания, организации продаж и послепродажного обслуживания. Фирмы должны в достаточной степени осознать, что вопрос о продаже решается не однократным актом покупки их товаров и услуг, а созданием предпосылок покупки этих товаров и услуг в будущем. Выходящие на рынок сервисные службы и вообще специалисты по сервису являются основным источником маркетинговой информации, необходимой для создания идей приобретения новых видов товаров и модификаций уже производимых. При умелой организации сервис способен стать важной статьей дохода. Оказываемые компьютерные услуги могут прямо воздействовать на величину доходов и прибыльность компьютерных компаний, причем весьма значительно, так как сервис и гарантийное обслуживание являются неотъемлемыми элементами товарной политики.

Рассматриваемые компьютерные товары необходимо понимать, как широкий перечень товаров в виде компьютерной и офисной техники, периферийного и интернет оборудования, комплектующих и расходных материалов (тонеры, картриджи, спецбумага, запасные части и т.д.).

Компьютерная техника состоит из компьютерных комплектующих, собранных на фирмах отверточной сборкой, настроенных и протестированных в специальных цехах. Сборки нумеруют, клеят логотип, присваивают серийный номер и персональный код ответственного специалиста-сборщика КТ, производят настройку и тестирование. Настройка включает в себя установку операционной системы,

офисной программы, антивирусной защиты (Антивирус Касперского) и дополнительных сервисных программ и мультимедиа файлов. Собирают на основании корпоративных, индивидуальных заказов и покупательского спроса. Закупаются также при рентабельности и готовые компьютерные сборки, произведенные заводской или отверточной сборкой более крупной фирмой-производителем дистрибьютором с применением их логотипа и имеющих сертификат соответствия. Выбор покупателем компьютерной техники производится на основе её потребительской стоимости, полезности.

На современном этапе важно не само предложение, а субъективный способ его восприятия. Специалисты по маркетингу определяют компьютерный товар скорее как «комплекс осязаемых и неосязаемых потребительских свойств, включающих в себя упаковку, дизайн, цвет, цену, престиж производителя и розничного торговца, которые покупатель может принять как обеспечивающие ему удовлетворение его нужд и пожеланий. В отсутствие сервисного обслуживания товар теряет потребительскую ценность (или часть ее), становится неконкурентоспособным и отвергается потребителем.

На этапе развития экономических отношений для использования конкурентных преимуществ сервисного обслуживания фирма предлагает свой фирменный сервис, который позволяет ослабить эффект роста сложности компьютерной техники, причиной которого является увеличение разнообразия продукции, предлагаемой на рынке, позволяющую покупателю (потребителю) выбрать для себя оптимальный вариант приобретения и потребления компьютерной техники, экономически выгодно эксплуатировать его в течение разумно обусловленного срока, диктуемого интересами потребителя. Спрос на сервис рождается спросом на товар, а хороший сервис расширяет спрос на обслуживаемые компьютерные товары. Сервисное обслуживание компьютерной техники должно поддерживать, а не заменять промышленное производство КТ. Приобретенная компьютерная техника эксплуатируется пользователями в течение всего срока службы. Выходящие из строя детали периодически заменяются, частично утрачиваемые функции восстанавливаются с помощью ремонтов. По истечении срока службы, когда ремонт и замена становятся невыгодными, компьютерной техники выбывает из потребления, взамен аналогичным образом приобретает другая техника и описанный цикл повторяется вновь. Фирма, реализующая компьютерные товары, отвечает за качественные характеристики проданной компьютерной техники и устраняет возникающие поломки только в течение гарантийного срока службы. Во многих случаях представляется целесообразным сохранение связей ФРКТиУ (фирм по реализации компьютерных товаров и услуг) и потребителя в течение всего периода эксплуатации. К подобным формам хозяйственных отношений можно отнести фирменный сервис по всему жизненному циклу компьютерной техники. Основная особенность фирменного сервиса — это активное участие ФРКТиУ в процессе эксплуатации, что весьма актуально при реализации сложной компьютерной техники, внедрение которой получило широкое распространение на современном этапе развития рыночной экономики [1].

Таким образом, фирменный сервис можно определить как систему

взаимоотношений между ФРКТУ и потребителем компьютерных товаров, характеризующуюся непосредственным участием ФРКТиУ в обеспечении эффективного использования компьютерной техники на протяжении всего жизненного цикла, в поддержании дополнительного периферийного оборудования, таких как принтеры, копировальные аппараты и других устройств в постоянной готовности к использованию. В основе этой системы лежит ответственность ФРКТиУ за организацию обслуживания реализованного им компьютерного товара в течение всего срока службы. К основным преимуществам фирменного сервиса можно отнести:

- возможность повышения уровня индустриализации работ по программно-техническому обслуживанию и ремонту КТ, широкое применение профилактических мер;

- осуществление постоянного информационного отслеживания качества компьютерной техники по всем этапам её жизненного цикла и повышение вследствие этого эффективности конструкторских решений;

- оказание потребителям комплекса услуг, связанных с консультированием по эксплуатации техники, обеспечением ее запасными частями, комплектующими и расходными материалами, информацией о технических новинках;

- рационализацию процессов утилизации картриджей, отслужившей свой срок КТ, усиление на этой основе ориентации на источники вторичных ресурсов [2].

В пятидесяти процентах фирм города Алматы, реализующих компьютерные товары и услуги, фирменный сервис занимает центральное место в организации отношений между фирмой и потребителем. Обслуживает компьютерной техники тот, кто ее реализовал. Запасные части, комплектующие, расходные материалы к компьютерной и офисной технике изготавливаются заводом-изготовителем до тех пор, пока техника морально не устаревает и дальнейшее использование её нецелесообразно.

Предпродажное обслуживание связано с подготовкой компьютерной техники для представления потенциальному или реальному покупателю. Предпродажный сервис всегда бесплатен для клиента. Предпродажное обслуживание предполагает подготовку компьютерного товара к покупке и эксплуатации, максимальное облегчение торговому персоналу его сбыт, а покупателю — его приобретение. Различные типы элементарных компьютерных услуг, которые входят в состав предпродажного обслуживания, можно сгруппировать в следующие виды деятельности, а именно:

- Изучение рынка спроса и предложения КТ;
- Обучение специалистов;
- Закуп необходимых компьютерных товаров и техники;
- Информирование клиентов;
- Сборка, монтаж, настройка и тестирование КТ;
- Непосредственная подготовка компьютерной техники к эксплуатации и продаже.

Для организации продаж компьютерных товаров и услуг требуется наличие и

оснащенность торговой точки, желательно в легко доступном месте для потребителей. Необходима профессиональная подготовка менеджеров по продажам.

Следует отметить, что в таких отраслях, как производство электронно-вычислительной техники, конторского оборудования, бытовой техники и средств дальней связи отмечается постоянный рост доходов от послепродажного обслуживания.

Так гарантийное обслуживание компьютерной техники осуществляется в рамках документального поручительства (гарантии) фирмы-производителя (продавца) компьютерного товара за выполнение им в гарантийный срок обязательств по обслуживанию покупателей, которые приобрели этот товар. Если репутация торговой марки на рынке укрепились недостаточно, эксплуатационная гарантия является важным фактором, обеспечивающим потребителям качество товара при его эксплуатации.

В настоящее время стало ясно, что повышение качества компьютерной техники никоим образом не ведет к уменьшению роли сервисного обслуживания в частности в послепродажный период. При закупках оборудования фирмами, реализующими компьютерные товары и услуги, послепродажное техническое обслуживание компьютерной техники является одним из основных критериев выбора продавца потребителем. Напротив, развитие договоров о программно-техническом обслуживании по заранее оговоренным тарифам позволяет фирмам обеспечивать себе регулярные доходы в течение всего времени существования связи между клиентом и поставщиком [3].

Необходимость обеспечивать ПТО встает перед компаниями сразу же после осуществления продажи или когда сторонние потребители, видя качество выполненных компьютерных услуг, приходят с желанием заключить договор. Масштабы и качество услуг такого рода нередко играют главную роль в принятии решений о новых закупках. Неэффективность действий фирм, оказывающих компьютерные услуги в этой сфере может выражаться в немедленном и зачастую длительном недовольстве клиента. Так, например, ТОО «Техносистема Алматы» для каждой реализованной компьютерной техники устанавливает график обслуживания. Представители обслуживания регулярно связываются с клиентами и проводят профилактический осмотр КТ. Иногда их посещение связано с необходимостью провести специальные мероприятия по программно-техническому обслуживанию или проверить конкретный блок, надежность которого в процессе эксплуатации снижается. Порой дело ограничивается общим осмотром. Представитель фирмы занимается не поиском неисправностей: он проводит тестирование и диагностику, чтобы убедиться, что неисправностей нет и при необходимости проводит профилактические мероприятия. Для оказания вышеперечисленных услуг необходимо создание и организация Сервис Центра по ПТО, проведение рекламы и в дальнейшем совершенствование сервисных услуг посредством диверсификации в другие однородные сферы экономики и улучшения качества предоставления сервисного обслуживания не только КТ, но и телекоммуникационного и другого оборудования.

Бесперебойное обеспечение комплектующими, запасными частями и

расходными материалами для компьютерной техники осуществляется через склад хранения. На основе анализа имеющихся запасов, а также заявок менеджеров и специалистов формируют перечень необходимых товаров, производят поиск и оплату. Полученный товар оприходуют на склад хранения. В случае необходимости менеджеры или специалисты видя наличие компьютерных товаров на складе через бухгалтерскую программу 1 «С», выписывают по накладным и после реализации или установки на КТ, обосновывают и формируют отчет о проделанной работе. Текущий, капитальный ремонт и модернизацию производят специалисты ПТО по заявке клиента. компьютерной техники ремонтируют не только реализованной фирмой, но и компьютерной техники сторонних организаций и других клиентов. В прейскуранте цен указана услуга по покупке картриджей бывших в употреблений лазерных, струйных принтеров и копировальных аппаратов. Цены не высокие, но клиенты приносят их, так как надеются вернуть хотя бы частично их стоимость. Фирма, собрав таким образом порядка 30-100 штук картриджей отправляют их в ТОО «Венита», где эти картриджи разбирают, проводят напыление основных узлов и собирают под своей маркой уже восстановленные (неоригинал) картриджи, которые имеют ресурс 80% от оригинала. Послепродажное обслуживание является одним из важнейших факторов конкурентоспособности, опережая даже фактор первоначальной цены компьютерных товаров.

Фирменный сервис может быть серьезным источником прибыли для фирмы, особенно если продано большое количество компьютерной техники, систем и оборудовании, которые уже находятся в послегарантийном периоде. Любое совершенствование продукта в направлении увеличения надежности ограничивает доходы от сервиса. Но, с другой стороны, создает предпосылки для успеха в конкурентной борьбе. Фирменный сервис должен обеспечиваться тем звеном канала распределения, который наиболее близок к потребителю. Обязанности производителя и продавца компьютерной техники исчерпываются поставкой оговоренных запасных частей и помощью в рамках гарантийного срока [4].

Для организации и совершенствования сервисного обслуживания необходимо:

- Руководству фирмы проанализировать и разработать перечень необходимых сервисных услуг с указанием цен. Решить вопросы по подбору, подготовке и обучению специалистов программного и ремонтно-технического обслуживания КТ, с посещением всевозможных семинаров, выставок и курсов повышения квалификаций;
- Провести маркетинговое исследование рынка компьютерных товаров и услуг, разработать конкурентные стратегий по захвату доли на рынке и дальнейшее удержание своих позиций с возможностью увеличения своего присутствия;
- Совершенствовать организацию и управление ПТО путем прямого осуществления либо посредством контроля за качеством ПТО, субподрядчиками, дистрибьютерами и самими клиентами;
- Подготовить необходимую инфраструктуру и помещения для выполнения ремонтных работ, сборочного цеха и приема на ПТО КТ;
- Подготовить необходимую инфраструктуру и помещение для хранения запасных частей и комплектующих к КТ;

- Организовать ежедневное управление службой доставки КТ;
- При запуске сборочного производства разработать и внедрить необходимый перечень документов.

В рамках каждой отрасли компьютерные товары отличаются высокой степенью сопоставимости. Иными словами, цена продажи каждого товара носит более-менее фиксированный характер. Но при этом издержки производства у разных производителей неодинаковы, что объясняется масштабами накопленного опыта [5].

Через определенное время, получив прибыль (зачастую спекулятивного характера), руководство компании осознает, что зарабатывать и дальше подобным образом становится невозможно и старается отыскать новые способы получения прибыли путем внедрения инноваций и новых информационных технологий. Выявлена концепция обеспечения конкурентоспособности фирмы которая включает положение о получении конкурентного преимущества путем дифференциации общего предложения фирмы за счет повышения качества и расширения масштабов предлагаемых компьютерных услуг. Так, приоритетным направлением в области совершенствования сервисного обслуживания является совершенствование ПТО КТ, состоящих из следующих мероприятий:

- Поиск потребителей, обсуждение условий и заключение договора ПТО на основе гибкого и индивидуального подхода к потребителю;
- Ежедневный анализ ПТО КТ, с мониторингом и контролем;
- Определение основных сервис услуг после приобретения компьютерной техники с потребителем. Внедрение инноваций в сфере предложения дополнительных компьютерных услуг постепенно распространяется на все компании данной отрасли. Диверсификация в другие однородные сферы экономики в области Интернет решения с применением спутникового телевидения;
- Организовать бесперебойное обеспечение комплектующими, запасными частями, расходными материалами, также предложение аксессуаров, инструментов и приборов по уходу и ремонту за КТ;
- Внедрение на уровне разработки программных продуктов по заказу для риэлтеров, бухгалтерского, зарплатного и кадрового учета.
- Внедрение системы аудио и видео наблюдения, бытовых домофонов, его реализация, монтаж, и настройка.
- Приоритетное значение на данном этапе вновь приобретает снижение издержек, но теперь уже применительно ко всему совокупному предложению «товара-услуги».

На вопрос, заданный 50-ти клиентам ТОО «Техносистема Алматы», о влиянии качества послепродажного обслуживания на выбор ими соответствующей компьютерной техники и оборудования, 40% ответили, что неудовлетворенность этим видом услуг заставила их обратиться к другому поставщику. Исследование, проведенное нами, показало, что доля доходов от послепродажного обслуживания в товарообороте четырех крупных компьютерных фирм города Алматы, реализующих компьютерные товары и услуги, колебалась в пределах 24-33% .

Анализ показал, что производство и реализация компьютерной техники по

минимальной цене уже не является единственной целью производителя компьютерных товаров и услуг, точно так же как ценовая конкуренция перестала быть единственной формой конкурентной борьбы. Победу над соперниками на рынке часто позволяет одержать дифференциация товаров. Сервисное обслуживание может выступать в качестве одной из переменных дифференциации товара.

Конкуренция по величине издержек превратилась лишь в одно из многих средств в арсенале производителя для сохранения и упрочения успеха фирмы. Но дифференциация предложения влечет за собой появление новых критериев при принятии решения о покупке, а это, в свою очередь, вызывает дифференциацию рыночных цен. Концепция обеспечения конкурентоспособности фирмы включает положение о получении конкурентного преимущества путем дифференциации общего предложения компании за счет повышения качества и расширения масштабов предлагаемых компьютерных услуг.

Список использованной литературы:

1. Техническое обслуживание и ремонт машин в сельском хозяйстве. 2-е издание, переработанное и дополненное, под ред. академика Черноиванова В.И. М., ГОСНИТИ, 2003 г., 978 с.
2. Черноиванов В.И., Лялякин В.П. Организация и технология восстановления деталей машин. 2-е издание, дополненное и переработанное. М., ГОСНИТИ, 2003г.
3. Машинно-технологическая станция. Организация, структура, виды работ, техника, нормативы, передовой опыт. 2-е издание, исправленное и дополненное под ред. академика Черноиванова В.И. М., ГОСНИТИ, 2003 г., 322 с.
4. Сидыганов Ю.Н. Современные средства вибрационного диагностирования машин. И Механизация и электрификация сельского хозяйства. 2003. №7. с.22-24
5. Черноиванов В. И. Стратегия развития технического сервиса в АПК // Техник в сельском хозяйстве. 2004. №2. - с. 3 – 6

Рысбекова А.Т.¹

Мухаммедов А.У.¹

¹Халықаралық бизнес университеті

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНИКАҒА СЕРВИСТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Мақалада ауыл шаруашылығындағы Компьютерлік техникаға сервистік қызмет көрсету ерекшеліктері қарастырылған. Компьютерлік тауарлар мен қызметтерді жүзеге асыру бойынша фирмаларда пайдалану процесінде фирмалық сервистің рөлі анықталды. Өйткені фирмалық сервис күрделі компьютерлік техниканы іске асыру кезінде өте өзекті, оны енгізу нарықтық экономиканы дамытудың қазіргі кезеңінде кеңінен таралған. Ұйымдастыру үшін сауда нүктесінің болуы және жабдықталуы қажет, тұтынушылар үшін оңай қолжетімді жерде болуы қажет. Сату бойынша менеджерлерді кәсіби даярлау қажет.

Кілт сөздер: бағдарламалық-техникалық қызмет көрсету, сервис, компьютерлік техника, сауда маркасы, ауыл шаруашылығы

*Rysbekova A. T.*¹

*Mukhamedov A. U.*¹

¹*University of International business*

IMPROVEMENT OF SERVICE MAINTENANCE OF COMPUTER EQUIPMENT IN AGRICULTURE

Abstract

The article deals with the features of service of computer equipment in agriculture. The role of corporate service in the process of operation at the firms for the implementation of computer goods and services is defined. Because the company service is very relevant in the implementation of complex computer technology, the introduction of which is widespread at the present stage of development of the market economy. For the organization which requires the presence and equipment of the outlet, preferably in an easily accessible place for consumers. Professional training of sales managers is required.

Keywords: *software maintenance, service, computer equipment, trademark, agriculture*

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 29.01.05

*Казбекова Г. Н.¹, Жанпейсова Қ. Ә.¹, Медеуов Е. К.¹, Сағынова А. М.¹,
¹Баишев университет*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ В
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ**

Аннотация

Основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов. Поэтому при подготовке специалистов в высшей школе применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с прагматическим пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров.

Ключевые слова: *инновационная образовательная технология, игровое моделирование, метод проектов, инновационная образовательная проектная деятельность, креативное обучение.*

В современной научной литературе особое внимание сосредоточено на том, что инновационные подходы к обучению студентов должны быть системными и охватывать все аспекты учебно-воспитательной работы при подготовке будущих специалистов. Также необходимо пересмотреть теоретические и практические подходы к содержанию образования, профессионально-педагогической подготовки преподавателей, разработке новых технологий и методов обучения. Данные вопросы активно изучают как отечественные, так и зарубежные исследователи, такие как Дж. Мартин, Л. Свенсон, И. Лернер, М. Скаткин, В. Беспалько, В. Сластенин, О. Пехота, С. Сысоева и др. Но всё же, целесообразным является рассмотрение особенностей и отличительных черт инновационных методов обучения студентов, а также выявлению преимуществ и перспектив использования различных инновационных форм обучения.

Образование является стратегической основой развития личности, общества, нации, государства и залогом успешного будущего. Преобразование постиндустриального общества в глобальное информационное, основанное не только на знаниях, но и на компетентности специалистов, значительно актуализировало проблему инновационных подходов к организации образовательных процессов. В результате чего к системе образования в современных условиях выдвигаются весьма высокие требования: она должна готовить специалистов к жизни и деятельности в широком, динамичном, быстро

меняющемся мире, где перед человеком постоянно возникают нестандартные задачи, решение которых предполагает наличие умений и навыков строить и анализировать собственные действия.

В настоящее время ведется интенсивный поиск и внедрение новых форм и методов обучения студентов. В связи с этим, одними из основных задач, которые должен ставить перед собой современный преподаватель, являются следующие: проведение обучения в интерактивном режиме; повышение интереса студентов к изучаемой дисциплине; приближение учебного процесса к практике повседневной жизни, а именно: формирование навыков коммуникации, адаптация к быстроменяющимся условиям жизни, социализация, повышение психологической стрессоустойчивости, обучение навыкам урегулирования конфликтов и т.д. Таким образом, основная задача качественно новой образовательной системы сводится к достижению устойчивого интереса студентов к изучаемому предмету, к самообразованию ещё с первых курсов обучения, а также привлечение к научным поискам. Для этого, необходимо изначально настраивать систему психологического мышления студентов уметь получать знания и осваивать будущую профессию. Студент, как будущий специалист, должен понимать, каким образом, получив социальные и профессиональные навыки, он сможет применить их в практической деятельности. Именно инновационные методы и технологии в преподавании смогут помочь преподавателю в решении поставленных задач.

Как известно, основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов. Поэтому при подготовке специалистов в высшей школе применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с прагматическим пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров. Использование преподавателями инновационных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в преподавании различных дисциплин, выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих, креативных способностей студентов.

Эффективными формами учебной работы по внедрению в образовательный процесс инновационных процессов и формированию ключевых профессиональных компетенций будущих специалистов является применение различных активных форм и методов обучения: создание проектов, подготовка публичных выступлений, дискуссионное обсуждение профессионально важных проблем, обучение в сотрудничестве, создание проблемных ситуаций, подготовка профессионально направленных видеофильмов и презентаций и т. д. Переход от информационно-объяснительного обучения к инновационно-действенному связан с применением в учебном процессе новых компьютерных и различных информационных технологий, электронных учебников, видеоматериалов, обеспечивающих свободную поисковую деятельность, а также предполагает развитие и личностную ориентацию. Исходя из этого, на сегодня можно отметить различные инновационные методы обучения студентов, в частности, это проблемная и игровая технологии, технологии коллективной и групповой деятельности, имитационные методы активного

обучения, методы анализа конкретных ситуаций, метод проектов, обучение в сотрудничестве, креативное обучение, инновационная образовательная проектная деятельность, технология дебатов, технология брейнсторминг и т. д.

Рассмотрим некоторые из представленных методов более подробно.

В игровом имитационном моделировании широко представлены различные игры: деловые, аттестационные, организационно-деятельностные, инновационные, рефлексивные игры по снятию стрессов и формированию инновационного мышления, поисково-апробационные и т. д. При использовании деловых игр преобладает продуктивно-преобразовательная деятельность студентов. В частности, для обучающих игр характерны многовариантность и альтернативность решений, из которых нужно сделать выбор наиболее рационального. Деловые игры в учебных целях получили в настоящее время достаточно широкое распространение в вузах и применяются, в основном, на старших курсах при изучении специальных дисциплин.

Инновационная образовательная проектная деятельность является эффективной формой организации учебного процесса, направленной на индивидуальное развитие познавательных интересов и творческих способностей студентов. Данный метод предполагает овладение технологией презентации различных творческих работ (отчетов, обзоров, рефератов, докладов на профессионально ориентированные темы). Смысл и цель педагогических инноваций заключается в осуществлении нового видения методологии обучения, привлечении новых методов, технологий, мультимедийных средств обучения в интересах развития личности будущего специалиста.

Метод проектов относится к исследовательским. В его основе лежит развитие познавательных навыков студентов, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления и творческих. Метод проектов ориентирован на самостоятельную деятельность обучающихся — индивидуальную, парную или групповую, которую студенты выполняют в течение определенного промежутка времени. Этот подход органично сочетается с групповым подходом к обучению. Метод проектов всегда предполагает решение некоторой проблемы, которая предусматривает, с одной стороны, использование разнообразных методов и средств обучения, а с другой, интегрирование знаний и умений из различных областей науки, техники, технологии, творческих отраслей.

Креативное обучение предполагает свободный доступ каждого студента к ресурсам сети Интернет и базируется на следующих принципах:

- основой креативного обучения является предполагаемый образовательный продукт, который будет создан студентом;
- соответствие внешнего образовательного продукта студента его внутренним потребностям;
- индивидуальная образовательная траектория учащегося в образовательном пространстве;
- интерактивность занятий, осуществляемых с помощью телекоммуникаций;
- открытая коммуникация по отношению к создаваемой студентом образовательной продукции.

Технология дебатов позволяет решить целый ряд педагогических установок и как нельзя лучше стимулирует студентов к повторению пройденного материала, к чтению дополнительной литературы, к поиску путей решения поставленной задачи. Темой дебатов может быть любая научная или нравственная проблема, по которой существуют неоднозначные, чаще всего противоположные мнения, принципиально разные подходы к ее разрешению. Группа делится на две противоборствующие команды: «пессимистов и «оптимистов», т.е. сторонников позитивного и негативного взгляда на проблему.

Технология брейнсторминг (мозговой штурм) представляет собой метод коллективного поиска новых идей для решения творческих задач. При проведении на занятии сеанса «мозгового штурма» преподаватель условно делит студентов на две группы: «генераторов идей» и «экспертов-критиков». В первую группу включаются учащиеся, умеющие оригинально мыслить, обладающие фантазией и творческим воображением. В группу «экспертов» включаются люди с аналитическим складом ума, более компетентные в области решаемой задачи. «Генераторы идей» в начале занятия получают задание преподавателя на разрешение какой-либо творческой задачи: объяснение какого-то нового явления либо выявление путей решения какой-то проблемы и т.п. В течение занятия они должны придумать и высказать вслух как можно больше идей и предложений, в том числе самых фантастичных и нереальных. В это время один или два «эксперта» записывают все идеи, высказанные «генераторами». По прошествии 20-30 минут преподаватель предлагает «экспертам» приступить к анализу и отбору наиболее продуктивных идей.

Таким образом, подводя итог, можно отметить, что в основе инновационных методов обучения студентов лежат активные методы, которые помогают формировать творческий, инновационный подход к пониманию профессиональной деятельности, развивать самостоятельность мышления, умение принимать оптимальные в условиях определенной ситуации решения. Как показывает практика, использование инновационных методов в профессионально ориентированном обучении является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов. Использование разнообразных методов и приемов активного обучения пробуждает у студентов интерес к самой учебно-познавательной деятельности, что позволяет создать атмосферу мотивированного, творческого обучения и одновременно решать целый комплекс учебных, воспитательных, развивающих задач.

Список использованной литературы:

1. Гузев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология. - М.: Народное образование, 2000.
2. Жуков Г.Н. Основы общей профессиональной педагогики: Учебное пособие. - М.: Гардарики, 2005.
3. Глоссарий современного образования (терминологический словарь) // Народное образование, 1997, № 3.
4. Маликова Н.Р. О некоторых инновационных методах преподавания социологии //

Социс, 2002, № 2.

5. Сорокин Н.Д. Об инновационных методах в преподавании социологических курсов // Социс, 2005, № 8.

6. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие для вузов / М.В. Буланова-Топоркова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002.

7. Dr. Damodharan V. S. ACCA, AICWA and Mr. Rengarajan.V AICWA, Innovative Methods of Teaching.

8. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика// Народное образование. — 2010. — № 6. — С. 182—188.

*Казбекова Г. Н.¹, Жанпейсова Қ. Ә.¹, Медеуов Е. К.¹, Сағынова А. М.¹
¹Баишев Университеті*

СТУДЕНТТЕРДІ КӘСІПТІК-БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Аннотация

Мақалада "жоқ жануар" әдістемесі бойынша әскери институт курсанттарының мазасыздық деңгейін зерттеу нәтижелері көрсетілген. Әскери қызметтің негізгі ерекшелігі кез келген уақытта және кез келген жағдайда өмірге тікелей қауіп төнгенде өзінің кәсіби мақсатын орындауға тұрақты дайындық болып табылады, бұл өзі белгілі бір психологиялық шиеленісті тудырады.

Кілт сөздер: *мазасыздық, әскери институт курсанттары, "жоқ жануар" әдістемесі, мазасыздық деңгейі, көрсеткіштер, әскери қызмет.*

*Kazbekova G.N.¹ Zhanpeisova K.A.¹ Medeuov E. K.¹ Sagunova A. M.¹
¹Baishev University*

USE OF INNOVATIVE METHODS IN PROFESSIONALLY-ORIENTED TRAINING OF STUDENTS

Abstract

The basis of innovative educational technologies used in the educational process should be a social order, professional interests of future specialists, taking into account the individual, personal characteristics of students. Therefore, when training specialists in higher education, the use of innovative forms and methods must be organically combined with a pragmatic understanding of the goals and objectives of education and training.

Key words: *innovative educational technology, game modeling, project method, innovative educational project activity, creative training.*

*Беркешева А.С.¹, Мұрат А.¹, Жұманиязова Б.¹
¹Баишев Университет*

ПОКАЗАТЕЛИ НАДЕЖНОСТИ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются показатели безотказной работы железнодорожных станций, в частности статистическое и вероятностное определение надежности транспортных систем.

Ключевые слова: *Железнодорожная станция, показатели работы, надежность, транспортные системы.*

Транспортные системы, как сортировочная, грузовая, участковая станции, должны обеспечивать беспрепятственный прием, пропуск и отправление соответствующих категорий поездов. В общем виде назначение станций состоит во вводе транспортного потока, его трансформации в соответствии с технологическим процессом, который имеет свои особенности и отличия для каждого типа станции, и выводе транспортного потока в соответствии с графиком движения. Функционирование по схеме «ввод— трансформация — вывод» характерно не только для станций как больших технологических систем, но и для систем еще большей размерности — стыков взаимодействия железнодорожных станций с внешними видами транспорта. Общая закономерность работы по такой схеме выражается в показателях ж.д. станций, в том числе и в показателях надежности [1, с. 18].

Надежность — основной показатель безотказной работы ж.д. станций. Под надежностью понимают свойство объекта, заключающееся в его способности выполнять функциональные задачи в заданных условиях эксплуатации. Надежность, таким образом, — свойство выполнять заданные функции системой, а выполнение этих функций зависит от основных характеристик системы: мощности, технологии, управления. Следовательно, и надежность как свойство выполнять заданные функции зависит от основных параметров системы.

Математические определения показателей надежности целесообразно сначала рассмотреть в наиболее общей форме на примере так называемых невосстанавливаемых объектов. Под невосстанавливаемыми системами понимают не только те системы, которые после отказа не подлежат восстановлению, но и, прежде всего, те объекты и системы, для которых последствия отказов — дополнительные экономические издержки, ухудшение показателей работы (снижение скорости движения поездов, замедление оборота вагонов и др.) — необратимы.

Основная количественная мера надежности работы системы — время

безотказной работы. Существует множество причин, связанных с объемом работы, мощностью основных элементов и их надежностью, которые вызывают отказы — задержки поездов и вагонов. Поэтому время безотказной работы как интервал от момента восстановления работоспособности до следующей ее потери (начала отказа) является случайной величиной θ . В силу разнообразия влияющих факторов для станций и других транспортных систем колебания значений этой величины не устраняют ни управленческая деятельность диспетчерского аппарата, ни технологические воздействия на ход производственных процессов на станциях и участках.

Показатели надежности определяются исходя из вероятностных и статистических предпосылок. Статистические определения показателей надежности в большей степени соответствуют практическому расчету на основе статистических выборок и наблюдений. При неограниченном увеличении числа наблюдений статистические значения показателей надежности приближаются (сходятся по вероятности) к вероятностным [2, с.14].

Вероятность безотказной работы системы в интервале времени от 0 до t_0

$$P(t_0) = P(0, t_0) = P\{\theta_1 \geq t_0\} = 1 - F_1(t_0), \quad (1)$$

где θ — время безотказной работы системы до отказа;

$F_1(t_0)$ — функция распределения случайной величины θ .

Выражение $P\{\theta_1 \geq t_0\}$ характеризует вероятность того, что из всех возможных значений время безотказной работы системы больше или равно заданному отрезку времени $[0; t_0]$ — $\theta_1 \geq t_0$. Таким образом, вероятность безотказной работы на этом отрезке является количественной мерой надежности работы $P(0; t_0)$. Если не рассматривать момент начала отсчета времени 0, то эту вероятность можно обозначить как $P(t_0)$.

Статистическое определение надежности работы в течение t_0

$$\bar{P}(t_0) = \frac{N(t_0)}{N(0, t_0)} = 1 - \frac{n(t_0)}{N(0, t_0)}, \quad (2)$$

где $N(t_0)$ — число пропущенных без отказа (принятых, отправленных, сформированных и др.) поездов или, в общем виде, число исправных объектов в момент времени t_0 ;

$N(0, t_0)$ общее число поездов, включая поезда, пропущенные безотказно, и поезда, которые имели задержки (в общем виде — число исправных объектов в начале работы);

$n(t_0)$ — число задержанных поездов в течение времени t_0 .

Вероятность безотказной работы системы в интервале времени $t, t + t_0$

определяется исходя из того, что она проработает безопасно в течение времени $\theta_1 \geq t + t_0$ при условии, что надежность системы в интервале $[0, t]$ составляет $P(0, t)$:

$$(3) \quad P(t, t + t_0) = P\left\{\theta_1 \geq \frac{t + t_0}{\theta} > t\right\} = \frac{P(0, t + t_0)}{P(0, t)} = \frac{P(t + t_0)}{P(t)},$$

где $P(t, t + t_0)$ — условная вероятность того, что система проработает безотказно в течение времени t, t_0 , если ее надежность до момента времени t составляет $P(t)$.

Если допустить, что поток отказов — задержек поездов (передач), вагонов — является стационарным, когда вероятность появления того или иного числа отказов зависит только от длины отрезка t_1, t_2 и не зависит от того, где именно на оси времени он находится, то расчет условной вероятности появления отказов на отрезке $t + t_0$ для станций и узлов сводится к определению вероятности безотказной работы в течение интервала времени $0, (t + t_0)$. Эта вероятность выражается следующим образом:

$$(4) \quad \bar{P}(t, t + t_0) = \frac{N(t + t_0)}{N(t) + N'(t_0)},$$

где $N(t + t_0)$ — число поездов, не имеющих отказов к моменту времени $t + t_0$;

$N(t)$ — число поездов, не имеющих отказов к моменту времени t ;

$N'(t_0)$ — общее число поездов, пропущенное (принятое или отправленное) за период (t, t_0) .

Вероятность отказа систем в интервале времени $0, t$

$$(5) \quad Q(t_0) = Q(0; t_0) = P\{\theta_1 < t_0\} = F(t_0),$$

где $Q(t_0)$ — вероятность того, что система откажет в течение заданного интервала времени $(0, t_0)$, начав работать в начальный момент времени $t = 0$.

В соответствии с зависимостью (2.52) величина $Q(t_0)$ выражает вероятность того, что время безотказной работы θ_1 будет меньше t_0 , что

соответствует функции распределения $F(t_0)$.

Между функциями $P(t_0)$ и $Q(t_0)$ существуют соотношения:

$$(6) \quad Q(t_0) = 1 - P(t_0),$$

$$(7) \quad P(t_0) = 1 - Q(t_0).$$

В теории надежности $P(t_0)$ называют функцией надежности, а $Q(t_0)$ — функцией ненадежности или функцией отказов. [2, с.29]

Если физические, технические, технологические и информационно-управляющие качества элементов системы и системы в целом остаются неизменными и нагрузка на нее с течением времени возрастает (для транспортных систем — величина транспортного потока), то функция $P(t)$ имеет следующие свойства:

1. $P(t)$ является монотонно убывающей функцией времени, если оси времени t поставлена в соответствие непрерывно возрастающая нагрузка.

2. Если нагрузка носит дискретный характер, то и функция $P(t_0)$ будет дискретно убывающей.

3. Для станций, узлов и других систем при $t = 0$ (в некоторый начальный заранее определенный момент времени) $0 \leq P(0) \leq 1$. [3, 36]

Свойства функции $Q(t_0)$ носят противоположный характер по отношению к $P(t)$. Статистическое определение функции отказов выглядит следующим образом:

$$(8) \quad Q(t_0) = \frac{n(t_0)}{N(t_0)},$$

где $n(t_0)$ — число поездов, которое было задержано от момента $t = 0$ до момента $t = t_u$;

$N(t_0)$ — общее число поездов за тот же интервал времени. [3, 36]

Эта функция для транспортных систем выражена не через число отказов — перерывов в работе системы, а через последствия отказов — число задержанных поездов.

Список использованных источников:

Резер С.М. Взаимодействие транспортных систем. — М.: Наука, 1999. — 154 с.

Грунтов П. С. Эксплуатационная надежность станций. — М.: Транспорт, 2001.- 225с.

Сотников Е.А. Эксплуатационная работа железных дорог (состояние,

проблемы перспективы). – М.: Транспорт. – 1996. – 256 с.

*Беркешева А.С.¹, Мұрат А.¹, Жұманиязова Б.¹
¹ Баишев Университеті*

ПОКАЗАТЕЛИ НАДЕЖНОСТИ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ

Аннотация

Бұл мақалада темір жол станцияларының еш кедергісіз жұмыс істеуінің көрсеткіштері, соның ішінде көлік жүйесінің сенімділігін статистикалық және мүмкіндік арқылы анықтау қарастырылған.

Кілттік сөздер: *Темір жол станциясы, жұмыс көрсеткіші, сенімділік, көліктік жүйе.*

*Beresheva A. S.¹, Murat A.T¹, Zhumaniyazova B.O¹
¹Baishev University*

RELIABILITY INDICATORS OF TRANSPORT SYSTEMS

Abstract

In this article were considered significant factors of without a hitch work of railway stations in particular statistical and probable definition of safety of transport systems.

Key words: *Railhead, index of work, reliability, transport system.*

МРНТИ 52.47.15

*Жексенбаева Г.М.¹, Досмагамбетова М.Б.¹
¹Баишев Университет*

ПРОБЛЕМЫ ОСВОЕНИЯ МОРСКИХ НЕФТЕГАЗОВЫХ МЕСТОРОЖДЕНИЙ

Аннотация

Для определения экономической эффективности освоения месторождений нефти и газа в Мировом океане необходимы геолого-экономическая оценка выявленных ресурсов и подсчет затрат на их поиски и разведку.

Ключевые слова: *нефть, месторождения, нефтегазоносность, нефтегазодобыча.*

Оценка эффективности капиталовложений подразумевает комплексный подход с объединением в единую систему поисков, разведки, разработки и реализации продукции. Поэтому экономический результат геологоразведочных работ может быть определен лишь после того, как выявленные месторождения введены в разработку и получена товарная продукция. В начальный период осуществления геологоразведочной программы оценка имеет предварительный характер, при этом допускается получение товарной продукции по рыночным ценам. В дальнейшем, по мере получения новых данных, эта программа пересматривается с целью уточнения предварительной оценки. На первых этапах принимается в расчет предполагаемый уровень затрат на всех стадиях работ, возможный объем добычи нефти и газа, уровень рыночных цен на них, транспортные затраты, степень риска, юридические аспекты проведения работ.

В нефтяной промышленности затраты учитывают в двух видах: капитализированные и текущие. Капитализированными затратами (или капиталовложениями) считаются такие издержки, которые в бухгалтерской отчетности относятся к основному капиталу: их вычитают из дохода в течение всего срока функционирования основного капитала в виде амортизационных отчислений. Отнесенные к основному капиталу средства потребляются в течение всего срока службы основного капитала и имеют ликвидационную стоимость. Затраты, которые не подлежат капитализации, относят к текущим; их списывают на текущие операции и вычитают из дохода в год осуществления инвестиций.

Такая особенность учета затрат в нефтяной промышленности имеет цель уменьшить показываемую прибыль, что дает возможность соответственно сократить размер уплачиваемого подоходного налога и, в конечном счете, обеспечить по возможности быструю окупаемость осуществленных инвестиций.

Конечным экономическим результатом открытия и разработки месторождения является валовой доход от реализации нефти и газа. Чистый доход (прибыль) получается при вычете из валового: эксплуатационных издержек, оборотных затрат на бурение, затрат на бурение безрезультатных скважин, амортизационных отчислений на приобретение арендованной площади и эксплуатационного оборудования, скидки за истощение недр, налога на добычу, налога на стоимость добываемого сырья, подоходного налога. Таким образом исчисляется чистая прибыль.

Поиски, разведка и добыча нефтегазовых ресурсов в пределах морей и океанов возможны при условии вложения крупных инвестиций, что предполагает необходимость их относительно быстрой окупаемости. Экономическая эффективность освоения месторождений нефти и газа в Мировом океане сводится к оценке эффективности капитальных вложений. Изучение опыта освоения морских нефтяных и газовых ресурсов за рубежом дает возможность понять роль и место этих ресурсов в мировой экономике, а также современный уровень в тенденции развития морских геологоразведочных работ на нефть и газ.

Успешное развитие морской нефтегазодобычи определилось прежде всего возрастающим потреблением нефти и газа в мире при одновременном росте цен на эти энергоносители и общим состоянием их запасов.

Доказанные запасы нефти на шельфе Мирового океана на начало 1978 г.

составили 20 млрд т, в том числе: Северная Америка 1,0 млрд т, Латинская Америка 2,0 млрд т, Западная Европа 2,5 млрд т, Африка 1,25 млрд т, Ближний и Средний Восток 12 млрд т, Дальний Восток, Юго-Восточная Азия и Океания 1,25 млрд т. С учетом накопленной добычи начальные доказанные запасы нефти и газа на шельфе могут быть оценены в 28 млрд т нефти и 16 трлн.м³ газа, или в пересчете на нефть около 41 млрд т (коэффициент пересчета для газа 0,8).

Перспективы дальнейшего развития морской нефтегазодобычи определяются их потенциальными ресурсами, которые слагаются из начальных доказанных запасов, вероятных запасов на разведанных площадях и прогнозных запасов на неразведанных площадях. Зарубежные исследователи объединяют вероятные и прогнозные запасы в категорию «неоткрытых» ресурсов. В оценке потенциальных ресурсов нефти и газа Мирового океана, как и в целом по миру, существуют большие расхождения. Так, по некоторым данным неоткрытые ресурсы нефти и газа Мирового океана оцениваются в 260 млрд т, по другим – около 137 млрд т с соотношением нефть/газ 60:40, из которых примерно 40%, или 50 млрд т, может быть приурочено к морским площадям. Если исходить из оценки Х.Клемма, то степень разведанности потенциальных ресурсов (отношение начальных доказанных запасов к потенциальным ресурсам) углеводородов составит около 43%; при оценке в 260 млрд т степень разведанности ресурсов не превысит 14%.

По мере дальнейшего изучения региона расширяются представления о его нефтегазоносности: так, например, ресурсы углеводородов только в арктическом бассейне Северного моря оценивают в 20-30 млрд т нефти и 2,5 трлн м³ газа, доказанные – 2,6 млрд т и около 2,0 трлн. м³ газа.

Основной зоной акваторий, где ведутся поиски и разведка нефти и газа, является континентальный шельф. Площадь осадочных бассейнов шельфа с глубинами воды до 200 м составляет около 15 млн км², в пределах более глубоких зон шельфа, континентального склона и абиссальных равнин с глубинами воды 200-3000 м – 38 млн км². Еще 30-40 млн км² перспективных площадей расположены, по-видимому, на глубинах 3000- 4000 м. Площадь наземных осадочных бассейнов составляет около 65 млн км².

Глубина воды, на которой ведется разведочное бурение, не превышает 450 м, однако большая часть открытых месторождений расположена на глубине менее 150 м и на расстоянии от берега меньше 150 км, а три четверти разрабатываемых месторождений вблизи побережья на глубине воды менее 50 м. Освоение акваторий с глубинами воды до 3000 м, перспективность которых подтверждена геофизическими исследованиями, требует коренных изменений в технологии морских работ.

В настоящее время морские геологоразведочные работы на нефть и газ достигли высокого уровня развития. Успехи, достигнутые в освоении нефтегазоносных акваторий, в значительной мере обусловлены непрерывным совершенствованием геологоразведочного процесса путем разработки и применения новых эффективных методик при высоком уровне технической оснащенности.

Ввод в разработку глубоководных месторождений показывает, что технически задача освоения глубоководных месторождений решена, однако целесообразность

освоения их ограничивается не столько техническими, сколько геолого-экономическими факторами, главными среди которых являются уровень ресурсов глубоководных недр и цены на нефть и газ.

С некоторых пор, примерно с начала девяностых годов, пристальное внимание крупнейших нефтяных и газовых компаний мира было обращено на Сахалинский шельф. Вполне понятный интерес был вызван тем, что к этому моменту в островной зоне уже были проведены поисково-разведочные работы, позволившие выявить до 40 нефтегазоносных структур с суммарными запасами нефти в 2,2 млрд баррелей (около 360 млн т). Эта величина по оценкам специалистов составляет всего лишь седьмую часть всех потенциальных извлекаемых запасов Дальнего Востока России. Месторождения природного газа в регионе сосредоточены примерно в тех же зонах и содержат 52 трлн. кубических футов (1,4 трлн. кубических метров) запасов углеводородного сырья. К сказанному следует добавить, что на начало девяностых годов было разведано только 5% потенциальных запасов среди 60 известных газовых месторождений.

Изложенный материал, казалось бы, характеризует только дальнюю перспективу региона относительно нефтегазоносности шельфовой зоны. За истекшие 10 лет уже неоднократно возникали предположения о больших запасах нефти в прибрежных зонах Каспийского и Баренцева морей. Однако, к настоящему времени в этих регионах пока что не получено достаточно обнадеживающих результатов, позволяющих делать окончательные выводы о наличии крупных запасов углеводородного сырья. И, тем не менее, утверждения о высокой перспективности этих зон поддерживаются в постоянно публикуемых отчетах о ходе геолого-поисковых и разведочных работ, в аналитических материалах компаний, получивших юридическое право на участие в освоении морских территорий.

В этой ситуации, когда тесно переплелись экономические, политические, социальные интересы ряда государств и нефтяных компаний, единственным аргументом в пользу осуществления широкомасштабных работ по освоению нефтегазовых структур может послужить извлечение из недр первых тонн сырья, что станет реальным стимулом для интенсификации всех видов деятельности, присущих отрасли – разведочного и эксплуатационного бурения, создание добывающих производств, транспортных, энергетических, водообеспечивающих коммуникаций.

Практически все они приурочены к подсолевому комплексу и в связи с этим характеризуются сложными горно-геологическими условиями, аномально высоким давлением и температурой. К тому же сырье, сконцентрированное в них, обладает исключительно агрессивными свойствами вследствие значительного содержания сероводорода, меркаптанов и других соединений, что обуславливает необходимость использования специального оборудования, материалов, приборов, дополнительных технологических процессов при его добыче, транспортировке и переработке.

Список использованной литературы

1. Надиров Н.К. Кызылорда – южный центр нефтегазового комплекса Казахстана, Алматы, 1999. 284 с.

2. Дыбенко В., Туфанов И., Шарифулин Р., Камалов Р., Лысенко А. современные технологии освоения, повышения продуктивности и реанимации скважин с использованием комплексного физического и химического воздействия, Нефтеотдача, №5, 2002 г., с. 21-22.

3. Родионов И., Интенсификация добычи нефти на месторождениях ОАО «Лукойл», Нефтеотдача, №5, 2002 г., с.80-85.

*Жексенбаева Г.М.¹, Досмагамбетова М.Б.¹
¹ Баишев Университеті*

ТЕНІЗ МҰНАЙ-ГАЗ КЕН ОРЫНДАРЫН ИГЕРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация

Әлемдік мұхиттағы мұнай мен газ кен орындарын игерудің экономикалық тиімділігін анықтау үшін анықталған ресурстарды геологиялық-экономикалық бағалау және оларды іздеу мен барлауға арналған шығындарды есептеу қажет.

Кілт сөздер: *мұнай, кен орны, нефтегазоносность, нефтегазодобыча.*

*Zheksenbaeva G. M. ¹, Dosmagambetova M. B. ¹,
¹ Baishev University*

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF OFFSHORE OIL AND GAS FIELDS

Abstract:

To determine the economic efficiency of developing oil and gas fields in the oceans, a geological and economic assessment of the identified resources and the calculation of the costs of their exploration and exploration are necessary.

Key words: *oil, deposits, oil and gas potential, oil and gas production.*

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ НАУКИ

МРНТИ 10.55.51

Айтжанова С.¹, Жармаганбетова К.Т.¹
¹Байшев Университеті

ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЗАҢДАРЫ БОЙЫНША АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация

Бұл мақалада ҚР-да ауыл шаруашылық маңызы бар жерлерді пайдалану мен жалдау ақысын құқықтық реттеуді және осы саланың арнайы органдарын дамытуды қамтамасыз ететін заңнаманың даму жай-күйінің проблемалары қарастырылады.

Кілт сөздер: *Жер, табиғат, режим, өсімдіктер, орман, су, жануарлар, құқықтық режим, ауыл шаруашылық, табиғи құнарлық*

Қазіргі жаһандану кезінде, адамзат табиғатқа араласу белсенділігін арттырған жағдайда, табиғи объектілерді және ерекше маңызға ие, ұзақ уақыт бойы қалпына келетін жер ресурстарын ұтымды пайдалану саласында жалпы глобалдық және ішкі мемлекеттік өзара келісілген шараларды қалыптастыру қажет. Көптеген зерттеушілер осыған байланысты жердің ерекше маңыздылығын атап өткен.

«Табиғаттың бір бөлшегі бола отырып жер басқа да табиғи объектілер секілді жердің құнарлылығы мен өнімділігі секілді ерекше биопотенциалға ие болып табылады және бұл халықтың баға жетпес құндылығы»-деп Б.В.Ерофеев өз еңбегінде [1,418б.] көрсетеді. Мүмкін сондықтан да болар жер құқығы барлық жер пайдаланушылар мен жерге деген меншік құқығын иеленушілерге оларға берілген жер учаскелерін тиімді және ұқыпты пайдалануға міндеттейді.

Б.Ж. Әбдірайымов, жер дегеніміз – мемлекет пен халықтың өмір сүру қызметінің негізі болып табылатын табиғаттың басты объектісі. Жерге меншік нысаны, иелену мен пайдалануға кімге берілгендігі және жердің сандық, сапалық жағдайына біздің болашағымыз тәуелді деп жазған болатын [2.21 б.].

«Жердің табиғи қасиеті өзге қоршаған табиғи орта объектілермен өзара байланыс жүйесінде басым орнын белгілейді. Орман, су, жануарлар дүниесі табиғат объектілері ретінде жермен байланыссыз өмір сүре алмайды. Тек қана жермен тығыз байланыста бола отырып, олар өздерінің өсіп-өну мүмкіндіктері мен ерекше қасиеттерін сақтайды және барлық табиғи кешендермен бірге экологиялық қызметін жүзеге асырады» деп жазады белгілі ғалым А.Х. Хаджиев – [3.34 б.].

Жер – барлық адамзат баласының өмір сүруінің негізі болып табылатын негізгі табиғи объект.

2003 жылы 20 маусымда қабылданған Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 12-бабы 14-тармағына сәйкес, жер – Қазақстан Республикасының егемендігі белгіленген шектегі аумақтық кеңістік, табиғи ресурс, жалпыға ортақ өндіріс құралы, және кез-келген еңбек процессінің аумақтық негізі.

Жер ерекше белгілерге ие. Оның ерекшеліктерін бірнеше авторлар көрсетуге ұмтылыс жасайды.

А.Х.Хаджиев, жердің айрықша белгілері ретінде келесі белгілерді айтады:

- жердің құнарлы қабатының болуы;
- жердің өндірістік қабілеті мен тұтынушылық бағалығын қалпына келтіру және сақтап қалу мүмкіндігі;
- кеңістіктегі шектеулік;
- орнынан қозғалта алмайтындық, орналасқан жерінің тұрақтылығы.

Сонымен, жердің келесі белгілерін бөліп көрсетуге болады:

Біріншіден, жер құрамы құнарлыққа ие ресурс. Құнарлық табиғи және жасанды /экономикалық/ болуы мүмкін. Табиғи құнарлық – ұзақ мерзім бойынғы құнарлану процессінің нәтижесі. Бұл топырақта құнарлы заттардың болуымен және өсімдіктер әлемі үшін қол жетімдікпен анықталады.

Табиғи құнарлық мелиорация және агротехника арқылы адамның топырақтың химиялық, биологиялық және физикалық қасиетіне әсер етуі арқылы жасандыға ауысады.

Екіншіден, жер – табиғи табиғаттың өнімі, өзге өндіріс құралдары сияқты адам қолымен жасалмаған, оның көлемі, сандық көрсеткіштері адам қанша тырысса да арту мүмкіндігінен айрылған.

Үшіншіден, жер айырбасталмайды. Өзге өндіріс құралдарынан айырмашылығы, еш нәрсемен айырбастай алмайсың.

Төртіншіден, жерді пайдалану жердің тұрақтылығымен ерекшеленеді. Жерді өзге өндіріс құралдары сияқты басқа бір жерге ауыстырып, қолдануға болмайды.

Бесіншіден, жер беті шектеулі. Жерді өзге өндіріс құралдары сияқты сандық жағынан ұлғайтуға болмайды.

Аталған белгілер мен себептерге байланысты жер сату-сатып алу объектісі болғанымен және мүлік ретінде танылғанымен, өндірістік қызмет нәтижесінде пайда болатын мүлікпен, өніммен немесе өзге затпен теңеспейді. Сол себептен, жерді азаматтық айналымның еркін объектісі ретінде тануға болмайды және табиғи ресурс ретінде сақталуын, ұтымды және мақсатты пайдаланылуын қамтамасыз етуіміз қажет.

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 97-бабы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ауыл шаруашылығының қажеттері үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған жерлер ретінде бекітіп берген. Бұл жер санаттарының ішіндегі ең негізгі жер санаты болып табылады. Оның басты ерекшелігі болып жердің өндіріс шикізаттары мен адамдар мен жан-жануарларға қажетті азықтардың басты құралы болып табылатындығында болып отыр [4, 78б].

Қарастырылып отырған проблеманы толықтай ашу үшін «құқықтық режим» түсінігінің мазмұнын ашу қажет болып табылады.

Бірақ құқықтық әдебиеттерге көз жүгіртсек, бұл түсінік анағұрлым жетік реттелмеген, ал Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының нормативтік актілеріне қарайтын болсақ, бұл түсінік мағынасы ашылмастан пайдаланылады. Сондықтан да ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын

жерлердің құқықтық режимдерін анықтау кезінде оның элементтері мен ерекшеліктерін бөліп қарастыру қажет.

Біріншіден, «режим» сөзінің астарында тұтастай алғандағы Қазақстан Республикасының жерлері үшін, сонымен бірдей жекелеген жер санаттары үшін де заң жүзінде бекітілген қоғамдық қатынастардың жүйесі деген мағына жатыр.

Құқықтық режимнің бірінші элементі болып жалпы және ерекше деп бөлінетін оның объектісі танылады.

Жалпы құқықтық режимнің объектісі болып Қазақстан Республикасы территориясының шегіндегі жерінің бүкіл құрамы танылады.

Ерекше құқықтық режим объектісі болып ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлер, босалқы жерлер, су қоры жерлері, орман қорының жерлері, өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс жері және ауыл шаруашылығынан өзге мақсатқа арналған жер, елді мекен жерлері, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлері танылады.

Жалпы және ерекше режим деп жерлерді бөлуге байланысты жердің белгілі бір санатында оның мақсатына сай келмейтін басқа да алқаптардың болуы мүмкін. Мәселен, ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің аумағында ауыл шаруашылық сипатына жатпайтын жерлер де болуы мүмкіу (мысалы, көлік, байланыс және т.б. жерлер), ал ауыл шаруашылығы сипатына жатпайтын жерлерде – ауыл шаруашылығы жерлері орналасуы мүмкін [5, 676.].

Ресей жер құқығы теориясының көрнекті болып табылатын өкілдерінің бірі Б.В.Ерофеевтің көзқарасы бойынша мұндай жағдайларда құқықтық реттеудің ерекшелігі келесідей болуы тиіс: қарама-қарсы мақсатта пайдаланылатын жерлердің үлесіне келетін жер алқаптарына сол алқаптың құқықтық режимі таралады [1.23 б.]. Мысалы, ауыл шаруашылық пайдаланудағы жерлерге ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің артықшылықтары таралмайды, себебі қала шеңберіндегі ауыл шаруашылық алқаптары сол қаланың режиміне бағынады және де қаланың Бас жоспарына сәйкес кез келген жағдайда қала құрылысы үшін пайдаланып кетуі мүмкін.

Біздің ойымызша, құқықтық режимнің келесі объектісі ретінде жерді пайдаланудың мемлекеттік реттеу тәртібін атау орынды болып табылады.

Құқықтық режимнің элементінің қатарына сонымен қатар мемлекеттің бекіткен жер режимін сақтауға міндетті болып табылатын жер қатынастарының субъектілерінің ортасын қосуға болады.

Құқықтық режимнің басты элементі болып осы режимнің өзін құқық бұзушылықтардан сақтайтын шаралардың жүйесі танылады.

Сонымен, құқықтық режим дегеннің астарынан жердің заңмен бекітілген оларды есепке алу, мониторинг, пайдалану және қорғаудың тәртібін түсінуіміз керек.

Ауыл шаруашылық мақсатында пайдаланылатын жерлердің құқықтық режиміне келер болсақ, ол бірнеше элементтердің бірігуінен тұрады. Олардың бірі – осы тәртіп таралатын құқықтық реттеу объектісі болып табылады. Ол, әдеттегідей, жалпы, тектік және нақты болып бөлінеді.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, біз жоғарыда атап кеткендей, ауыл шаруашылығының қажеттері үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған жерлер болып табылады.

Жердің мақсатына сәйкес пайдаланылуы ретінде осы санаттағы жерлердің негізгі пайдаланылу мақсатын айтамыз. Осыған қарамастан, бұл санаттағы жерлерге ауыл шаруашылығын жүргізу үшін қажетті болып табылатын құрылыстар салуға жол беріледі (мысалы, өңдейтін өнеркәсіптер, шаруашылық техникаларының қажетіне салынған гараждар және т.б.).

Жер алқаптары құқықтық реттеудің нақты объектісі болып табылады. Ол дегеніміз тікелей мақсатына сәйкес пайдаланылатын жер учаскесін білдіреді.

Ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің мақсатына сәйкес қолданылуы туралы айта отырып, біз «нақты мақсатына сәйкес пайдалану» деген терминді айналып өте алмаймыз. Оның астарынан біз жерді шаруашылық пайдаланудың басқа нысандарына жол бермей отырып пайдалану деген мағынаны түсінеміз. Бұндай жерлерде жоғарыда атағандай ауыл шаруашылық объектілерін, құрылыстарын салуға жол берілмейді, себебі бұл жерлер ерекше ауыл шаруашылығы өнімдерін егуге және олардың жаңа тұқымдарын алуға арналған.

Ауыл шаруашылық жерлердің құрамына белгілі бір шаруашылық мақсаттарға қолдануға болатын жерлер: жайылым, жайлау, шабындық және т.б. жерлер кіреді. Осы аталғандардың барлығы ауыл шаруашылық жерлерінің маңызды тұстарын көрсететіні анық.

Ары қарай айтар болсақ, ауыл шаруашылық мақсатында пайдаланылатын жерлердің қатарына ауыл шаруашылық объектілері орналасқан жерлерді айтуға болады. Олар: фермалардың, ферма қожалықтарының және тағы басқа ауыл шаруашылық ұйымдарының шаруашылығын жүргізуге қажет болып табылатын жерлер.

Соңғысы, жердің бұл санатында сонымен қатар жыра, балшықты жерлер сияқты жерлердің болуы да әбден мүмкін. Бұндай жерлердің құнарлылықтарын арттыру қажет, мемлекет ол жерлерді өнімді жер қатарынан шығарып алмас үшін бірқатар іс-шаралар жасайды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жердің басқа санаттарына өтіп кетпесі үшін жасалатын іс-шаралардың маңыздылығы күн өткен сайын артуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Б.В.Ерофеев. Земельное право России. Москва, Профобразование, 2001 год. С.418.
2. Абдраимов Б.Ж. Земельное законодательство и судебная практика // Земельное законодательство Республики Казахстан: Сборник нормативно-правовых актов (с комментариями) / Сост.: Байсалов С.Б., Стамкулов А.С. и др. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – С.166-177.
3. Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (Общая часть). – Алматы: Данекер, 2001. – 372с.
4. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жыл 20 маусым. – Алматы, 2007. – Юрист баспасы. – Жеке басылым.
5. Бектурганов А.Е. Земельные правоотношения в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жарғы, 1998. С.12.

Айтжанова С.¹, Жармаганбетова К.Т.¹

CHARACTERISTICS OF AGRICULTURAL LAND UNDER CURRENT LEGISLATION

Аннотация

В данной статье рассматривается проблемы состояния развития законодательства, обеспечивающего правовое регулирование использования и платы за наем земель сельскохозяйственного значения в РК и развития специальных органов данной сферы.

Ключевые слова: Земля, природа, режим, растения, лес, вода, животные, правовой режим, сельское хозяйство, естественное плодородие

Aitzhanova S.¹, Zharmaganbetova K.T.¹,
¹ Baishev University

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Abstract:

This article examines the problems of state development legislation, providing legal regulation of the use and rent of land agricultural values in RK, and special development authorities in this field.

Key words: Land, nature, regime, plants, forest, water, animals, legal regime, agriculture, natural fertility

MPHTI 10.55.57

Ахмедьяр А.¹, Сагиева Г.К.¹,
¹ Баишев Университет

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау институтын құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Тұтынушылар құқықтары, құқық қорғаушылық, нормативтік құқықтық актілер, халықаралық шарттар, коллизия

Тұтынушылардың құқықтарын қорғайтын нормалар құқықтың әртүрлі салаларын қамтиды. Бұл нормативтік құқықтық актілер Конституциядан бастау алады. Өйткені, Конституцияның өзінде, біздің еліміздің ең қымбат қазынасы -

адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады деп көрсетілген. Сонымен бірге Конституцияда әркімнің тынығу, денсаулығын, тұрғын үйін заңсыз қол сұғушылықтан қорғау, білім алу және өзге де құқықтары бекітілген. Бұл құқықтарға кепілдік беріледі, өйткені қолданыстағы заңнамада тұтынушының өмірінің қауіпсіздігін, қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ететін тауарларға, жұмыстар мен қызметтерге қойылатын талаптар жүйесі, мемлекеттік білім беру және денсаулық сақтау жүйесі, сонымен бірге тауарларды, жұмыс пен қызметтерді бақылау және қадағалау бекітілген. Ал тұтынушылардың құқықтарының бұзылуынан әкімшілік және қылмыстық құқықтық нормалар қорғайды.

Тұтынушыға қатысты қатынастарды реттеуде азаматтық заң шығармашылығы, атап айтқанда Азаматтық кодекс нормалары басты роль атқарады. Азаматтық кодекстің жалпы бөлімінде азаматтардың және ұйымдардың азаматтық айналымға қатысуының құқықтық негіздері, азаматтық-құқықтық шарттарды жасаудың негізгі талаптары анықталады.

Негізінен, тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған заңнаманың құрамына Азаматтық кодекстен басқа әртүрлі дәрежедегі нормативтік құқықтық актілер енеді. Оларға 1991-жылғы 5-маусымда қабылданған «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заң, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекс, әрі өзге де заң актілері мен заңға тәуелді актілер жатады.

Алайда тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы ұлттық нормативтік базаның көлемі ауқымды болғанымен, олар әлі толығымен қалыптасып біткен жоқ, әрі қоғамдық қатынастар бір жерде тоқтап тұрмай өмір талабына сай үнемі дамып және өзгеріп отыратындықтан, нормативтік базаны да үнемі жетілдіріп отыру қажет.

Заң шығармашылығында, тұтынушылық қатынастарды реттейтін нормативтік актілердің екі тобын бөліп қарастыруға болады.

Бірінші топқа тұтынушы тікелей қатысушы болып табылатын актілерді жатқызуға болады. Бұл топқа тұтынушының тауардың (жұмыс, қызмет) тиісті сапасына құқығын, олардың өмірге және денсаулыққа қауіпсіздігін орнататын актілер, сатып алу-сату, мердігерлік, тасымалдау және өзге де шарттарда көрініс алатын қатынастарды реттейтін, шарттарды орындамау немесе тиісті дәрежеде орындамау салдарын, тауарды дайындаушының не сатушының жауапкершілігін айқындайтын актілер жатады.

Екінші топқа өз қызметі шегінде тауарларға (жұмыстар, қызметтер) қатысты талаптарды анықтайтын және осы талаптардың сақталуын қадағалайтын мемлекеттік органдардың қызметін реттейтін актілер жатады. Оларға «Сақтандыру қызметі туралы», «Сертификаттау туралы», «Техникалық реттеу туралы», «Табиғи монополиялар туралы» және өзге де көпетеген заңдар жатады, әрі олар тұтынушы үшін маңызды ережелерді орнатады.

Бұл жерде бір қатынасқа бірнеше нормативтік құқықтық акт қатысты болса, яғни барлығы бір қатынасты реттесе, әрі олардың арасында қайшылық туындаса қайсысы қолданылуы тиіс деген заңды сұрақ туады.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесін қалыптастыру және тұтынушылардың заңды мүдделерін қорғау бойынша жүргізілетін шараларды дамыту және жетілдіру мақсатында 1995-жылғы 22-маусымда Министрлер Кабинеті № 864 «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша жүргізілетін жұмыстардың белсенділігін арттыру туралы» Қаулы қабылдады. Осы қаулыға сәйкес тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша заң жобаларының және тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін нормативтік құжаттардың тізімі бекітілді. Осы қаулы жергілікті әкімшілік басшыларына тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту мақсатында бөлшек сауда жүйесіндегі мемлекеттік кәсіпорын үшін алғашқы қажеттіліктегі азық-түлік және азық-түлікке жатпайтын тауарлардың міндетті тізімін бекіту құзыретін жүктеді. Аталған атқару органдары сауданың, қоғамдық тамақтану және халыққа қызмет көрсету саласындағы жекешелендірілген кәсіпорындарының «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңына сәйкес жұмыс істеуін жүйелі түрде тексеріп отырды.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы нормалардың ішінде маңызды роль атқаратын «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңда, тұтынушылардың құқықтары мен оларды жүзеге асыру механизмі осы Заңмен және Қазақстан Республикасының осы заңға сәйкес шығарылған басқа да заң актілерімен реттеледі деп көрсетілген [1, 3-б. 1-т.].

Негізгі заңымыз Конституцияның ең жоғарғы заңдық күші бар және ол Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылуға жатады [2].

Сонымен бірге Азаматтық кодексте, азаматтық құқықтың Қазақстан Республикасының заң актілерінде қамтылған нормалары осы Кодекстің ережелеріне қайшы келген жағдайда осы кодекстің ережелері қолданылады деп көрсетілген [3, 3-б. 2-т.].

Аталған нормалардан көріп отырғанымыздай, әр актіде әртүрлі айтылған.

Бұл коллизияның шешімін «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңнан табамыз. Өйткені осы заңның 6-бабына сәйкес, әр түрлі деңгейдегі нормативтік актілердің нормаларында қайшылықтар болған кезде неғұрлым жоғары деңгейдегі актінің нормалары қолданылады.

Заңдар нормаларының кодекстердің нормаларымен алшақтығы болған жағдайларда олар кодекстерге тиісті өзгерістер енгізілгеннен кейін ғана қолданылуы мүмкін.

Бір деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің нормаларында қайшылықтар болған кезде қолданысқа кейінірек енгізілген актінің нормалары қолданылады [4].

Осы нормадан азаматтың негізгі құқықтары Конституцияда бекітіледі, ал тұтынушы Азаматтық кодексте бекітілген құқықтарды пайдаланады, яғни тұтынушы құқығын қорғауға бағытталған өзге заң актілері, соның ішінде «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заң да Конституция мен Азаматтық кодекске қайшы келмеуі тиіс деген қорытынды шығады.

Ал халықаралық шарттарға келетін болсақ, онда Жоғарғы Соттың 1996-жылғы 25-шілдедегі № 7 «Тұтынушылар құқығын қорғау туралы заңдарды соттардың қолдану тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысында Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабының 3-тармағына сәйкес республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басым болатындығын соттар ескеруі тиіс. Тиісінше, егер республикамыз бекіткен халықаралық шартта тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы республикамыздың заңдарында көзделген құқықтардан өзге құқықтар көрсетілсе онда халықаралық шарт ережелері қолданылады деп көрсетілген [5].

Енді келесі маңызды мәселе, осы заңнаманы дұрыс түсіну, әрі қолдану үшін біз, тұтынушы деген кім екенін және оның басқа субъектілермен қатынасқа түсу жағдайын анықтап алуымыз керек. Заңға сәйкес тұтынушы - жеке өзі тұтыну немесе өзі жеке меншік шаруашылықта пайдалану мақсатында тауар сатып алатын және жұмыстар мен қызметтерді пайдаланатын азамат.

Аталмыш анықтамадан көріп отырғанымыздай тұтынушыға үш талап қойылады.

Оның біріншісі жеке өзі тұтыну және пайдалану мақсатында тауар сатып алу, яғни тауар пайда табумен байланысты емес жеке қажеттіліктер үшін алынуы тиіс. Сондықтан «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заң азаматтар арасындағы жеке тұрмыстық емес қажеттіліктерін қанағаттандыруға қатысты қатынастарды реттемейді. Толығырақ айтар болсақ, азаматтардың тауарды, жұмыс пен қызметті кәсіпкерлік қызмет үшін, яғни пайда табу мақсатында және негізгі қызмет қажеттіліктерін не өз жұмысшыларының әлеуметтік тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында алуы осы Заңмен реттелетін қатынастар қатарына жатпайды.

Тұтынушыға қойылатын екінші талап - ол міндетті түрде жеке тұлға болуы тиіс. Ал заңнамаға сәйкес, жеке тұлғаға Қазақстан Республикасының азаматтары, шетел азаматтары, азаматтығы жоқ тұлғалар жатады, әрі Азаматтық кодекстің 3-бабының 7-тармағына сәйкес, шетелдік жеке тұлғалар, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар азаматтық заңдарда Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғалары үшін қандай құқықтар мен міндеттер көзделсе, нақ сондай құқықтарға ие болуға құқылы және сондай міндеттерді орындауға міндетті [3]. Ал заңды тұлғалардың тауар алу кезіндегі бұзылған құқықтары жалпы заңнама нормалары арқылы қорғалады. Олардың мұндай бөлінуін заңды тұлғалардың мүдделері мамандармен (экономистер, заңгерлер және тағы басқалармен)

қорғалатындығымен, ал тұтынушыға ешкім мұндай көмек көрсетпейтіндігімен түсіндіруге болады.

Заң бойынша қызмет пен тауарды алатын адам ғана емес, осы өнімді пайдаланатын адам да, сонымен бірге тауарды алуға ниет білдірген адам да тұтынушы болып есептеледі. Яғни, адам сатушыдан тауарды көрсетуді және ол туралы ақпарат беруді өтінгеннен бастап тұтынушы болып есептеледі.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғайтын ұйымдардың болуы бүгінгі қоғамымызда өте маңызды және олардың осы салада алатын орны да зор. Өйткені кез-келген тұтынушы, тіпті ол құқықтық жағынан сауатты болса да ұйымның моральдық қолдауынсыз өз құқығын қорғай отырып, сот тартысын бастай да жеңе де алмайды. Ал ұйым бір мақсатта үнемі жұмыс істейтіндіктен, ондағы адамдар тұтынушыларға қатысты барлық мәселелерді жақсы түсінеді, құқық қорғаушылық қызметте зор тәжірибе жинайды, олар үшін тиісті сараптаманы ұйымдастыру, өзі қойған талапты сотта дәлелдеу еш қиындыққа соқпайды. Қоғамдық ұйымның ерекше психологиялық потенциалы да бар, өйткені оның шешімін сатушы ескереді. Егер жеке тұтынушы сотқа дейінгі талап қойса онда сатушы оны қайтіп болса да алдап жеңемін деп сенеді, ал егер талапты тұтынушының атынан ұйым қойса, онда бұл жерде сатушы мамандармен кездіккенін түсініп, залалдың орнын сөзсіз толтырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының заңы. 1992-жылғы 5-маусым.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995-жылғы 30- тамыз.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 1994-жылғы 27-желтоқсан және 1999-жылғы 1-шілде.
4. Басин Г.Ю. Сулейменов М.К. Комментарий к Гражданскому кодексу РК. - Алматы: Жеті Жарғы, 2000.
5. Джусупов А.Т. Право собственности и иные вещные права. Алматы: Жеті Жарғы, 1996.

*Ахмедьяр А.¹, Сағиева Г.К.¹,
¹Байшев Университет*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования института защиты прав потребителей в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *Права потребителей, правовая защита, нормативные правовые акты, международные договоры, коллизия*

*Akhmedyar S. ¹, Sagieva G. K. ¹,
¹Baishev University*

SOME ISSUES OF LEGAL PROTECTION OF CONSUMERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article discusses the issues of legal regulation of the Institute of consumer protection in the Republic of Kazakhstan.

Key words: *Consumer rights, legal protection, normative legal acts, international treaties, conflict.*

MPHTI 10.07.01

*Турлан П.¹, Куатбек Г.К.¹
¹ Баишев Университеті*

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ

Аннотация

Бұл мақалада елбасының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында цифрлы технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіс екеніміз айтылған. Сондай-ақ, 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлы қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керектігі назарға алынған.

Кілт сөздер: *құқық, цифрлық технологиялар, құжат, жаһандану, даму, жүйе, меңгеру, перспектива, сақтау, мобильді банкинг.*

Елбасының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында цифрлы технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіс екеніміз айтылған. Сондай-ақ, 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлы қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керектігі назарға алынған. Облыс әкімдігінде өткен жиында аймақ басшысы Қырымбек Көшербаев цифрлы жүйені халыққа өзін түсініп ал демей, түсіндіруіміз қажеттігін ескертті.

Соңғы кезде жиі айтылып жүрген цифрлылық дегеніміз не? Алдымен осыған тоқталайық. Елімізде жаңа технологияны жетік меңгере түсу үшін «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы қабылданды. Ол төрт бағыт бойынша жүзеге асырылады. Бірінші бағыт – ауыл-аймақты кең жолақты интернетпен қамтамасыз етіп, Қазақстанның транзиттік әлеуетін арттыру. Екінші бағыт – көлік және логистика,

денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда экономиканың салаларына цифрлы технологияны ендіру. Үшіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының сапасын арттыру және төртінші бағыт – IT-мамандарды даярлау.[1]

Қарап отырсақ, бұл жұмыстардың барлығы атқарылып жатыр. Интернет желісі қолжетімді болу үшін облыс, аудан орталықтарынан бөлек, шалғайдағы ауылдарға да қолайлы жағдай жасалуда. Мұның барлығы санды технологияны ендіру үшін жасалған қадамдар болатын. Айналасы бірнеше жылдың ішінде қазақстандықтар неше түрлі ұялы телефондарды ұстады. Жыл өткен сайын олардың функциялары өзгеріп, мүмкіндіктері де арта түсті. Алғашқыда тек байланыс құралдары үшін қолданылған қолақпандай телефондар бірте-бірте айфон, айпад, смартфондарға ауысты. Бүгінде ұялы телефоныңыз тек байланыс құралы ғана емес, сонымен қатар, интернет желісіне еркін қосылатын компьютер іспетті. Адамдар ұялы телефондарына сан алуан әлеуметтік желілерді жүктеп, қоғамда орын алған оқиғаларға байланысты ой-пікірлерін білдіретін болды.[2] Сондай-ақ, ұлттық жерсеріктік «OTAU TV» теле-радиохабар тарату желісі іске қосылып, отандық арналардың аудиториясы кеңейіп, мүмкіндігі арта түсті. Нәтижесінде республикамыздың әрбір аймағынан хабар тарататын облыстық телеарналарды еліміздің кез келген өңірінен көруге болады. Бұрын тек Астана мен Алматы сияқты үлкен қалаларда ғана көрсететін арналарды тамашалайтын мүмкіндік туды. Алдағы уақытта қазақстандықтардың өмір сапасын арттыру әрі ұлттық экономиканы цифрландыру бағдарламасын жүзеге асыру шеңберіндегі жұмыстар жалғасатын болады. Елімізде 2020 жылға дейін интернет қолданушылардың санын 80 пайызға дейін арттыру, тұрғындардың 95 пайызын цифрлы хабар таратумен қамту, азаматтардың цифрлық сауаттылығын 80 пайызға дейін арттыру көзделуде.[3]

«Цифрлы Қазақстан» тек бір ғана IT саласын ғана емес, сондай-ақ, қоғамдағы өзге де салаларды дамытуға бағытталған. Бұл ретте әлемдік деңгейдегі жетістіктерді ескеруіміз қажет. Бірде-бір газеті немесе телевидениесі жоқ «Facebook» әлемдегі басты медиа топ болып табылады. Ал, «Alibaba» деп аталатын жер бетіндегі ең үлкен сауда жүйесінің не дүкені, не сауда орны жоқ. Олар электронды саудамен айналысады. Мемлекет басшысы онлайн сауда мен мобильді банкинг дегенде елдің назарын осыған аударып отыр. Біз бұған үрке қарамауымыз керек.

Бүгінде республикамыздағы 18 миллион адам болса, 25 миллион ұялы телефон бар екен. Олардың басым бөлігі интернет желісіне оңай қосыла алады. Көшеде кетіп бара жатсыз ба, үйдесіз бе, автобустасыз ба – бәрібір. Жаңа үлгідегі қалта телефондары қажетті функциялармен толық қамтылған. Еліміздегі әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың басым бөлігі осы ұялы телефондарды қолданады екен. Қазір әлеуметтік желіде үлкен де кіші де отырады. Сол жерде өз ойларын айтып, қоғамдағы түрлі жағдайларға байланысты пікірлерін білдіріп жатады. Тіпті, әлеуметтік желі арқылы танысып, көңіл жарастырған, отбасын құрған жандар да бар. Жаңа технологиялардың дамып бара жатқаны соншалық «Facebook» әлеуметтік желісі арқылы 4 миллионнан аса пост жазылса, «Skype» арқылы сағатына 100 мың адам сөйлеседі екен. Бұдан басқа күнделікті өмірде тұтынатын теледидар, тоңазытқыш, кір жуу машинасы мен көлігімізге дейін автоматтандырылды. Компаниялар мен фирмалар көліктерін түгелдей «GPS» навигаторларымен

қамтыды. Бір орында отырып олар қайда жүр, қай бағытпен қозғалуда, міне, осының барлығын біліп отырады. Полиция қызметкерлері «радар» детекторлары арқылы автомашиналардың жылдамдықтарын бақылай алады. Ұшақтар мен тепловоздардың технологиясы да айтарлықтай дамытылған. Мұның барлығы жаңа технологияның жетістігі болып табылады.[4]

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасында ІЖӨ-дегі ІТ-секторының үлесін 2020 жылға дейін 5 пайызға жеткізу жоспарланған. Бұл дегенің ІТ-секторында 150 мың жаңа жұмыс орны ашылады деген сөз. Еңбек өнімділігі 37 пайызға жеткізіледі. Халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру да басты міндет, ол 85 пайызға дейін жеткізілетін болады. Облысымызда да сәйкесінше тиісті жұмыстар атқарылмақ. «Microsoft» компаниясы еліміздің цифрландыру саласындағы бастамаларға қолдау көрсетуде. Осы компания біздің аймақта да төрт бағыт бойынша жұмыс жасауға ниетті. Олардың ішінде денсаулық, білім және ақылды қала жобалары бар. Бұған қоса Қызылордада ресурстық орталық ашуды жоспарлап отыр. Орталық қажетті құрал-жабдықтармен қамтылады. Онда оқыту тегін жүргізіледі. Оның үстіне Ресейдің жетекші оқу орындарында Сырдың 500-ге тарта баласы білім алуда. Олар ІТ технологияны жетік меңгеретіні сөзсіз.

Жаңа технологиялардың артықшылығы жеткілікті. Мәселен, ғаламтордан тамашалап жүрген ақылды үйлерде бәрі оңай басқарылады. Екі алақанды бір-біріне соғу арқылы жарық қосылса, теледидарды дыбыспен өшіріп-сөндіруге болады. Сол сияқты ас бөлмесі мен жуынатын бөлмеде де осы секілді кереметтерді жасауға болады. Қолыңды созсаң судың ағатынын өз көзімізбен көрдік. Таңғалатын нәрсе. Бірақ, бұл дәл қазір біз өмір сүріп жатқан қоғамда болып жатыр. Оған ілесу үшін біз барынша білімімізді жетілдіріп отыруымыз қажет. Мұнымен қоса жаңалықтарды уақытында қабылдау да маңызды. Қазір ақпараттың жылдам тарайтын заманы. Әлем бойынша бір секундта 10 сайт ашылады екен. Тіпті, бір дегенде үш миллион хат жіберіледі. Біздің балаларымыз осы үдерістен қалып қоймауы керек. Бір сөзбен айтқанда, цифрлы жүйе әлемдік көшке ілесу үшін қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. http://koptelov.info/publikatsii/digital_technology/
2. process/technologies/menyaem_privyichki_1/
3. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2016/01/13/digital-technologies-huge-development-potential-remains-out-of-sight-for-the-four-billion-who-lack-internet-access>
4. <https://www.aviapanorama.ru/wp-content/uploads/2018/08/04.pdf>

*Турлан П.¹, Қуатбек Г. К.¹
¹Баишев Университет*

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В этой статье в Послании Главы государства «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» говорится, что мы должны развивать новые индустрии, создаваемые с использованием цифровых технологий. Также было отмечено, что необходимо развивать такие перспективные сферы здравоохранения, как 3D-принтинг, онлайн-торговля, мобильный банкинг, цифровое обслуживание и другие.

Ключевые слова: *право, цифровые технологии, документ, глобализация, развитие, система, управление, перспектива, хранение, мобильный банкинг.*

*Turlan P.¹, Kuatbek G. K.¹,
¹Baishev University*

DIGITAL TECHNOLOGY

Abstract

In this article, The President's Address "the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness" says that we must develop new industries created with the use of digital technologies. It was also noted that it is necessary to develop such promising areas of health care as 3D printing, online trading, mobile banking, digital services and others.

Keywords: *law, digital technologies, document, globalization, development, system, management, perspective, storage, mobile banking.*

МРНТИ 02.11.21

*Надирова И.¹, Куатбек Г.К.¹
¹ Байшев Университеті*

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ МЕН ЗАҢГЕРЛІГІ

Аннотация

Бұл мақала Абай Құнанбаев (1845-1904) — ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер, либералды білімді исламға таяна отырып, орыс және еуропа мәдениетімен жақындасу арқылы қазақ мәдениетін жаңартуды көздеген реформатор. Абай ақындық шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен. Абай Шығыс пен Батыс мәдениеті мен өркениетін жетік білген. Бірқатар әлем ойшылдарының еңбектерімен жақсы таныс болған. Философиялық трактаттар стилінде жазылған «Қара сөздері» - тақырып ауқымдылығымен, дүниетанымдық тереңдігімен, саяси-әлеуметтік салмақтылығымен құнды.

Кілт сөздер: ақын, саяси-қайраткер, ағартушы, жазба, негізін қалаушы, мәселе, еңбек, қарасөз, дүниетаным, өркениет, аудармашы, философ, ислам, қоғам, ауқымдылық, заңгер, заң шешім.

Абай Құнанбаев (1845-1904) — ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер, либералды білімді исламға таяна отырып, орыс және еуропа мәдениетімен жақындасу арқылы қазақ мәдениетін жаңартуды көздеген реформатор. Абай ақындық шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен. Абай Шығыс пен Батыс мәдениеті мен өркениетін жетік білген. Бірқатар әлем ойшылдарының еңбектерімен жақсы таныс болған. Философиялық трактаттар стилінде жазылған «Қара сөздері» - тақырып ауқымдылығымен, дүниетанымдық тереңдігімен, саяси-әлеуметтік салмақтылығымен құнды.

Абайдың заңгер ретіндегі әңгімелері ел аузында өте көп. Мұны академик Салық Зиманов Заң және философия институтының директоры болып тұрған кезінде Шыңғыстаудағы Абай ұрпақтарының бір топ ақсақалдарына жалақы төлеп, Абайдың заң шешімдері, Абайдың билігі туралы әңгімелердің барлығын жаздыртып алады. Ол жинақталған әңгімелердің ішінен 15 шақтысын ғылыми айналымға жіберді. Салық Зимановтың айтуына қарағанда, төрт атасынан бері билердің жалғасы болып келген Абай негізінде ақын болуға емес, өз елінде би болуға, билік құруға дайындалған адам екен. Абайдың ақындықпен айналыспай, көп уақыт ақындығын жасырып, басқа адамдардың атынан өлең жазып келгені содан болуы мүмкін. Өйткені, ол кезде ақынның беделі айтарлықтай бола қоймаған. Ал, Өскенбайдан бастап Құнанбайға, одан Абайға жалғасқан билік жас Абайды бұл бағытқа қатты әзірлейді. Құнанбайдың Абайды жастайынан қасына ертіп жүріп, ел ішіндегі дау-дамайдың шешімін қалай табу керектігін үйрететіні жәйлі «Абай жолы» эпопеясынан да білеміз. Абай «Жеті жарғыны» да, Әнет бабаның араласуымен жазылған қазақтың ұлы заңдарының барлығын да жастайынан сіңіріп, жетік біледі. Сонымен қоса, орыс заңдарын да оқып, біліп отырған. Абайдың жер дауы, жесір дауы, адамдар арасындағы кикілжіңнен туған, ұрыс-керіске байланысты ақылдылықпен, сұңғылалықпен шешім шығаруы тегін емес. Әсіресе, Абайдың жер дауына, кісі өліміне байланысты тарихта қалған шешімдері, Шыңғыстауда мындаған адамдардың алдында тұрып шешім шығарған жерлері сақталған. Кейіннен Абайдың өзі теперіш көріп, еліндегі би-болыстардың жабылып, сабағанынан кейін орыстың ең мәртебелі заң орнына жазған шағым хаты бар. Бұл шағым хатта Абай тек өзінің дүниесін жоғалтып отырған жоқ. Абай сол кездегі заңсыздықтарды айтып отыр. Яғни, надан Оразбайлардың ғана зорлығын емес, олардан пара алып, орыс заңдарының өзін бұрмалап отырған прокуратураны, сот органдарындағы жүйесіздіктерді де айтады. Міне, осы хатты оқып отырғанда Абайдың орыс мемлекетіндегі сот органдарының жүйесін, тергеу амалдарында кеткен қателіктерді, прокуратураның заңды өрескел бұрмалауы, сот шешіміндегі озбырлықтың

барлығын нақты дәлелдермен, ғылыми тұрғыдан да жүйелі қылып айтып бергенін байқаймыз. Осының өзі, сол заманда Абайдың заң саласын жетік білгенінің дәлелі бола алады. Егер де, тарихқа үңілетін болсақ, патшалық Ресейге қараған ондаған елдердің арасында XIX ғасырда заң жазған Абайдан басқа бірде-бір заңгер, ғұлама шыққан емес. Яғни, Абай заң саласында да бірінші қатарда тұрған және үлкен еңбек сіңірген тұлға.

Ұлы Абай тұлғасы жан-жақты зерттеліп жатыр. Бірақ, біздің Абайды толық зерттеп, білдік деп айтуымызға әлі ерте деп ойлаймын. Оның бір белгісі, Абайдың ұлы заңгер болғандығында жатыр. Абайдың өз дәрежесінде жазған заңы қазақ топырағында сол кездегі Семей, Өскемен өңіріне, беріде Жетісуға, сондай-ақ, Қытай өлкесіне тараған. Бұл - Шар бойында жасалғандықтан «Шар ережесі» деп аталады. Шар өзенінің бойында үш дуанның үлкен құрылтайы болады. Бұл жиынға генерал-губернатор Цеклинский қатысады. Цеклинский Абаймен жолыққанда, Абай жалпы қазақ даласын орыс заңдарымен ғана басқаруға болмайтынын, бұл елдің өзінің ерекшеліктері бар екенін, атадан балаға ғасырлар бойы мирас болып келе жатқан әдет-ғұрпы, заңдары барлығын, көп мәселелерді қазақ ішінде осы заңдар негізінде шешуге болатындығын айтады. Бұл кезде Абайдың басына қара бұлт үйіріліп, кейбір атқамінерлер Абайды осы жиында құртамыз деп келген еді. Керісінше, Абайдың патша ұлықтарымен жолыққаннан кейін оның терең білімді адам екеніне көздері жетіп, ешқандай қиянатқа бармайтынын түсінгеннен кейін әлгі адамдар Абайды төбе би етіп сайлайды. Абай Шар бойында үш күннің ішінде жанына бірнеше адамды ғана алып, 160-қа жуық баптан тұратын заңды жасайды. Міне, осы заңды жазу арқылы Абай қазақтың бұрынғы заңдарын жетік білетіндігін, сонымен қоса орыс заңдарын да терең білетіндігін көрсетіп, осылардың барлығын үйлестіре отырып, өзі өмір сүріп отырған дәуірдегі қазақ қоғамына қажетті заңдарды жазып шығады. Бұл заң кезінде Қазанда басылып шығады да, бүкіл қазақ даласына жайылады. Нақты жазылған осы алғашқы заңнан кейін Абай Жетісу өлкесінде өткен үлкен құрылтайға да шақырылып, тағы да заң жазған деген дерек бар. Бірақ, өкінішке орай, ол заң сақталмаған. Ал, Мұхтар Әуезовтің шығармаларында Шар өзенінің бойында жазылған заңның бірнеше баптары ғана ел аузынан алынып айтылады. Кейіннен бұл заң мұрағаттағы деректер арқылы табылып, Ғабит Мүсіреповтің қолына тиеді де, Ғабен заңның бір көшірмесіне шағын алғысөз жазып, сол кездегі архивті басқарып отырған жазушы Сапар Байжановқа береді. Сапар Байжанов заңды кітапша түрінде басып шығарып, елге жариялайды. Қазір бұл заң Семейдегі Абай мұражайында сақталып тұр.

1885 жылы мамыр айында Қарамола жерінде орта жүз рулары бас қосқан жиын өткізілді. Оған жүзден астам билер қатысты. Бес дуанның болыс билері бас қосқан жиында 73 баптан тұратын «Ереже» қабылданды. Ережені Абай бірнеше күнде жазып шыққан. Бұл туралы философ, ғалым Асан Омаров «Абай: ашылмай келген қырлары» атты монографиялық еңбегінде: «Шабыты шалқығаны емес пе, жиылған би болыстарға арналған Ережені Абай 3-4 күнде дүниеге әкелген. Сол 73 баптан тұратын жаңа заңды баршасы – болыс, билер һәм ұлықтар мақұлдап, ереже астына қолдарын қояды», – деп жазады. Далалықтарға, яғни қыр халқына ғана тән әдет-ғұрып, дағды-машықтар ұлы дана Абайға жақын әрі түсінікті еді. Ол ережеге көп өзгертулер, түзетулер қосып өңдеді. «Абай ережесі» қамтыған кейбір дәстүрлерде

өзіндік ерекшеліктер мен жаңалықтар байқалды. Бұл Абайдың туған халқының мүддесі жолындағы күресте жеткізген тарихи жеңісі еді. Заң алдындағы жауапкершілік өмір талабына сай өзгертілген. «Абай әдет-ғұрып мәселесін заманға сай лайықтап, халық пайдасына шешті, кем-кетіктің, әсіресе әйел провасын», – жақтады дейді көрнекті зерттеуші ғалым Әуелбек Қоңыратбаев. Бұл ереженің жазылуы жоғарыда айтып отырған Қарамола съезінің басты тарихи оқиғасы болды. Ал тұңғыш қазақ конституциясының жобасын әзірлеген – Барлыбек Сыртанов. Ол 1911 жылы «Қазақ елінің Уставы» деп аталған құжаттың жобасын әзірледі. «Қазақ елінің уставы» құжатының негізгі идеясы – дербес ұлттық егемен мемлекетті қалыптастыру. Устав төрт бөлімнен тұрды. Қазақ елі республикасының жеке болуы турасында, адам баласының құқығы турасында, қазақ жері турасында, сот турасында.

Абайдың үшінші Қара сөзінде халықты заң арқылы басқаруды қабат дәріптеген, қоғамға зиянды мінез-құлық, іс-әрекеттермен күресу үшін әділ заң мен үйлесімді биліктің қажеттілігін жете түсінген. Абай халықты заң арқылы басқару дегеніміз – халық мүддесін заң арқылы қорғау деп ұғынған. Болыс болатын адам сөзсіз орысша білетін білімді кісі болуы керек деген ойымен де келісуге болады. Ресей патшасының отарлау саясаты қазақ сахарасында талай өзгерістер енгізді, солардың бірі билердің үкімет тарапынан (халық ішінен емес) сайлануы болды, әрі олардың көбін жергілікті әкімшіліктердің қолшоқпарына айналдырды. Асылы, билер үкімет тарапынан емес, қайта дәстүр бойынша ердің құнын екі ауыз сөзбен бітірген шешендігімен, қарақылды қақ жарған әділдігімен халық арасынан сайлануы керек еді. Демек, кез келген адам би бола бермейді. «Би болмас белін жалпақ буғанменен, қара көк хан-патшадан туғанменен» – деген халық даналығын, қатаң қағиданы Абай барынша жақтаған. Абайдың заңдық идеялары мен құқықтық көзқарастарын біз Абай жазған «Қарамола заңережесі мен Абайдың қарасөздері мен кейбір өлеңдерімен айтқан биліктерінен айқын көре аламыз. «Болыс болдым мінеки», «Мәз болады болысың», «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» деген өлеңдерінде болыстықтың өзі де «қорлық», «иттікке» апаратын жол деп, қазақ ортасындағы әкімшілік сайлау процедурасына реформа жасап, білімді, білікті адамдардан болыс сайлау сынды демократиялық лебі бар жарқын ойды ортаға қояды.

Қорыта айтар болсақ, Абай «ескінің соңы емес», қайта атайын деп келе жатқан жаңа таңның, жаңалықтың жаршысы, ту ұстаушысы болып еді. Абай қоғамдағы әділетсіздікке қарсы күресуші. Ұрпаққа үлгі боларлықтай тұлға. Оның есімі әрқашанда ел есінде қалары сөзсіз, оған дәлел жаңа туылған сәбилерге ұқсасын деген үмітпен қойылған есімдермен, көшелерге Абай атын беруі және ескерткіштер қойылуы. Абай атамыз ата-ананы сыйламауды және де әділетсіздікпен, жүгенсіздікті қоғамда ұят деп, дінде күнә деп, заңда қылмыс деп таныған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мырзахметұлы М. Абайтану XXI ғасыр көгінде // Ақиқат. – 2015. – №4. <http://akikat.kazgazeta.kz/?p=6310>

- 2 Қазы Қ. Абайдың айналасы – ақындық мектеп қана емес, қайраткерліктің, ұлтшылдық-тың ұлы өнегесі // Алаш айнасы. 2011 жылғы 10 тамыз. – Б. 3.
- 3 Hıjbecsek L. Euphony in Abay Kunanbaev's Poetry // Asian and African Studies. – 1965. – № 1. – P. 123-130.
- 4 Khalid Iqbal Yasir. Abay – the pride of the era // Selected Poems by Abay. – Islamabad: Pakistan Academy of Literature, 1995. – P. 9-11.
- 5 Абай. Қарасөздер. Поэмалар. – Алматы: Ел, 1993. – 272 б. – 78-б.
- 6 Кәкітай Ысқақұлы. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының өмірі // <http://abaialemi.kz/kz/post/view?id=112> (қаралған уақыты 02.02.2017).
- 7 Мұсатаев С.Ш. Қазақстанның саяси ойы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – Б. 289.
- 8 Сағидоллаұлы Қ. «Болыс болдым, мінеки» немесе Абайдың билікке көзқарасы // Алаш айнасы. 2011 жылғы 10 тамыз. – Б. 1.13 әуезов М. Абайдың өмірбаяны // <http://abai-inst.kz/pdf/m.auezov.pdf>
- 9 Mazhitova Z.S Abai Kunanbaev and the judge of biys in Kazakh society (historiography of the issue) // Economic Development of Germany and Russia// European Applied Studies modern approaches in scientific researches, 2nd International scientific conference. ORT Publishing. Stuttgart. 2013. С. 106.
- 10 Төреқұлұлы Н. Қазақтың 100 би-шешені. – Алматы, 1995. – 340 б.
- 11 Mazhitova Z.S Place and Role of the Biy Council and People's Assembly in the Traditional Kazakh Society of the XVIII –XIX Centuries (Following the Data of the Pre-Revolutionary Russian Historiography) // Asian Social Science; Vol. 10, No. 20; 2014.С. 129–136.
- 12 Мусатаев С.Ш. Абай және қазақ қоғамы // Саясат. – № 6(107). – 2004. – 49-52 бб.

*Надирова И.¹, Қуатбек Г.К.¹
¹Байшев Университет*

ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ И ЮРИСДИКЦИИ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Аннотация

В этой статье Абай Кунанбаев (1845-1904) — поэт, просветитель, основоположник письменной казахской литературы, казахского литературного языка, философ, композитор, переводчик, политический деятель, реформатор, реформатор, предполагающий обновление казахской культуры через сближение с русской и европейской культурой. В поэтических произведениях абая казахского народа социальные, общественные, моральные проблемы страны, но. Абай в совершенстве знал культуру и цивилизацию Востока и Запада. Был хорошо знаком с трудами многих мыслителей мира. «Слова назидания», написанные в стиле философских трактатов, ценны масштабностью темы, мировоззренческой глубиной, политико-социальной взвешенностью.

Ключевые слова: *поэт, политико-деятель, просветитель, письменность, основатель, проблема, труд, просвещение, мировоззрение, цивилизация, переводчик,*

философ, ислам, общество, масштабность, юрист, юридическое решение.

Nadirova I.¹, Kuatbek G. K.¹

¹Baishev University

LEGAL VIEWS AND JURISDICTION OF ABAY KUNANBAYEV

Abstract

In this article Abay Kunanbayev (1845-1904) - poet, educator, founder of written Kazakh literature, Kazakh literary language, philosopher, composer, translator, politician, reformer, reformer, suggesting the renewal of Kazakh culture through rapprochement with Russian and European culture. In Abay's poetic works of the Kazakh people social, social, moral problems of the country, but. Abai perfectly knew the culture and civilization of the East and West. He was well acquainted with the works of many thinkers of the world. "Words of edification", written in the style of philosophical treatises, are valuable in the scale of the theme, ideological depth, political and social balance.

Keywords: *poet, politician, educator, writing, founder, problem, work, education, worldview, civilization, translator, philosopher, Islam, society, scale, lawyer, legal decision.*

МРНТИ 10.07.01

Кенжешиова Д.¹, Куатбек Г.К.¹,

¹ Баишев Университеті

ЦИФРЛЫ ТЕХНОЛОГИЯ БОЛАШАҚҚА ЖАСАЛҒАН ҚАДАМ

Аннотация

Бүгінгі таңда «ақылды технологиялар» адамзат өмірінің барлық саласына қарқындап еніп, оның ажырамас бөлігіне айналуда. Цифрландыру бәсекеге қабілетті экономиканы дамытуды және халқының тұрмыс сапасын жақсартуды бағытқа алған мемлекеттердің барлығы ұстанатын жаһандық тренд, үрдіс. Бұл орайда, тартыншақтап қалуға, бөгелуге мүлде болмайды, себебі бөгеліп қалған аз ғана уақыт бізді бірнеше жыл кейінге шегеріп тастайды. Осы үрдіске бүгіннен бастап бел шешіп кірісу арқылы болашақ ұрпақтың табысты өмірінің іргетасын қалаймыз.

Кілт сөздер: *құқық, ақылды-технологиялар, цифрлық технологиялар, үрдіс, компьютерлер, құжат, шарт, жаһандану, функция, даму, біріңғай, ұсыну, есеп.*

Соңғы он жыл ішінде әлем жаңа түрдегі экономикаға жедел қарқынмен жылжуда, мұнда оны қалыптастырудың негізгі құралы цифрлық технологиялар

болып табылады. Қазіргі жағдайда ақпараттық технологиялар мен цифрлық түрлендіру технологиялық өзгерудің негізгі факторы және барлық экономикалық және өндірістік процестерді қайта құруға, өнімділікті түбегейлі өсіруге, сапасының артуына және тауарлар мен қызметтердің өзіндік құнының төмендеуіне әкеліп, жеке кәсіпорын деңгейінде, сол сияқты мемлекет және ұлттық деңгейден жоғары тұрған бірлестіктер деңгейінде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің шарты болып табылады. [2]

Жеке және мемлекеттік секторлар жұмысындағы ақпараттық технологиялар рөлін кеңейту цифрлық мемлекетке көшу үшін негіз болып табылады. Жетекші әлемдік сарапшылардың болжамдары бойынша 2020 жылға қарай әлемдік экономиканың 25%-ы цифрлық болады және мемлекетке, бизнес пен қоғамға тиімді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін экономиканы цифрландыру технологиясын енгізу барған сайын ауқымды және серпінді процеске айналуға.

«Бостон консалтингтік тобы» компаниясының (BCG) зерттеу нәтижелері бойынша «Қазақстан цифрлық экономикаға өту жолында» мақаласында экономиканы цифрландыру деңгейі бойынша Қазақстан 85 мемлекеттің ішінде рейтингте 50-ші орынды алады және туындап келе жатқан цифрлық экономикасы бар топтың қатарында. Көшбасшы-мемлекеттер мен артта қалған елдер арасындағы цифрлық алшақтық жылдан жылға ұлғайып келеді. Біздің экономиканың бәсекеге қабілеттілігін сақтаудың кілті мемлекет пен бизнестің, оның ішінде мына – индустриялық, көлік-логистикалық инфрақұрылым, ауыл шаруашылығы, жер қойнауын пайдалану, энергетика, білім және денсаулық сақтау салаларының бірлескен күш-жігерін құратын цифрлық дамуы болып табылады.

Заманауи цифрлық технологиялар алға қарай жылдам қадам басқаны соншалықты, бұрын тек қашықтықта дыбысты беру үшін құрылғы ғана болса, бүгінгі күні байланыс құралы ғана емес, сонымен бірге әмиян, кілт, журнал, фотоаппарат, бейнеплеер және т.б. түрінде қолданылады. Қарқынды ілгері даму арқасында принтерлерде құжаттардың парақтарын басып шығарумен қатар әр түрлі салаларда – тамақ өнеркәсібі мен медицинадан бастап ғимараттың құрылысында пайдаланылатын 3D принтерлері арқылы күрделі үш өлшемді проекциялық үлгілерді құру мүмкіндігі пайда болды.

Цифрлық дивидендтер заманауи цифрлық технологияларды енгізу пайдасына қосымша факторы болып табылады. Дүниежүзілік банктің «2016 - әлемдік даму туралы баяндамасында «Цифрлық дивидендтер» жарияланымында келтірілген деректер бойынша цифрлық технологияларды енгізу тиімділігінің артуына және мемлекеттік басқарудың ашықтығын қамтамасыз етуге, халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге, білім мен денсаулық сақтау сапасын арттыруға, инвестициялық климатты жақсартуға, еңбек өнімділігін арттыруға және ЖІӨ құрылымындағы шағын және орта бизнес үлесін көтеруге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта заманауи цифрлық технологиялар біз қалай өнімдерді шығаруды және қызметтерді көрсетуді ғана емес, сонымен бірге қалай жұмыс істеуді және бос уақытымыз өткізуді, өз азаматтық құқығымызды іске асыруды, балаларымызды тәрбиелеуді айтарлықтай өзгертуде.

Біздің еліміздегі цифрлық технологиялардың дамуы әлем нарығындағы ақпараттық-коммуникативтік қызметтер рөлінің нығаюы мен ақпараттық

индустрияның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ақпараттық қызметтерді өндіретін және экспортты жүзеге асыратын біздің еліміздің экономикасын жаңғыртуды жүргізетін отандық кәсіпорындар мен компанияларға қолдау көрсету сияқты осындай шарттар және факторлармен айқындалады. Қазақстанның үкіметі мен мемлекеттік органдары қоғамды ақпараттандыру және ұзақ мерзімді экономикалық өсуді айқындаудағы цифрлық технологияларды дамыту маңыздылығын сезіне отырып, мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарының бірі ретінде аталған саланың дамуында белсенді қатысады.[2]

Жоғарыда жазылғандарды ескере отырып, мемлекеттің цифрлық технологияларды дамытудағы назары ұлттық экономиканы әртараптандыру, оны шикізаттан индустриялық-сервистік үлгіге қайта бағдарлау және еңбек нарығы үшін жаңа мүмкіндіктерді пайдалану жолдарының бірі ретінде қаралады. Осыған орай дамудың жаңа мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу қажеттілігі туындады.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі – Бағдарлама) мақсаты цифрлық экожүйені үдемелі дамыту арқылы халықтың өмір сүру сапасын және Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Бағдарлама негізгі 4 бағыттан тұрады:

1. Цифрлық Жібек жолы – ауылдық елді мекендерде интернетке кең жолақты қолжетімділікті жүргізу арқылы жоғары технологиялық цифрлық инфрақұрылымды құру; телекоммуникациялық хабты дамыту; ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; деректерді өңдеу орталықтарын салу және т.б.

2. Креативті қоғам – халықтың цифрлық сауатын көтеру арқылы адами капиталды дамыту, инфокоммуникация технология саласындағы мамандардың біліктілігін көтеру, креативті тұрғыдан ойлауды дамыту және т.б.

3. Экономика салаларындағы цифрлық қайта құру – елдің көлік-логистикалық жүйесін автоматтандыру арқылы цифрлық индустрияны дамыту; ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп саласына цифрлық технологияларды енгізу; энергия үнемдеу және энергия тиімділік саласына талдау жүйесін енгізу; электронды сауданы дамыту; минералдық ресурстарды есепке алу жүйесін жақсарту; геологиялық цифрлық ақпараттың сақталуын және қолжетімділігін қамтамасыз ету; ақылды қалаларды құру үшін технологияларды іске асыру; және т.б.

4. Белсенді мемлекет – электрондық және мобильді үкіметті одан әрі дамыту арқылы цифрлық үкіметті құру; электронды түрде ұсынылатын мемлекеттік қызметтерді көбейту; ашық үкіметті қалыптастыру; кеңістік деректерінің ұлттық инфрақұрылымын дамыту және т.б.

Бағдарлама «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауына, «100 қадам» қысқа мерзімді дағдарысқа қарсы стратегиясына, «Нұрлы жол» инфрақұрылымдарды дамыту бағдарламасына, «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы», «Байланыс туралы», «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес әзірленген. Осы құжаттарға сәйкес азаматтардың өмір сүру сапасын көтеру, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси және мәдени саласын дамыту, сондай-ақ мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру осы Бағдарлама ұсынатын цифрлық қайта құрудың негізгі

қағидаттары мен дамыту векторлары болып табылады.

Қортындылай келе, «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасында шешуші ауқымды мақсат – инновациялық экономика қалыптастыру, 2050 жылға қарай бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына қосылу және қоғам мен өндірісті жаңарту, сол арқылы заманауи технологиялық әлемнен тысқары қалмау мақсатына қол жеткізуге қажетті бір-бірімен тығыз байланыстағы шаралар кешені қарастырылған. Бұл мақсаттың үдесінен көріну бүкіл қоғамның бас біріктіре отырып жедел әрекет етуін, аз уақыт ішінде серпінді түрде алға басуын қажет етеді. Уақыт күдік пен сенімсіздікті көтермейді, алға – цифрлы болашаққа қадам басу керек!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. https://www.accenture.com/t20160314T114937_w_/us-en/_acnmedia/Accenture/Omobono/TechnologyVision/pdf/Technology-Trends-Technology-Vision-2016.PDF
2. <http://www.bcg.ru/documents/file209684.pdf>

*Кенжешова Д.¹, Қуатбек Г.К.¹,
¹Байшев Университет*

ЦИФРОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ШАГ В БУДУЩЕЕ

Аннотация

Сегодня "умные технологии" стремительно проникают во все сферы человеческой жизни и становятся его неотъемлемой частью. Цифровизация глобальный тренд, тренд, тенденция, которым придерживаются все государства, ориентированные на развитие конкурентоспособной экономики и улучшение качества жизни населения. В этой связи, категорически нельзя воздерживаться, задерживаться, потому что немного задержанного времени нас откладывают несколько лет. Мы строим фундамент успешной жизни будущего поколения, решая этот процесс уже сегодня.

Ключевые слова: *право, умные технологии, цифровые технологии, процесс, компьютеры, документ, договор, глобализация, функция, развитие, единое, представление, отчет.*

*Kengesova D.¹, Kuatbek G. K. ¹,
¹Baishev University*

DIGITAL TECHNOLOGY A STEP INTO THE FUTURE

Abstract:

Today, "smart technologies" are rapidly penetrating into all spheres of human life and becoming an integral part of it. Digitalization is a global trend, a trend, a trend followed by all States focused on the development of a competitive economy and improving the quality of life of the population. In this regard, it is absolutely impossible to abstain, to delay, because a little delayed time we are postponed for several years. We are building the Foundation for the successful life of the future generation, solving this process today.

Keywords: *law, smart technologies, digital technologies, process, computers, document, contract, globalization, function, development, uniform, representation, report.*

МРНТИ 10.07.01

*Кемалова У.¹, Куатбек Г.К.¹,
¹Байшев Университеті*

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚҰЖАТ АЙНАЛЫМЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация

Бұл мақалада ғылыми-техникалық прогресс цифрлық технологияларды, электронды компьютерлерді күнделікті өмірде де, жоғарғы технологиялық өндірістерде де қолданылады. ЭЕМ көмегімен ақпарат құрал жылдамдығы өңделу бір есе жоғары, ал оны беру құралдары ғаламдық байланыс желілерінің көмегі жыл сайын жетілдіруде. Қоғамның сұраныстары мен қажеттіліктері өзгерді, байланыс пен коммуникацияның құралдары тез ескірді, олармен бірге экономика субъектілері мен тіпті оның жекелеген салаларында өзгермейтін модельдерін қалыптастырды.

Кілт сөздер: *құқық, ғылыми-техникалық прогресс, цифрлық технологиялар, электроника, компьютерлер, құжат, шарт, жаһандану, функция, даму, біріңғай, ұсыну, есеп.*

Қазіргі кездегі ғылыми-техникалық прогресс цифрлық технологияларды мен электрониканы, қазіргі заманға байланыс пен байланыс құралдарын жаппай қолдануға себепші болды. Электронды компьютерлерді күнделікті өмірде де, жоғарғы технологиялық өндірістерде де қолданылады. ЭЕМ көмегімен ақпарат құрал жылдамдығы өңделу бір есе жоғары, ал оны беру құралдары ғаламдық байланыс желілерінің көмегі жыл сайын жетілдіруде. Қоғамның сұраныстары мен қажеттіліктері өзгерді, байланыс пен коммуникацияның құралдары тез ескірді, олармен бірге экономика субъектілері мен тіпті оның жекелеген салаларында өзгермейтін модельдерін қалыптастырды. Электрондық коммерция, банктік қызметтер, есеп айырсу операциялары, әр түрлі олар кансалтингтер мен қызмет түрлері өздерінің позициясын күшейтті олар қағаз түрінде құжат алмасудың қажетті жоқ. Интернетке қол жеткізу және «компьютерлік тінтуірмен» басу арқылы пайдаланушы келісімінің шарттарын қабылдау немесе құжаттың мәтінін сандық файл жасау және контрагентке жіберу үшін арнайы цифрлық қолтаңбамен куәландыру жеткілікті. Қолданыстағы құқықтық жүйелер мен ережелер қазіргі постиндустриалды қоғамның болмысына сәйкес келмейді. Жаппай компьютерлендіру және жаһандану байланысты өзгерістер оның ішінде ақпаратты өңдеудің, сақтаудың және таратудың мәселелеріне құқықтық, көзқарасты

жеңілдетуді талап етеді. Сонымен қатар қазіргі уақытта интернетті пайданушылар саны жыл сайын арттып келеді. [1]

Біздің елімізде федералды және аймақтық деңгейде және заңнаманы жаңа технологияға бейімдеу бойынша шаралар қолданылады. Мемлекеттік қызметтерді көрсетуге және функцияларды іске асырудағы кейбір талаптар ресми түрде шектен тыс деп саналады. Өйткені олар экономиканың толық дамуына кедергі келтіреді. Мемлекеттік және муниципалды қызметтерді ұсыну туралы «Ұйымдастыру туралы» 2010 жылғы 27 шідедегі №210-ф3 Федералды заңнаманың ережелерін орындау және мемлекеттік муниципалды қызметтердің (www.gostislugi.ru) немесе аймақтық тестерді пайдалану арқылы электронды түрде АКТ қолдана отырып мемлекеттік және органдар арасында электронды қамтамасыз ету шеңберінде жүзеге асады.

Мемлекеттік және муниципалды қызметтердің бірінғай парталы бұл электрондық түрде ұсынуды және өтініш берудің жәнет интернет және телекоммуникациялық желіні қолдана отырып таратуға арналған мемлекеттік қызметтер туралы ақпараттық жүйе.

Сот қызметті және электрондық құжаттарды сақтауда жүзеге асыратын электрондық мұрағат сот актілерін, басқа органдар мен лауазымды тұлғалардың актілерін орындау жүйесіндегі қазіргі заманғы технологияларды енгізуді қамтамасыз етті. «2013-2020 жылдарға арналған Қазақстандағы сот жүйесін дамыту» мақсатты бағдарламаның белгілі –бір іс-шараларын жүзеге асыру, мабильді сот төрелігін құру, электрондық сот төрелігін құру қызметке аналитикалық құралдарды енгізу және соттарға ұсынылған барлық құжаттарды сканерлеу туралы, электронды істер мен сот істерінің электрондық файлын құру азаматтардың сот төрелігіне қол жетімді болуына, соттың сапалы әрі тімді жұмысына мүмкіндік береді. 2018 жылдың қаңтарынан бастап мемлекеттік және жеке нотариустар бірінғай нотариаттық ақпараттық жүйенің нотариатты іс-әрекеттер тізімінде барлық нотариалдық іс-әрекеттерді тікеуге көшу керек. Нотариустар шығарған электронды құжат форматында қойылған талаптар Қазақстан Әділет министірлігінің 2015 жылғы 29 маусымындағы №155 бұйрығымен бекітілген. Қазіргі уақытта нотариустар аталған тіркеуге атқарушы жазбаның орындалуы, заңды және жеке тұлғаларды мемлекеттік тіркеу кезінде өтініш берушілердің қолтаңбасын түп нұсқалығын анықтау туралы белгілі бір ақпарат енгізіледі кәсіпкерлер және де мәмлелерді сертификаттау, заңды тұлғаларды басқару органдардың шешімі. Қазақстанның мәдениет министірлігі бекіткен туроператорлардың бірінғай федералды тізіміне мемлекеттік және муниципалды ұлттар парталы арқылы электрондық құжаттарды тасырудың ерекше тәртібін сақтау керек. [2]

Ведомство аралық электрондық өзара іс-қимылдың бірінғай мемлекеттік жүйесін енгізуге және қолдануға байланысты, мемлекеттік органдарға белгілі бір құжаттар мен ақпаратты ұсынуға байланысты кәсіпкерлік субъектілеріне қойылатын талаптар төмендетілуде. Мемлекеттік және муниципалды органдар тиісті тізімінде бар ақпараттар мен құжаттар дербес алмасады. Мысалы заңды тұлғалар немесе жеке кәсіпкерлер бірінғай мемлекеттік тізіміне ЖСН және жеке тұлғалардың бірінғай мемлекеттік тізіміне үзінділер ұсынбауға құқылы. Мемлекеттік органдарға

кәсіпкерлер немесе құралтай құжаттары лицензиялау органдары ведомствоаралық сұраныстар арқылы бірінғай ақпараттық жүйе арқылы құжаттарды электрондық құжаттар түрінде лицензиялау туралы құжаттармен алмасады. Ақпараттық қауіпсіздік және ақпараттық жүйелерде өңделген және сақталатын ақпаратты қорғау. «Ақпараттық заңдармен» қарастырылған ол ақпаратты іздеу, алу, беру, шығару және тоқтату құқығын жүзеге асырумен байланысты қарастырылады, сонымен қатар ақпараттық технологияны пайдалану мен ақпаратты кәсіпорынның немесе мемлекеттік құпияны қорғайтын ақпарат кәсіпорының немесе ұйымның қызыметінде. Электрондық құжаттар туралы ережелер ҚР Азаматтық құқығында бар ҚР азаматтық құқық 160- тарау механикалық немесе өзгеде көшіру, электрондық қолтаңбаның басқада аналогы арқылы көшірмені қолдануға заңдарда, өзге де нормативтік құқықтық актілерде немесе келісімде көзделген жағдайларда және тәртіпен жол беріледі деп көрсетілген. Сонымен қатар, келісімнің жазбаша нысаны байланыс арқылы берілетін электронды құжаттармен алмасу жағдайында, соның ішінде құжат тараптардан келетіндігін сенімді түрде анықтауға мүмкіндік беретін болып табылады. Келісім бойынша ҚР азаматтық құқықтың 434-бабының 2-тармағы ҚР төрелік процестік құқық арқылы сотқа құжаттарды электронды түрде ұсыну, аралық соттық ресмеи сайтында Интернет – ақпараттық және телекоммуникациялық желілерде орналастырылған құжаттардың нысандарын толтыру мүмкіндігін қарастырады. Сотқа сканерлеу қолдана отырып электронды түрде түрлендіру немесе электронды түрде қол қойылған электрондық құжат түрінде ұсынылуы керек.[3]

ҚР Азаматтық іс-жүргізу құқығында және ҚР қылмыстық құқығында факсимильдік, электронды немесе басқа байланыс арқылы алынған құжаттарды, оның ішінде интернеттің ақпараттық және телекоммуникациялық желісін пайдалана отырып, құжаттарды қараструға мүмкіндік беретін ережелер бар ҚР қылмыстық іс – жүргізу құқығында электрондық құжаттарды қылмыстық іс бойынша заттай дәлелдемелер ретінде қараструға мүмкіндік беретін ережелер бар. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы құқықтың іс жүргізуге қатысты дәлелдерді анықтайды.

Әкімшілік құқық бұзушылық жағдайында жазбаша түрде де, басқа нысанда да жазылған ақпаратты қамтуы мүмкін құжаттар бар және суретке түсіруге арналған материалдар, дыбыстық және бейне жазбалар, мәліметтер базасы және деректер банкі және басқада сақтау құжаттары бар. Сондай – ақ Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодекісінде кедендік декларацияны, кедендік бақылау мен кедендік операцияларды жүргізуге қажетті басқада құжаттар мен мәліметтерді электронды түрде, электронды құжаттар түрінде ұсынуға және пайдалануға болады. Қазақстан Республикасының Еңбек кодекісі қашықтықтан жұмыс істейтін қызыметкердің немесе дистанциялық жұмысқа кіретін адамның және жұмыс берушінің электрондық құжаттармен алмасу арқылы өзара ірекеттесуі қарастырылған. Аталған биржаның тараптарының әрқайсысы электрондық құжат түрінде екінші тараптан қашықтықтан жұмыс туралы еңбек шартында белгіленген мерзімінде электронды құжатты алғаны туралы растауды жіберуге міндетті.[4]

Кейбір салаларда қағазбен қатар электронды құжаттарды қолданады

2015 жылы Қазақстан банкінің бұйрығы азаматтық – құқықтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру келісімшартын жасау кезінде электронды құжаттарды қолдану бойынша талаптарды қабылдады. Электрондық құжат нысанында міндетті сақтандыру шартын жасасу кезінде сақтандырылушы мен сақтандырушы арасында сақтандыру төлемі арасында сақтандыру төлемі бойынша қажетті құжаттарды алмасу кезінде электрондық құжаттарды қолдануға талаптар және ақпарат алмасу тәртібі белгіленген. ҚР салық қызметі ҚР салық агенттерінің шетелдік серіктестіктердің тұрғылықты жері туралы анықтамаларын шет мемлекеттің заңнамасыны сәйкес электронды түрде алуына қатысты талаптарды жеңілдетті. Электрондық құжат айналымы саласындағы заңнамалық негізді анықтау кезінде ҚР ұлттық стандарттарының ережелерін және Халық аралық стандарттау ұйымының ережелерін ескерілуі қажет.[5]

Қорстындылай келе, мемлекеттік органдарды реттеу аясында соңғы жылдары көптеген нормативтік құқықтық актілер электрондық құжат айналымы және электрондық қолтаңба туралы ережелерімен толықтырылуда, нормативтік және әдістемелік құжаттар жасалады, осы ұйымдардың функцияларын орындау кезінде қазіргі заманғы электронды құжат айналымының ұйымдастырылуын реттейтін ережелер бар. Ақпараттардың сенімді және жылдам жеткізілуін мүдделі атқарушы әділет органдар Заңнамалық базаны жетілдіруге байланысты кәсіпкерлердің және жеке кәсіпорындардың қызыметті коммерциялық құжат айналымы электронды түрде жүзеге асыру, ақпараттық және телекоммуникациялық желілерде іскерей ақпаратты алмасу тәртібіне қатысты өзгеріске ұшырауда бұл өз кезегінде жақсы ықпал етеді. Тұтастай алғанда экономиканың дамуы және электронды түрде дамуы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Материальный носитель с информацией, который используется для удостоверения прав пользователя картой на получение картой на получение государственных и муниципальных услуг, а также иных услуг
2. Требования к государственной информационной системе идентификации и аутентификации в инфраструктуреб обеспечивающей информационно-технологическое взаимодействие информационных систем, используемых для предоставления государственных и муниципальных услуг в электронной форме
3. Утверждена постановлением Правительства РФ от 27.12.2012 № 1006.
4. Правила предоставления документов в форме электронных документов соискателями, лицензиатами и лицами, заинтересованными в получении сведений о лицензировании, утверждены постановлением РФ от 16.07.2012 № 722
5. Порядок использования электронных документов в уголовном судопроизводстве установлен ст. 474
6. Принят на 16 – м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государства - участников СНГ 9 декабря 2000 г.

*Кемалова У.¹, Куатбек Г.К.¹.
¹Баишев Университет*

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА

Аннотация

В данной статье научно-технический прогресс используется как в повседневной жизни, так и в высокотехнологичных производствах. Скорость обработки информации с помощью ЭВМ в разы выше, а средства ее передачи ежегодно совершенствуются благодаря помощи глобальных сетей связи. Изменились потребности и потребности общества, быстро устарели средства связи и коммуникаций, вместе с ними формировали изменяющиеся модели субъектов экономики и даже в отдельных ее отраслях.

Ключевые слова: *право, научно-технический прогресс, цифровые технологии, электроника, компьютеры, документ, договор, глобализация, функция, развитие, единое, представление, отчет.*

*Kemalova U.¹, Kuatbek G. K.¹
¹Baishev University*

GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT

Abstract

In this article, scientific and technological progress is used both in everyday life and in high-tech industries. The speed of information processing with the help of computers is much higher, and the means of its transmission are annually improved thanks to the help of global communication networks. The needs and requirements of society have changed, the means of communication and communication have quickly become obsolete, together with them, changing models of economic entities and even in some of its branches have been formed.

Keywords: *law, scientific and technological progress, digital technologies, electronics, computers, document, contract, globalization, function, development, uniform, representation, report.*

МРНТИ 02.11.19

*Абдысаматов Р.¹, Сагиева Г.К.¹,
¹Баишев Университеті*

ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ ҰҒЫМЫ, ОСЫ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Аннотация

Бұл мақалада жер қатынастары саласындағы құқықтық реттеудің мәні мен ерекшелігі, сондай-ақ осы үдерістегі мемлекеттің рөлі мен орны талданды.

Кілт сөздері: *Жер қатынастары, құқықтық реттеу, мемлекет, жер қойнауы, мемлекеттік шаруашылық, азаматтық-құқықтық нормалар.*

Мемлекеттің тарихи дамып отыратын күрделі құбылыс екені баршаға мәлім. Мемлекет, ол туралы ұғым, оның қоғамдағы мәні мен маңызы жөніндегі мәселелер қай заманда болсын мемлекеттану ілімінде де, құқықтану ілімінде де таласты мәселелер болып келеді. Мемлекетті қоғам, оның қайшылықтары туғызатын болғандықтан, оның өз бойында қайшылықтар болады, оның қызметі мен әлеуметтік рөлі де қайшылықты болып келеді. Қоғамның тұтастығы мен басқарылуын қамтамасыз етуге арналған ұйымдық форма ретінде мемлекет қоғам қажеттіліктері шарттап қоятын функцияларды атқарады. Бірде мемлекет жалпыұлттық және қоғамдық мүдделерді көздейтін және қорғайтын суверен болса, бірде тең субъект ретінде азаматтық-құқықтық қатынастарға түседі. Сондықтан қоғамдағы заңдылықты қамтамасыз етумен бірге, өзінің көпқырлы қызметінің де заңдылығын қамтамасыз етуге тиіс. А.А.Матюхин: «Мемлекет ненің арқасында легитимді болып танылады»? - деген сұрақты алға тартып - «жеке тұлғаның, қоғамдық және саяси институттардың ғана емес, өзінің де заң алдындағы жауапкершілігін белгілеудің арқасында», «Ол өзін құқықпен шектейтін, құқық шегінде әрекет ететін институт ретінде көрінеді» - деген жауап айтады [1].

Тарихи жақтан қарасақ, ССРО тарағанға дейін жер қойнауын пайдалану антропогендік қарекет ретінде мемлекет қолында болды. 90-жылдардың алғашқы жартысында-ақ саяси және экономикалық дамудың либералды-консервативтік доктринасына көшумен байланысты (Қазақстанда демократия мен нарықтық экономикалық қатынастардың классикалық түрде дамуы болған жоқ) жер қойнауы нысандары (жер қойнауының телімдері, пайдалы қазбалар кенорындары, инфрақұрылым т.с.с.) жеке компаниялардың, соның ішінде шетел компанияларының да, басқаруына көше бастады. Жер қойнауын жеке пайдаланушыларға шаруашылықты басқару, инвестиция салу, геологиялық барлау жүргізу, кен орындарын игеру, пайдалы қазбалар өндіру мен минералды шикізаттарды өңдеу тапсырылды. Жер қойнауын пайдалану және пайдалы қазбалар мен басқа да минералды шикізат ресурстарына өкім жүргізу құқығы жеке меншік секторға ауысты. Мемлекеттің шаруашылық субъектілерінің бұған қатысуы шектеулі деңгейде болатын болды.

Заң әдебиеттерінде экономика саласындағы қатынастарды реттеудегі мемлекеттің рөлі мен орнын анықтауда бірізділік жоқ десе болады. Мәселен, Л.Н.Нұрсұлтанова С.З.Зимановтың теориялық пайымдауларына сүйене отырып жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарды реттеудегі мемлекеттің рөлін аса қызықты түрде және нақты тұжырымдайды. Оның пікірінше, С.З.Зиманов «мұнай кешеніндегі шетелдік инвесторлармен келісімшарттық қатынастардағы мемлекет рөлін егжей-тегжейлі әзірлеп шықты». Атап көрсетсек, Л.Н.Нұрсұлтанова С.З.Зиманов айтқан пікірлерді талдап мынадай қағидаларды алға тартады:

- Қазақстан Республикасының құзыретті органы ретінде мемлекет инвесторлармен жер қойнауын пайдалану келісімшартын жасаса отырып, олармен келісімшарттық қатынастарда тең әріптес бола отырып және келісімшарт шарттарының орындалуы мен тұрақтылығы үшін жауапкершілікке ие бола отырып,

мемлекет қауіпсіздігі мүддесін білдіруші ретінде өзінің конституциялық және функционалдық құқық қабілетін жүзеге асырады;

- мемлекеттің мұнай кенорындарын игеру жобасындағы акциялардың бөлігін я пакеттегі үлесті алу құқығын саяси-құқықтық мәртебе мәнісінде және келісімшарт қатынастарындағы теңдестер арасынан әуелі (бірінші болып) мемлекетке тиесілі құқық ретінде қараған жөн;

- жоба пакетіндегі сатуға қойылған үлесті алуға мемлекеттің талаптануы - оның заң бойынша басым құқығы;

- мұнай саласындағы келісімшарт қатынастарында тұрақты түрде ықпал етуші фактор мемлекет пен инвесторлардың мүдделерінің тең үйлесімін кезең-кезеңімен қамтамасыз ету болып табылады;

- мемлекет пен шетелдік инвесторлар арасындағы келісімшарттық қатынастарда өнімді бөлісу жөніндегі келісімдердің құқықтық аспектілерімен қатар «моральдік» аспектілері де жоғары маңызға ие болады;

- мемлекеттің қабілеті мен қарекетінің тиімділігі, ең алдымен, Қазақстанның бүкіл халқының игілігі үшін ұлттық мүдделерді қаншалықты қорғайтындығымен және қамтамасыз ететіндігімен бағаланады;

- мемлекет шарттық қатынастарға екі рөлмен, тең құқықты субъект ретінде және республиканың экономикалық және саяси қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетін атқарушы ретінде, түседі» [2].

Л.Н.Нұрсұлтанованың бұл тұжырымдары С.З.Зимановтың «...жоба пакетіндегі үлестерге (акцияларға) өзі ие болуына немесе ие болмауына қарамастан шетелдік инвесторлармен жер қойнауын пайдалануға жасасқан келісімшарттарда мемлекет бұл келісімшарттарға тек өзіне ғана тән басқару функциясының иесі ретінде және келісімшарт қатынастарындағы заңдылықтың кепілі ретінде қатысады», - деген қорытындысына жалпы алғанда сай келеді. Мұнан соң С.З.Зиманов: «... шарт мемлекет үстінен қарамайды, керісінше, мемлекет жер қойнауын пайдаланудағы келісімшарттық қатынастарда басым, «әмірші» болады. Бұған мемлекет келісімшарттың нақты шарттарымен белгіленген заңдылық аясында, сондай-ақ осы қатынастардағы ерекше субъект ретіндегі заңды мәртебесімен араласады», - деп көрсетеді.

Басқа авторлардың да бұл жөніндегі пікірлерлерінде ұқсастық бар. Ол ұқсастық азаматтық-құқықтық нормалар жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарға қолданылмайды деген тұрғыдан, келісімшартты бір тараптан бұзу, бір тараптың орындаудан бас тартуы мәселелерінен, салықтық ережелердің тұрақтылығы туралы мәселеден т.б. көрінеді [3].

Даусыз болып қала беретін айғақ біреу: мемлекет жер қойнауын толығымен меншіктенеді және бүтін қоғамның мүддесін көздеп жер қойнауын пайдаланудың ерекше шарттарын белгілеуге құқылы. Ю.Г.Басин атап көрсеткендей, «жария көпшілік нормативті міндетті түрде мемлекет жер қойнауын жеке пайдаланушыларға құқық беру мүмкіндіктері мен процедурасын, келісімшарттың негізгі шарттарын, фискалдық шарттарды, олардың қарекетін бақылау шарттарын, жер қойнауын пайдаланудың жария көпшілік тәртібін бұзғаны үшін мемлекет қабылдайтын біртарапты шараларды белгілейді» [4, 126-б.].

Жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарды реттеудегі мемлекеттің рөлі мен орны туралы мәселеде пікір алалығының бар екені белгілі болып отыр. Олай болса, экономикаың осы саласындағы мемлекеттің рөлін конституциялық құқықтың, азаматтық құқықтың, жер қойнауы және оны пайдалану құқығының теориялық қағидаларына сүйене отырып анықтау қажет.

Мемлекет қызметінің барлық түрін нақты анықтау үшін оның негізгі функцияларын - заң шығару, атқару және соттық функцияларын - анықтайтын «билік бөлінісі» теориясына жүгінген жөн. Бұл биліктерді өкіметтің дербес органдары іске асырады. Билік бөлінісі қағидаты, ең алдымен, құқық қатынастары субъектілерін «мемлекеттің жойдасыз билігінен» қорғауға қызмет етеді. Сондықтан, А.А.Матюхин дұрыс көрсеткендей, мемлекеттік басқару заңдылығы қағидаты міндетті екі сипаттан тұруға тиіс. Олар: а) басқару қабылданған заңдар шегінде (заңдар басымдығы) жүзеге асуы тиіс; ә) заңды өкілеттігі болмаса, биліктің азаматтық құқық саласына араласуға хақысы жоқ (заңмен шектеу) [1, 126-б.].

Төртіншіден, жер қойнауын пайдалануға келісімшарттың салық салу мен басқа да міндетті төлемдерге қатысты негізгі шарттары қолданыстағы салық заңдарына сәйкес болуы қажет. Мұндайда салық пен басқа да міндетті төлемдердің нақты түрлері мен көлемін көрсететін императивті (жария-құқықтық) нормалар келісімшартқа автоматы түрде көшіріле салмайды. Жер қойнауын пайдалану келісімшартына салық заңдарында көлемі мен ставкасы, төлеу шарттары мен тәртіптері көрсетілмей жалпы түрде келтірілген міндетті төлем түрлері ғана еруге тиісті. Мәселен, бұрын қолданылған ҚР Салық кодексінің 287-бабында «бонустар жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері болып табылады және жер қойнауын пайдалануға келісімшартта белгіленген тәртіппен ақшалай төленеді» деп белгіленген болатын. Не болмаса роялти ставкалары жер қойнауын пайдалануға арналған әр келісімшартта дара түрде анықталатын болған. Ал қолданыстағы салық заңдарында болса салықтық және басқа міндетті төлемдердің түгенделген тізімі, олардың көлемін анықтау тәртібі мен төлеу шарттары бар. Сондықтан жер қойнауын пайдалануға арналған қазіргі келісімшарттарға бұрынғы жасалған келісімшарттардағыдай ерекше салықтық режимдерді енгізудің қажеті жоқ.

Бесіншіден, елдің ұлттық қауіпсіздігі мен егемендігі үшін маңызы зор жер қойнауы ресурстарының стратегиялық және тапшы түрлерімен (стратегиялық минералды ресурстар, ірі кенорындары) Қазақстанның мемлекеттік қажетінің өтелуін кепілдендіру үшін жер қойнауының мемлекеттік қорынан жекелеген (пайдаланылған және пайдаланылмаған) телімдерді белгілеп, оларға стратегиялық маңызды нысан мәртебесін беру керек, сонымен бірге резервтік кенорындарының республикалық қорын анықтау керек. Осыған орай ескерте кеткен жөн, қазіргі кезде ҚР Үкіметі жер қойнауының стратегиялық телімдерінің (кенорындарының) тізімін түзді, бірақ оған жер қойнауының шындығында еліміз үшін стратегиялық мәні бар ірі телімдерімен қатар ұсақ телімдер де еніп кеткен. Мұның өзі, сайып келгенде, бұл құқықтық актінің теориялық және практикалық тұрғыдан құнсыздандырып, тіпті, маңызды мемлекеттік нысандарды анықтауға деген ынтаны төмендетіп жіберді. Сондықтан бұл тізімді қайта қараған жөн. Жер қойнауының стратегиялық телімдерінің (кенорындарының) санын азайтуды ойластырып, ондай қатарға шындығында сол деңгейдегі телімдерді ғана енгізу қажет. Мысалы: Теңіз және

Қашаған мұнай кенорындары, Қарашығанақ газконденстатты кенорны, Қарағанды және Екібастұз көмір бассейндері, уран және алтын шығатын ірі кенорындар т.с.с.

Сауд Аравиясы мен ОПЕК-тің басқа елдерінде мұнай резервтері, негізінен, көмірсутек шикізатын өндіретін резервтік қуат ретінде ұсталады. IEA мәліметтері бойынша, қазіргі кезде пайдаланылмайтын мұнай өндіру бойынша резервтік қуат тәулігіне 3 млн. баррелді (жылына 150 млн. тоннаны) немесе әлемдегі мұнай өндірудің ағымдағы деңгейінің 4,2%-ын құрайды. Мұның үштен екі бөлігі Сауд Аравиясына тиесілі. Сол себепті де ол - мұнайдың әлем нарығындағы бағасын реттеуші басты ел болып тұр.

Алтыншыдан, мынадай істер атқарылуы керек: жер қойнауын зерттеудегі мемлекеттің рөлін нақтылау; жер қойнауын пайдаланудың осы түріне инвестиция тартуға экономикалық және басқаша ынталандырудың қағидаттары мен шараларын белгілеу; мемлекеттің пайдалы қазбалар кенорнын іздеу мен бағалауға кеткен тарихи шығынының орнын толтыру ұстанымын жер қойнауын пайдаланушы үшін қажет нақты телім (кенорны) жөнінде мемлекеттен геологиялық ақпарат алу ұстанымымен ауыстыру қажет. Асылы, барлау нәтижесінде пайдалы қазбалар табылғанда, төленетін коммерциялық табылым бонусы сияқты міндетті төлем түрінен мемлекеттің бас тартқаны жөн.

Бұл басымдықтарды тұтастай қамтамасыз ету үшін мемлекеттік-құқықтық реттеу параметрлері оңтайлылық, орындалатындық және бақыланатындық талаптарына сай келуі қажет. Мемлекеттік-құқықтық реттеу жүзесінде жария құқықтық және жеке құқықтық нормалардың тең және бірдей ықпалын қамдайтын айқын заңнамалық талаптарға негізделген әдістемелік тәсілдер зәру болып тұр.

Солай бола тұра мемлекеттік бақылау жер қойнауын пайдаланушының заңды қарекетіне ықпал етудің тірегіне айналмауы тиіс. Өкінішке қарай, Қазақстанда жер қойнауын пайдалану саласын мемлекеттік бақылау жүзесі жер қойнауын пайдаланушылардың қаржылық-шаруашылық қызметіне заңсыз араласудың жиі болатынын растайды. Тәжірибе көрсеткендей, мұнай компаниялары мемлекеттік органдар тарапынан ай сайын кем дегенде екі я үш рет тексеруге тартылады екен. Мұның өзі едәуір дәрежеде адам ресурсын талап етеді, мұндай тексеріс кезінде кәсіпорын штатындағы қызметкерлердің белгілі бір бөлігі өз қызметтік міндетінің орнына тексерушілердің жұмысын қамдаумен уақыт өткізеді. Істің мұндай жағдайын жер қойнауын пайдаланушының қызметіне мемлекеттік бақылау жүргізудің жақсы жолы деп білмейміз. Оны аз десек, шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметін мемлекеттік бақылау мен қадағалау ісінің қазіргі жүйесі мен заңнамалық базасы сыбайластықтың қанат жайып, қызметтік өкілеттікті теріс пайдалануға дем береді.

Экономикасы өтпелі кезеңде болғандықтан, Қазақстан Республикасында жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарды мемлекеттік реттеудің жер қойнауын ұтымды игеру мен қорғауға мүмкіндік беретіндей, нарықтың өздік реттеу механизмдері мен минералды шикізат ресурстарын ұтымды тұтыну мен үнемдеуді мемлекеттің қолдауын табиғи үйлестіретіндей, мемлекет пен қоғамның және жер қойнауын пайдаланушы мен инвесторлардың мүдделері арасындағы үйлесімді таразылайтындай формаларын қолдану қажет деп санаймыз.

Билік пен экономика институттарының қазіргі заманғы даму жағдайында мемлекеттік реттеу мен бақылау институты өз құрылымын онан ары жетілдіруге, бақылау-қадағалау ісін ұйымдастыруды, бақылау механизмдері мен технологияларын, әдістерін, ақпараттық талдаудың жаңа технологияларын, қадағалау мен бақылаудағы нысандардың жағдайына мониторинг жүргізуді қолдануды онан ары жетілдіруге зәру болып тұр. Сонымен қатар осы істің бәрі мемлекет диктатын болдырмайтын тұрақты заңнамаға негізделуге тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Матюхин А.А., Государство в сфере права. Институциональный подход. - Алматы, 2000. - 589 с.
2. Нурсултанова Л.Н., Нефтегазовая промышленность современного Казахстана: исторический аспект (1985-2007 гг.). // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. - Алматы, 2008. - С.11-12. // Рукописный фонд Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова.
3. Т.В.Василинюк, А.Г.Диденко, Е.В.Нестерова, Закон суров - но недра нам дороже. // Сайт газеты Казахстанская правда: <http://kazpravda.kz>. // 20.08.2009.
4. Басин Ю.Г., Защита прав негосударственных участников гражданско-правовых обязательств с государством. // Юрист, № 8. - 2004. - С.12.

*Абдысаматов Р.¹, Сагиева Г.К.¹,
¹Байшев Университет*

ОРГАНИЗАЦИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПО РЕГУЛИРОВАНИЮ ОРГАНОВ, РОЛЬ И РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ЭТИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В данной статье проанализирована сущность, и особенность правового регулирования в сфере земельных отношений, а также роль и место государства в данном процессе.

Ключевые слова: *Земельные отношения, правовое регулирование, государство, недра, государственное хозяйство, гражданско-правовые нормы.*

*Abdysamatov R.¹, Sagieva G.K.¹,
¹ Baishev University*

THE BODY REGULATION ORGANIZATION, THE ROLE AND ROLE OF THE STATE IN THE REGULATION OF THESE RELATIONS

Abstract

This article analyzes the essence and peculiarities of legal regulation in the sphere of land relations, as well as the place and role of the state in this process.

Keywords: *Land relations legal regulation, the state, mineral resources, public sector, civil legal norms.*

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

МРНТИ 159.9.01

*Бекешева А.А.¹, Урмурзина Б.Г.¹
Актюбинский региональный государственный университет им.
К. Жубанова*

**КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЕ: АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ЗАРУБЕЖНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ.**

Аннотация

В данной статье освещаются основные направления исследований в зарубежной и отечественной психологии – психологии совладающего с трудными ситуациями поведения человека. Анализируется понятие совладающего поведения, основные подходы к его определению. В ходе написания статьи использованы положения системного подхода, методы сравнительного анализа научных публикаций философов, психологов и педагогов, посвященные теории и практики копинг-поведения в психологии.

Ключевые слова: *совладающее поведение, копинг-поведение, копинг-стратегии, копинг-ресурсы, стресс, когнитивное оценивание, психологическая защита.*

В течение всей жизни человек встречал на своем пути различные трудности, независимо от возраста или полового различия. Эти препятствия связаны не только с вопросами развития и возрастными кризисами, но также и с обыденными жизненными обстоятельствами. Для преодоления ежедневных трудных ситуаций личности требуется представление о способах, условиях и возможностях, необходимых для воплощения своих усилий, а также способность применять эти методы. Это знание приходит по мере развития личности и накопления определенного багажа знаний. Поведение, направленное на преодоление трудных жизненных ситуаций в психологической науке принято обозначать как совладающее или копинг-поведение.

С начала XX века многих исследователей начал интересовать вопрос о копинг-поведении личности в стрессовых условиях. Данному вопросу посвящено большое количество теоретических и эмпирических исследований, в процессе которых были установлены: основы методологии, проблема научного определения, сущность феномена, специфика действия и влияния на адаптацию, а также характерные особенности такие как, возраст, пол и культурные различия.

На современной ступени развития психологии существует несколько подходов к исследованию термина «совладающее поведение». В зарубежных источниках совладающее поведение представляет собой два феномена: психологическая защита

и копинг-поведение. Термин «психологическая защита» сформировалось в психоаналитических воззрениях З. Фрейда, и в первый раз было отмечено в его работе «Защитные нейропсихозы» (1894). Со временем данное понятие было более подробно рассмотрено его последователем, Анной Фрейд, и представлено в ее труде «Психология «Я» и защитные механизмы» (1993). В соответствии психоаналитического подхода, психологическая защита – это система механизмов, нацеленная на уменьшение напряжения и тревоги в состоянии интрапсихического конфликта с целью поддержания целостности и адаптации личности. И характеризуется двумя основными критериями: бессознательностью и произвольностью.

Впоследствии Л. Мэрфи применил новое понятие «копинг» для изучения способов преодоления кризисов развития у детей. Позднее изучение механизмов совладания было тесно связано с исследованиями психологического стресса. Л. Мэрфи выявил соотношение копинг-поведения и индивидуально — типологических особенностей личности, и прошлого опыта совладания со стрессом; а также определил две составляющие части копинга — когнитивная и поведенческая [1].

Последующее развитие проблематики копинга и создания основных ее положений связаны с когнитивной моделью Р. Лазаруса. Он понимал «копинг», как средства психологической защиты, вырабатываемые человеком, от психотравмирующих событий и воздействующие на ситуационное поведения [15]. В своем труде «Психологический стресс и процесс совладания с ним» (1966). Копинг определялся в качестве центрального элемента стресса, вернее как стабилизирующий фактор, поддерживающий психосоциальную адаптацию в момент воздействия стресса [7]. Р. Лазаруса и его коллеги сконцентрировали особое внимание на два когнитивных процесса – оценку и «купирование» стресса, представляющийся важными при взаимодействии человека с окружающей средой. Понятие «оценка» в рассматриваемом контексте выражается как установление ценности или оценивание качества чего-либо, а «преодоление» («coping») или «купирование» – приложение поведенческих и когнитивных стараний для удовлетворения внешних и внутренних требований. Копинг вступает в действие, когда сложность задач превышает энергетическую мощность привычных реакции, и требуются новые затраты, а рутинного приспособления недостаточно [16].

Р. Лазарус определил копинг как «стремление к решению проблем, которое проявляет индивид в ситуации (связанной с опасностью или большим успехом), имеющий условия для активизации адаптивных возможностей, с целью сохранения физического, личностного и социального благополучия» [11]. На основании этого принципа была предложена трехфакторная модель копинг-механизмов, включающих в себя копинг-стратегии, копинг-ресурсы и копинг-поведение [6, 11]. Копинг-стратегии служат основой этой модели и, определяются как реакция личности на возникающую опасность с целью ее преодоления. Копинг-ресурсы относятся к сравнительно устойчивым характеристикам личности, служат поддержкой внутреннего состояния индивида в процессе совладания со стрессом и способствуют расширению запасов копинг-стратегий. Копинг-поведение — это поведение обусловленное наличием внешних и внутренних ресурсов в сочетании с

использованием копинг-стратегий. Данная трехфакторная модель копинг-механизмов Р. Лазаруса является отправной точкой всех последующих исследований в этой области.

Н. Хаан (1977) разграничила понятия копинга и механизмов психологической защиты [9]. Копинг понимается как процесс, характеризующийся целенаправленностью, гибкостью и актуальностью в выборе действий по совладанию со стрессом. Психологическая защита, в свою очередь, представляют собой пассивные и ригидные формы, искажающие или вытесняющие реальность. То есть, можно говорить о механизме психологической защиты, ориентированном на нивелирование интрапсихических переживаний, и о копинге, ориентированном на сознательное изменение ситуации.

С каждым десятилетием внимание к проблеме совладающего поведения возрастало, увеличивалось количество теоретических разработок и практических исследований [5,6,9,10]. Р. Лазарус и С. Фолкман выделили два направления копинг-стратегий. Это проблемно-фокусированные стратегии, среди которых планирование решения проблемы, поиск социальной поддержки. Они подразумевают рациональный подход, анализ ситуации, поиск дополнительной информации, подбор путей выхода из проблемной ситуации. И эмоционально-фокусированные стратегии, ориентированные на эмоциональное реагирование в ситуации стресса. Среди них конфронтация, самоконтроль, дистанцирование, позитивная переоценка, принятие ответственности, бегство — избегание.

Р. Моос и Дж. Шефер (1986) выделили три вида копинга:

1) Оценочно-фокусированный копинг, который включает в себя логический анализ, когнитивную переоценку или определение значимости события, умственные формы планирования, а также когнитивное избегание или отказ;

2) Проблемно-фокусированный копинг подразумевает поиск дополнительной информации и поддержки, принятие действий по разрешению проблемы и, в связи с этим, прогнозирование вариантов исхода;

3) Эмоционально-фокусированный копинг включает в себя эффективное управление собственными эмоциями и чувствами, эмоциональную разгрузку и покорное принятие [13]. Таким образом, авторы выделили когнитивный, поведенческий и эмоциональный копинги, и говорили о том, что для успешного совладания со стрессовой ситуацией необходимо равное соотношение каждого из них.

В ряде работ копинг-стратегии различают с учетом степени адаптивных возможностей. Так Р. Моос и А. Биллингс (1984) [3,4] представили адаптивные и малоадаптивные копинг-стратегии. К адаптивным стратегиям авторы отнесли решение проблемы и поиск социальной поддержки, к малоадаптивным — самообвинение и избегание. Е. Хэйм (1988) [10] в каждой из сфер реализации копинг-стратегий (когнитивная, поведенческая, эмоциональная) выделил адаптивные, частично адаптивные и неадаптивные стратегии. Дж. Амирхам (1999) полагал, что тип и сила воздействия стресс — фактора не влияет на выбор индивидом определенной стратегии совладания и определял эти стратегии как устойчивые характеристики, разделив их на адаптивные и неадаптивные стратегии [2]. В свою очередь, С. Мадди (1999) в качестве критерия классификации выбрал

интенсивность и разделил все стратегии совладания на активные (жизнестойкое совладание) и пассивные с использованием неконструктивных стратегий [14]. Основа классификации Э. Фрайденберг (2004) определяется через меру эффективности или неэффективности и предполагает следующие типы: продуктивный копинг — когнитивный анализ и сохранность оптимистичной составляющей; непродуктивный копинг-стратегия избегания; и обособленно стоит «обращение к другим», так как является неоднозначной стратегией [8].

Особое внимание в зарубежной психологии уделяется систематизации копинг-стратегий, предложенной Э. Скиннер (2006) и названной как «семейство копингов». Оно включает в себя двенадцать разделов, среди которых разрешение проблемы, поиск информации, беспомощность, избегание, уверенность в себе, поиск поддержки, делегирование, социальная изоляция, приспособление, переговоры, покорность, сопротивление. Каждый раздел имеет свои собственные стратегии, сходные по направленности и функциям. Например, «решение проблемы» как категория более высокого порядка, включает в себя не только генерирование разрешения проблемной ситуации, но и другие способы совладания, предназначенные координировать действия по получению желаемого результата и предотвращению отрицательных последствий, такие как планирование, принятие решений, выбор инструментария, прилагаемые усилия и коррекция. Кроме того, некоторые из семейств имеют взаимодополняющие адаптивные функции. Так, поиск поддержки в сочетании с уверенностью в себе позволяют личности управлять копинг-стратегиями на этапе их развития; а переговоры с адаптацией приводят к согласованию целей и имеющихся возможностей. Изучение семейств высшего порядка помогает прояснить сложную структуру копинга и выявить его адаптивные функции.

Иной взгляд на проблему совладающего поведения предложил Дж. Вэйллант (2011). По мнению автора, если реакция на стресс может быть рассмотрена с двух точек зрения — патологические процессы или совладание, то преодолевающее поведение в стрессе может быть разделено на три основные категории. Первая копинг-категория включает в себя произвольное получение помощи и поддержки от другого, например, путем мобилизации социальной поддержки. Вторая копинг-категория предполагает такие произвольные стратегии как сбор информации, умение предвидеть опасность и отретпетировать ответы на нее. Данная категория соответствует когнитивным стратегиям теории Р. Лазаруса и С. Фолкмана. Третья копинг-категория является непроизвольной и влечет за собой развертывание бессознательных устойчивых механизмов (альтруизм, юмор, сублимация и др.), приводящих к снижению мешающих или травмирующих эффектов от внезапного стресса. Таким образом, по мнению Дж. Вэйлланта, стойкость и адаптация индивида может быть определена как способность восстанавливаться вслед за стрессом посредством адаптивных здоровых стратегий.

Проведенный обзор зарубежных исследований, посвященных совладающему поведению, позволил выполнить сравнительный анализ существующих взглядов на проблему адаптации и преодоления индивидом стрессовых ситуаций, представить множественность классификаций копинг-стратегий, а также рассмотреть меру их

эффективности или неэффективности. Таким образом, аналитический обзор позволяет создать возможность для всестороннего и более полного представления о механизмах совладания, с целью разработок, ориентированных на решение прикладных задач.

Список использованной литературы:

1. Никольская, И. М., Грановская Р. М. Психологическая защита у детей. — С — Пб: Речь, 2000.
2. Amirkhan, J. H. Seeking person-related predictors of coping: Exploratory analyses // European Journal of Personality. 1999.
3. Billings, A. G., & Moos, R. H. The role of coping responses and social resources in attenuating the impact of stressful life events. Journal of Behavioral Medicine, 1981.
4. Billings, A. G., & Moos, R. H. Coping, stress, and social resources among audits with unipolar depression. Journal of Personality and Social Psychology, 1984.
5. Folkman, S., Lazarus, R. S. // J. Hlth Soc. Behav / — 1980. — Vol. 21.
6. Folkman, S., // J. Person. Soc. Psychol. — 1984. — Vol. 46, N 5.
7. Frydenberg, E. Beyond Coping. Meeting goals, visions and challenges. — Oxford University Press, 2002.
8. Frydenberg, E. Coping competencies // Theory into Practice. 2004.
9. Haan, N. // Handbook of Stress: Theoretical and Clinical Aspects / Eds L. Goldberger, S. Breznitz. — New York, 1982.
10. Heim E // Psychother. Psychosom. Med. Psychol. — 1988.
11. Lazarus, R. S. // Models for Clinical Psychopathology. — Ney York, 1981.
12. Lazarus, R. S., Folkman, S., Stress, appraisal, and coping. New York: Springer, 1984.
13. Moos, R. H., Schaefer J. A. // Life Transitions and Crises: A Conceptual Overview / Eds. Coping with life crises: An integrated approach (3-28). — 1986.
14. Maddi, S. R. The personality construct of hardiness: Effects on experiencing, coping, and strain // Consulting Psychology Journal: Practice and Research, 1999.
15. Lazarus R. S. Psychological stress and the coping process // Me-Graw Hill, № 4, 1996. – 29 p.
16. Нартова-Бочачер С. К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности // Психол. журнал. 1997, № 5. С. 20-30.

Бекешева А.А., Урмурзина Б.Г.²

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

КОПИНГ-МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ШЕТЕЛДІК ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ АНАЛИТИКАЛЫҚ ШОЛУ

Аннотация

Бұл мақалада шетелдік және отандық психологиядағы зерттеудің негізгі

бағыттары - адамның мінез-құлқындағы қиын жағдайларды жеңу психологиясы туралы айтылады. Мінез-құлықты жеңу//или копинг-мінез құлық// туралы түсінік, оны анықтаудағы негізгі тәсілдер талданады. Мақаланы жазу кезінде жүйелік ыңғайдың ережелері, психологиядағы мінез-құлықты жеңу теориясы мен практикасына арналған философтардың, психологтардың және педагогтардың ғылыми жарияланымдарын салыстырмалы талдау әдістері қолданылады.

Кілт сөздер: *жеңу әрекеті, копинг-мінез-құлық, копинг- стратегиялар, копинг-ресурстар, стресс, танымдық бағалау, психологиялық қорғаныс*

Bekesheva A.A.¹, Urmurzina B.G.²

¹ Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov

COPING-BEHAVIOR: ANALYTICAL REVIEW OF FOREIGN RESEARCH.

Abstract

In this article the basic directions of researches in foreign and domestic psychology - psychology of the person co-owning with difficult situations of behavior of the person are highlighted. The concept of co-owner behaviour and the main approaches to its definition are analyzed. In the course of writing the article the provisions of the system approach, methods of comparative analysis of scientific publications of philosophers, psychologists and teachers devoted to the theory and practice of coping behavior in psychology are used.

Keywords: *co-owner behaviour, coping behaviour, coping strategies, coping resources, stress, cognitive assessment, psychological protection*

МРНТИ 159.9.01

Мусина А.Б.¹, Урмурзина Б.Г.²

*Актюбинский региональный государственный университет им.
К. Жубанова*

ВЛИЯНИЕ СПЕЦИФИКИ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМЬЕ НА СТАНОВЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ РЕБЕНКА

Аннотация

В статье рассматривается роль родителей в генезисе детских защитных механизмов. Родители, неэффективно организуя систему поощрений и наказаний и эмоциональные отношения с ребенком, могут провоцировать детские страхи и тревоги – одного из важнейших условий возникновения психологической защиты личности. Они выступают для ребенка моделью защитного реагирования, внешние характеристики которого он первично копирует, а затем переводит на уровень реально действующей психологической защиты.

Ключевые слова: *Защитное поведение, детско-родительское взаимодействие, наказание, поощрение, детские страхи, девиация, дезадаптация, стресс, гиперопека, формирование личности ребенка.*

Механизмы защиты формируются в детстве. Их индивидуальный набор зависит от тех конкретных обстоятельств жизни, с которыми встречается ребенок, от многих факторов внутрисемейной ситуации, отношений ребенка с родителями, от демонстрируемых ими паттернов защитного реагирования [1]. Это замечание Анны Фрейд, а также анализ различных исследований позволяет выделить два взгляда на онтогенез психологической защиты через призму детско-родительского взаимодействия.

Во-первых, психологическая защита может рассматриваться как результат негативного воздействия со стороны родителей. Во-вторых, – как результат усвоения демонстрируемых родителями образцов защитного поведения.

В данном случае под негативным влиянием мы будем понимать такое поведение родителей по отношению к своим детям, которое можно охарактеризовать как неадекватное, чрезмерное, неэффективное и которое с большой долей вероятности может привести к нарушениям в развитии и социальной адаптации ребенка. Родители не могут не контролировать ребенка, не опекать его. Но речь должна идти о большей или меньшей оптимальности и адекватности этих мер. В противном случае они должны быть отнесены к разряду негативных воздействий. Семья выступает воспитательным посредником между ребенком и обществом и предъявляет ребенку в процессе воспитания определенную модель социальных отношений. Чем ближе эта модель к реальным отношениям в обществе, тем с большей уверенностью мы можем ожидать формирование индивидуальной поведенческой нормы в виде социально одобряемого поведения, характерного для большинства людей. “И напротив, всевозможные отклонения и крайности в родительских установках и адаптация ребенка к сильному гетерономному воздействию – с помощью очень интенсивного использования защитных механизмов – приводит в новом социальном контексте к девиациям поведения и другим проявлениям социально-психической дезадаптации” [6, с. 87].

При рассмотрении психологической защиты как результата негативного воздействия со стороны родителей намечаются две основных формы этого влияния:

- стимуляция детских страхов и тревог;
- фрустрация базовых потребностей ребенка.

Остановимся на этих вариантах подробнее.

Мы уже подчеркивали, что, согласно, психоаналитической теории, первопричиной формирования психологической защиты личности являются тревога и страх. Взгляд на родителей как на возможный источник страха и тревоги ребенка проясняет и некоторые аспекты генезиса детских защитных механизмов.

“У детского “Я” нет, увы, в распоряжении никаких способов поведения, чтобы противостоять этим страхам надлежащим образом. Исходя из насущной необходимости, ребенок изобретает психические механизмы, которые – если они действуют – защищают его от страха” [2, с. 135]. Отсутствие должной защиты от страха (в форме способности вытеснить информацию, отрицать ее, заменять

объект страха и т.п.) рассматривается психоанализом как прямой путь к невротическим нарушениям.

Среди детских страхов, стимулирующих развитие защитных механизмов, П. Куттер выделяет страх наказания, страх повреждения, страх быть пристыженным, страх утратить расположение важнейшего участника отношений, страх потери важных для ребенка лиц [4]. Совершенно очевидно, что ни от чего так не зависит возникновение, усиление или ослабление этих страхов, как от отношения к ребенку его родителей.

У современных детей, по мнению А. Фрейд, реального страха гораздо больше, чем могло бы быть. Она считает, что мера наказания в наше время все еще имеет, хотя и далекое, сходство с варварскими наказаниями древности (тон голоса воспитателя, угрозы какого-либо наказания, а также телесные наказания). Страх получить порицание или быть наказанным является одной из самых главных причин детской лжи [1]. Устраняя страх наказания, можно реально снизить вероятность самых разных нарушений в развитии личности ребенка.

При обобщении материалов касающихся негативных последствий наказания, приведенных Р. Бэроном и Д. Ричардсон [6], можно установить определенную связь между наличием в педагогическом арсенале родителей, наказаний (особенно физических) и вероятностью формирования некоторых механизмов защиты.

Механизм защитного избегания может возникнуть как естественный способ удалиться от стресса (наказания) и его источника (родителей).

Изоляция (отделение чувства от ситуации) и формирование реакции, как показывает опыт, развиваются у детей, пытающихся сопротивляться наказанию или справиться со страхом наказания. Ребенок может смеяться в лицо родителям, которые его шлепают (это одновременно и попытка мести), или изо всех сил демонстрировать свою невозмутимость тем, что происходит.

Вытеснение. Если наказание слишком возбуждает или расстраивает детей, они могут вытеснять причину, породившую подобные действия родителей.

Защитная рационализация будет формироваться тем быстрее, чем чаще и сильнее ребенок будет испытывать субъективное ощущение несправедливости наказания.

Отрицание. Дети, чье поведение удалось изменить сильными физическими наказаниями, с большой долей вероятности будут склонны к бессознательному отрицанию тех норм, которые им пытались привить таким образом.

И, наконец, дети, которым приходится часто ощущать на себе агрессивные действия родителей, склонны к развитию и интенсивному использованию проекции, т.е. к восприятию окружающего мира как источника постоянной угрозы.

Г. Аммон [3] и его коллеги установили, что формальные отношения с матерью, отсутствие теплоты и привязанности может иметь катастрофические последствия для дальнейшего психического развития ребенка. При этом не существенно, имеет место суровая отстраненность, лишаящая ребенка родительской нежности, или гиперопека, не учитывающая его естественной

потребности расширять свои активные контакты с миром и образующая пассивную зависимость от матери. В обоих случаях страдает чувственный контакт с миром, не формируется отношение интеграции с ним, дефектно образное мышление. И в будущем могут развиваться различные формы патологии – от шизофрении до психосоматических заболеваний.

По данным М.К. Бардышевской [7], базисное чувство безопасности в значительной степени определяется ранним опытом ребенка – наличием или отсутствием интериоризированного образа “хорошей матери”, опыта глубокой и надежной эмоциональной связи с родителем или замещающим его человеком в первые два года.

Исследователи едины в оценке губительного влияния на формирование личности ребенка разных форм психологической депривации, виной которой являются родители.

- Дж. Боулби [4] исследовал основные реакции на сепарацию (отделение от родителей) у детей 1,5 - 2 лет. Обобщенный список выглядит следующим образом
- защитная агрессия (как инстинктивный способ наказать мать за ее уход и, таким образом, снизить вероятность повторной разлуки);
 - регрессия, как отказ взрослеть, в форме навязчивой аутостимуляции: сосания, раскачивания и пр.;
 - избегание родителей как защитный механизм, который помогает ребенку сохранить контроль над своим поведением, перекрывая или уменьшая поток сверхзначимой для ребенка ситуации (однако у ребенка этот способ защиты, как правило, оказывается ненадежным и дает сбой).
 - формирование реакции по возвращении домой: ребенок испытывает тягу к матери, но он быстро усваивает, какие преимущества дает ему сопротивление ее ласкам после того, как он долго ее ждал и тосковал по ней (мать в таких случаях усиливает свои попытки установить контакт с ребенком, т.е. амбивалентная реакция ребенка на мать после разлуки с ней гиперстимулирует у последней материнское поведение).

Таким образом, проделанный анализ позволил увидеть роль родителей в генезисе детских защитных механизмов в нескольких аспектах. С одной стороны, родители, неэффективно организуя систему поощрений и наказаний и эмоциональные отношения с ребенком, могут невольно провоцировать и усиливать детские страхи и тревоги – одного из важнейших условий возникновения психологической защиты личности. С другой стороны, ошибочно выбранный родителями стиль взаимодействия с ребенком может фрустрировать его базовые потребности в безопасности, принятии, автономии и пр. и тем самым стимулировать гиперадаптацию ребенка к гетерономному воздействию посредством формирования сверхинтенсивного и неадекватного способа защиты. И, наконец, родители выступают для ребенка моделью защитного реагирования, внешние характеристики которого он может первично копировать, а затем переводить на уровень перманентной или реально действующей психологической защиты.

Список использованной литературы:

1. Экман П. Почему дети лгут?: Пер. с англ. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 272 с.
2. Куттер П. Современный психоанализ. – М., 1997.
3. Freud S. Histerie und Angst, Studienausgabe, B. 6. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1971, S. 359.
4. Bowlby J. Childhood mourning and its implications to for psychiatry. American Journal of Psychiatry, 1961, 118, p. 481-498.
5. Гребенников Л.Р. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика: Дисс. на соиск. учен. степ. Канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1994. – 202 с.
6. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с. (Серия «Мастера психологии»).
7. Бардышевская М.К. Компенсаторные формы поведения у детей 3-6 лет, воспитывающихся в условиях детского дома: Дисс. на соиск. учен. степ. Канд. психол. наук: 19.00.04. – М., 1995. – 291 с.

Мусина.А.Б.¹, Урмурзина Б.Г²

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

**БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАЛАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ
МЕН ОТБАСЫНДАҒЫ ЭМОЦИЯЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР,
БАЛАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОРҒАНЫСЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ӘСЕРІ**

Аннотация

Мақалада балалардың қорғау механизмдерінің генезисіндегі ата-аналардың рөлі қарастырылады. Ата – аналар балаға көтермелеу мен жазалау жүйесін және эмоционалдық қарым-қатынасты тиімсіз ұйымдастыра отырып, балалардың қорқынышы мен үрейленуін ұлғайтады бұл, жеке тұлғада психологиялық қорғаудың пайда болуының маңызды шарты болып табылады. Балалар үшін ата-анасының іс-әрекеттері үлгі ретінде, содан кейін нақты әрекет ететін психологиялық қорғау деңгейіне көшіретін қорғаныс әдісі болып табылады.

Кілт сөздер: қорғаныштық мінез-құлық, балалар мен ата-ананың өзара қарым-қатынасы, жаза, ынталандыру, балалар қорқынышы, девиация, дезадаптация, стресс, гиперопека, баланың жеке тұлғасын қалыптастыру.

Musina A.B.¹, Urmurzina B.G.²

¹ Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov

**INFLUENCE OF CHILD-PARENT INTERACTION AND EMOTIONAL
RELATIONS IN A FAMILY ON FORMATION OF PSYCHOLOGICAL
PROTECTION OF THE CHILD**

Abstract

The article considers the role of parents in the Genesis of children's protective mechanisms. Parents, inefficiently organizing the system of rewards and punishments and emotional relations with the child, so it can provoke children's fears and anxieties – one of the most important conditions for the emergence of psychological protection of the person. They act as a model for the child's protective response, the external characteristics of which he initially copies, and then translates to the level of real psychological protection.

Keywords: *Protective behavior, child-parent interaction, punishment, encouragement, children's fears, deviation, maladaptation, stress, overprotection, formation of the child's personality.*

МРНТИ 159.9.01

Сабыр Л.М.¹, Карабалина А.А.¹

*¹Актюбинский региональный государственный университет им.
К. Жубанова*

О ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО ВРАЧА

Аннотация

В статье подчеркиваются особенности врачебной профессии и рассматриваются вопросы о необходимости изучения психологии в медицинском вузе с целью формирования психологической культуры у студентов-медиков, рассматриваются вопросы о роли психологической компетентности в деятельности будущего врача. Психологическая подготовка студентов-медиков – необходимое условие профессионализма современного медицинского работника, что требует постоянного психологического сопровождения процесса обучения студентов на этапе обучения в вузе.

Ключевые слова: *психологическая компетентность, психологическая культура, психологическое сопровождение, высшее медицинское образование, студенты-медики.*

В современной системе медицинского образования актуальной задачей остается подготовка квалифицированных медицинских кадров, конкурентоспособных на рынке труда. Особую остроту она приобретает в связи с усложнением современной медицины. В настоящее время современная медицина насчитывает несколько десятков новейших направлений. Например, бурно развиваются направления высокотехнологичной медицины, внедряются цифровые технологии, разрабатываются и вводятся в практику достижения медико-биологических наук, появляются все более современные знания о сущности тех или иных заболеваний, новые патогенетически-обоснованные подходы к лечению и профилактике, происходит проникновение в сферу медицинского обслуживания инновационных технологий, широко используется новейшая техника, а также применяются

эффективные принципы управления. Все это требует высокого профессионализма медицинских работников. Но даже самый квалифицированный врач со временем может утратить компетентность, если у него не будет сформирована потребность к постоянному самообразованию, повышению уровня квалификации. Именно на это направлена модернизация современной медицинской школы, которая осуществляется на основе смены парадигмы образования: перехода от «образования на всю жизнь» к «образованию через всю жизнь».

По современным требованиям медицинское образование представляет собой преемственность трех этапов: до дипломное образование в вузе, последипломное образование и непрерывное медицинское образование. Новый стандарт подготовки специалистов во всех медицинских вузах Казахстана отражает философию образования нового века, направленную на повышение качества образования, качества обучения и качества подготовки будущих врачей. Именно во время обучения в медицинском вузе и в период первичной специализации, то есть на стадии адепта, осуществляется профессиональная подготовка будущего врача. В это время происходит освоение ценностных представлений, характеризующих данную профессию, овладение специальными знаниями, умениями, навыками, необходимыми и важными для будущей профессиональной деятельности. Развиваются профессионально значимые личностные качества будущего врача, формируется профессиональная пригодность, выражающаяся в сочетании успешности учебно-профессиональной, трудовой деятельности с удовлетворенностью избранным путем [1]. Принадлежит к профессиям типа «человек – человек», главное содержание труда которой – это взаимодействие между людьми, деятельность врача проходит в условиях повышенных социопсихологических требований и связана с высоким умственным и психоэмоциональным напряжением. Также надо отметить, что в настоящее время происходит психологизация медицинских знаний, отмечается тесное взаимодействие психологии и медицины, признание роли психологического фактора в возникновении и протекании болезни. Актуальность медицинской психологии определяется основным положением медицины о том, что врач должен лечить не болезнь, а больного. За последние годы психологические проблемы в медицине значительно расширились. Психология медицинского труда становится одним из важных направлений психологической науки, так как труд медиков – это сложный и ответственный вид деятельности человека. Особенность его заключается в том, что объектом его является страдающий человек, психика которого изменена в связи с имеющимися заболеваниями. Соответственно, психологический отбор к профессиональной деятельности будущего врача становится одним из наиболее значимых направлений психологии медицинского труда. Уже на вступительных экзаменах в медицинские вузы одним из этапов стало психометрическое тестирование, позволяющее выявить психологические способности, склонности будущего врача. По мнению И.А. Кассирского, каждому из абитуриентов стоит серьезно подумать и понять, способен ли он, готов ли к сложной врачебной профессии [2]. К медицинским работникам предъявляют повышенные требования,

связанные с эмоциональными перегрузками, частыми стрессовыми ситуациями, с дефицитом времени, необходимостью принимать решения при ограниченном объеме информации, требующих интенсивного межличностного взаимодействия.

Таким образом, работа врача – особый вид деятельности, характеризующийся состоянием психологической готовности, эмоциональной вовлеченности в проблемы окружающих, связанные с состоянием их здоровья, в связи с чем психологическая подготовка становится одним из наиболее важных условий медицинского образования. В настоящее время наблюдается неудовлетворенность общества качеством оказываемой медицинской помощи, а также поведением врачей, не соответствующим гуманистической сути медицинской деятельности. Незнание основ общей, возрастной, социальной психологии, медицинской психологии, несформированные коммуникативные навыки являются теми факторами, которые ведут к неудовлетворенности пациентов и их родственников проводимым лечением, могут привести к несчастным случаям и судебным разбирательствам, могут оказать влияние на стоимость лечения и эффективность использования ресурсов в здравоохранении. Наоборот знание основ психологии может помочь врачу более эффективно справляться с необходимостью выработать адекватный план лечения, предупредить ненужные назначения лекарств, которые либо ошибочно предписаны, либо неправильно использованы пациентами. Психологическая некомпетентность врача влечет за собой негативные последствия для медицинских, психосоциальных и экономических аспектов здравоохранения. Психологическая сторона отношений важна и в условиях платной медицины, когда пациент выступает в роли «заказчика» и оплачивает услуги. В этом случае он ориентируется не только на профессионализм, но и на чисто человеческие, личностные качества врача: насколько он внушает доверие и уважение, внимателен и отзывчив, располагает к себе, вызывает желание общаться. Возможно даже, что в отдельных случаях психологические качества врача для больного более важны, чем профессиональные знания, умения и навыки. С психологической точки зрения болезнь может рассматриваться как ситуация неопределенности и ожидания с дефицитом информации и непрогнозируемым исходом. Это одна из наиболее трудных психологических ситуаций в жизни, частой эмоциональной реакцией на которую является страх. Такую ситуацию переживает больной, в нее «входит» врач. От специалиста данная ситуация требует высокой эмоциональной устойчивости, стабильности, психологической надежности, умения противостоять стрессу, информационным и эмоциональным перегрузкам, а также сформированных коммуникативных навыков, развитых механизмов психологической адаптации и компенсации. По роду трудовой деятельности врачу приходится иметь дело с различными проблемными ситуациями, что требует от него наличия такого важного качества, как коммуникативная компетентность. Коммуникативная компетентность предполагает наличие определенных психологических знаний (например, о типах личности, о способах переживания и реагирования на стресс у разных людей в зависимости от типа темперамента, о специфике связи между типами телосложения и особенностями психического склада личности и т.п.), также сформированность некоторых специальных навыков: умения устанавливать контакт, слушать, «читать»

невербальный язык коммуникации, строить беседу, формулировать вопросы.

Профессионально значимым качеством является также коммуникативная толерантность. Больной может вызывать разные чувства, нравиться или не нравиться, может быть приятен или неприятен врачу, но в любом случае психологическая подготовка врача должна помочь справиться с ситуацией, предотвратить конфликт или возникновение неформальных отношений. Коммуникативная компетентность в профессиональной деятельности врача означает умение не только психологически правильно строить отношения с больным, но и способность в процессе этих отношений оставаться в рамках профессиональной роли [3]. Среди коммуникативных копинг-ресурсов для формирования профессиональной деятельности врача, выделяют прежде всего эмпатию, аффилиацию, сенситивность к отвержению. С точки зрения пациента, наиболее значимыми в образе врача являются такие черты, как уверенность поведения и способность к эмпатии. Уверенный стиль поведения, демонстрируемый в самых неожиданных, безнадежных, шокирующих ситуациях, помогает сформировать у больного «терапевтическую иллюзию» абсолютной компетентности врача, в частности определяющей способность контролировать текущие события с построением реалистического прогноза, что способствует появлению веры и надежды на благополучный исход событий. Помимо исполнения своих непосредственных профессиональных обязанностей врач должен уметь оказывать необходимую эмоциональную поддержку как больным, так и коллегам по работе. Важная роль психотерапевтического потенциала врача является бесспорной. Имеет значение сформированность приемов и методов психической саморегуляции врача, которые помогают в сохранении собственной эмоциональной стабильности, психологической надежности профессионального «имиджа», устойчивого перед лицом угрозы таких разрушительных факторов, как непопулярность, отвержение со стороны коллег, периодические сомнения в правильности выбранного решения. «Если больному после разговора с врачом не стало легче, то это не врач» - высказывание В. М. Бехтерева. Действительно, трудно переоценить силу слова. Оно играет важную, можно сказать магическую роль. Значение слова врача понимали еще в древности и использовали это. Один из постулатов древней иранской медицины говорил: «Три орудия есть у врача: слово, растение и нож». Прошли века, а слово в его целебном значении осталось в арсенале эффективных лекарственных средств. Каждый лечащий врач, независимо от специальности, хочет он того или нет, занимается психотерапией. Однако в устах умелого врача слово лечит, в устах неумелого-ранит. Таким образом, психологическая подготовка – важная составляющая профессионализма будущего врача, которая включает психологические знания, умения и навыки и находит применение в различных отраслях медицины: нейрохирургии, неврологии, психиатрии, при соматических и психосоматических заболеваниях, а также в оказании помощи здоровым людям в трудных жизненных и кризисных ситуациях. Зная особенности психики человека, врач может мобилизовать его психические возможности на преодоление физических недугов и ускорить темп выздоровления [4].

Список использованной литературы:

1. Климов Е.А. Введение в психологию труда. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998-350с.
2. Горячева Т.Г. Академик И.А. Кассирский и его книга «О врачевании» - Москва, Россия.
3. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология. – СПб.: Питер, 2013. -864с
4. Утробина В.Г. (Москва) Психологическая подготовка студентов-медиков – необходимое условие профессионализма будущего врача.

Сабыр Л.М.¹, Карабалина А.А.¹

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

БОЛАШАҚ ДӘРІГЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ ТУРАЛЫ

Мақалада дәрігерлік мамандықтың ерекшеліктері атап көрсетіледі және медик-студенттердің психологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатында медициналық ЖОО-да психологияны зерттеу қажеттілігі туралы мәселелер қарастырылады, болашақ дәрігердің қызметіндегі психологиялық құзыреттіліктің рөлі туралы мәселелер қарастырылады. Медик-студенттердің психологиялық дайындығы-қазіргі заманғы медицина қызметкерінің кәсіпқойлығының қажетті шарты, бұл ЖОО-да оқу кезеңінде студенттерді оқыту процесін үнемі психологиялық сүйемелдеуді талап етеді

***Кілт сөздер:** психологиялық құзыреттілік, психологиялық мәдениет, психологиялық қолдау, жоғары медициналық білім, медицина-студенттері.*

Sabyr L.M.¹, Karabalina A.A.¹

¹ Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov

ABOUT THE PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF THE FUTURE DOCTOR

Abstract

The article emphasizes the features of the medical profession and discusses the need to study psychology at a medical university in order to form a psychological culture among medical students, discusses the role of psychological competence in the activities of a future doctor. The psychological preparation of medical students is a prerequisite for the professionalism of a modern medical professional, which requires

constant psychological support of the student leaning process at the stage of study at the university.

Keywords: *psychological competence, psychological culture, psychological support, higher medical education, medical students.*

МРНТИ 159.9.01

Сеулханова С. Е.¹, Урмурзина Б.Г.¹

*¹Актюбинский региональный государственный университет им.
К. Жубанова*

ОЦЕНКА ПРОЯВЛЕНИЯ ТРЕВОЖНОСТИ КУРСАНТОВ В ВОЕННО-УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье показаны результаты исследования уровней тревожности курсантов военного института по методике «Несуществующее животное». Основной особенностью военной деятельности является постоянная готовность выполнить свое профессиональное предназначение в любое время и в любых условиях при непосредственном риске для жизни, что само по себе вызывает определенное психологическое напряжение.

Ключевые слова: *тревожность, курсанты военного института, методика «Несуществующее животное», уровни, показатели тревожности, военная деятельность.*

Как известно, без деятельности невозможна человеческая жизнь. Именно в процессе деятельности человек осознает окружающий мир, создает материальные и духовные ценности, изменяет реально существующую действительность. Наконец, именно в деятельности человек формируется и развивается, становится личностью. Военная деятельность - это сложный вид процесса, включающий в себя и учебу, и труд. Образовательный процесс в военных вузах включает в себя систему теоретических и практических занятий, тренировок, боевых стрельб, учений, в ходе которых у курсантов накапливаются знания и умения, вырабатываются физические качества и психологическая устойчивость, необходимые будущему офицеру. Значительной ролью в определении качества деятельности, а именно военно-учебной является уровень тревожности. Тревожность у военнослужащих имеет свою специфику. Она связана с повышенной опасностью, с конкретными фрустрирующими факторами, а также с физическими и психологическими перегрузками. Проблема тревожности сегодня достаточно актуальна, так как именно с высоким уровнем тревожности связаны трудности процессов социально-психологической адаптации и формирования адекватного представления о себе, своих личностных качеств.

Прежде чем приступить к анализу уровней тревожности, нам необходимо понять, что же такое тревожность. Как говорил известный психолог, Р.С.Немов, «тревожность - постоянно или ситуативно проявляемое свойство человека приходить в состояние повышенного беспокойства, испытывать страх и тревогу в специфических социальных ситуациях»[1]. По определению еще одного отечественного ученого, С.С.Степанова, «тревожность - переживание эмоционального неблагополучия, связанное с предчувствием опасности или неудачи»[2]. Исходя из этого, можно сказать, что слово «тревожность» говорит нам о состоянии человека, которое склонно к повышенным переживаниям, беспокойству и опасениям, не всегда дающий положительный результат.

В Военном институте Сил воздушной обороны нами было проведено психологическое исследование, целью которого было выявить высокий уровень тревожности курсантов 1 и 4 курсов. В исследовании принимали участие 44 курсанта. Все испытуемые мужского пола, возраст 17-22 года.

Курсантам была предоставлена проективная методика «Несуществующее животное», разработанная в 1970 году М.З.Дукаревич. Последующие исследования этой методики были направлены на восполнение теоретических недостатков. Данная методика позволяет определить личностные особенности человека, исходя из теорий психомоторной связи, автором которой является русский физиолог И.М.Сеченов. Он в свое время говорил, что любая мысль и представление, возникающее в психике человека, заканчивается движением. Для того, чтобы зарегистрировать состояние психики испытуемого, используется исследование моторики, в частности, это касается моторики рисующей доминантной руки, зафиксированной в виде графического следа движения. Она широко используется отечественными психологами при обследовании детей и взрослых, больных и здоровых чаще всего в качестве ориентирующей методики, данные которой позволяют выдвинуть некоторые гипотезы об особенностях личности.

Испытуемому предлагается придумать и изобразить несуществующее в природе животное и дать ему несуществующее имя. Требуемым материалом для данной методики используется лист белой бумаги формата А-4 и простой карандаш. Время на выполнение рисунка не ограничивается. Иногда люди отказываются выполнять тест, объясняя свой отказ неумением рисовать. В таком случае важно объяснить, что психолог не оценивает художественные способности, что тест несет более глубокий психологический смысл, чем просто умение красиво рисовать. Какие именно факторы влияют на определение тревожности, мы подробно опишем ниже:

- наличие сильного нажима показывает тревожность и импульсивность испытуемого;
- наличие штриховки;
- наличие разорванности линий - свидетельство тревожности, неуверенности;
- крупный размер животного говорит о тревожном состоянии;
- глаза — символ присущего человеку переживания страха, подчеркивается резкой прорисовкой радужной оболочки;
- открытый рот без прорисовки губ и языка, особенно зачерненный;

- наличие больших ушей;
- наличие когтей, шипов, рогов, клыков, оружия говорит о тревоге и защитной агрессивности.

Анализ диаграммы результатов проведенного исследования, совершенно очевидно показывает, что у испытуемых 1 и 4 курсов преобладает больше всего средний уровень тревожности. Не только для обычных студентов, но и для учащихся военных вузов это является нормой. Оптимальный уровень тревоги – обязательный компонент учебной деятельности любого учащегося. Это говорит о том, что курсанты адаптированы к условиям военного процесса обучения в вузе (Рис.1).

Высокий уровень тревожности, выявленный у первокурсников, связан с процессом активного включения в новую среду, т.е. с адаптацией к обучению. Молодые курсанты еще не полностью осознали сущность требований, не овладели приемами их выполнения. Повышенный уровень тревожности может свидетельствовать о недостаточной эмоциональной приспособленности к ситуации, в которой находился курсант. Наличие высокой тревожности мешает достижению поставленных целей, делает человека не конкурентоспособным в профессиональной сфере. Боязнь неудачи - характерная черта высокотрехотных людей. Это и объясняет наличие повышенного тревожного состояния первокурсников в период сдачи ими государственных экзаменов.

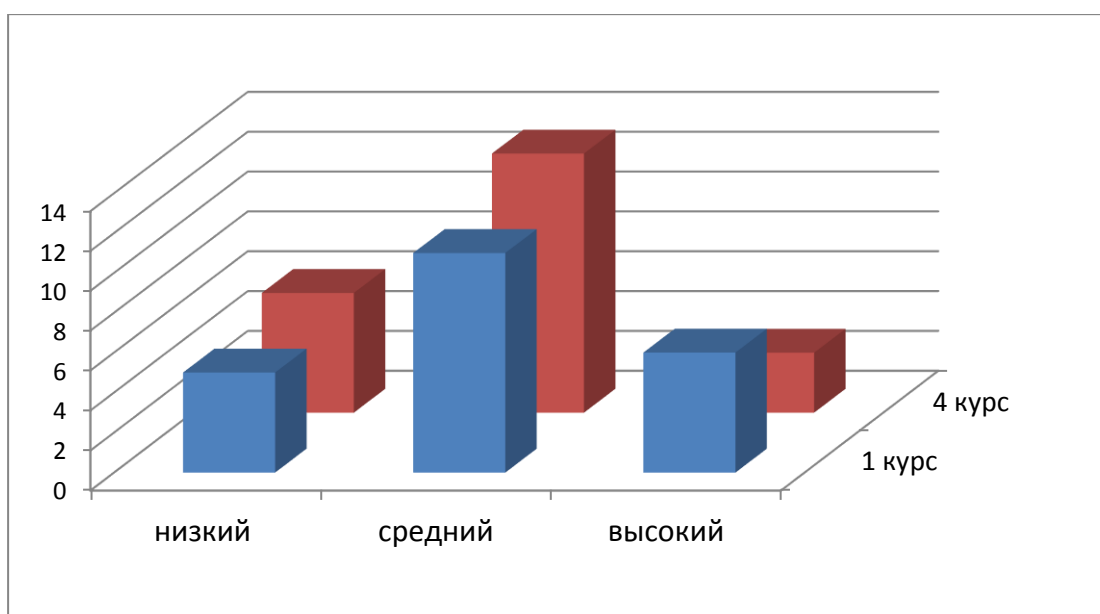

Рис. 1. Результаты исследования по методике «Несуществующее животное»

Делая анализ, можно заметить, что, несмотря на малое проявление различий между 1-м и 4-м курсами, есть свои особенности. У выпускных курсов отмечен оптимистичный настрой и уверенность в будущем, более легкое отношение к тревожным ситуациям. Данный анализ уже был выявлен нами ранее в исследованиях по методике СМЛ (ММРП адаптированный Л.Н.Собчик), который

заметен в высоком значении «шкалы оптимистичности» во всей выборке курсантов [3].

Завершая обобщение, отметим, что обработка данного исследования свидетельствует о заметном различии в проявлениях каждого уровня тревожности среди курсантов 1 и 4 курсов. Результаты исследования оказались следующими:

1. По сравнению со многими видами деятельности в воинской службе психическое напряжение практически неустранимо. Поэтому в результате большая часть курсантов определилась по среднему показателю тревожности, что является устойчивой нормой для курсантов-военнослужащих.

2. Так же результаты, полученные в ходе исследования уровня тревожности, показали, что обучаемые начального курса наиболее тревожны по сравнению с 4 курсом обучения. Мы предлагаем, что это обусловлено переживанием экзаменационного процесса, трудностей в адаптационном периоде, и не только. Есть признаки привнесенных из семейной жизни эгоцентричных стратегий поведения.

Подводя общий итог, мы пришли к выводу, что военно-учебная деятельность непосредственно зависит от состояния тревожности, а она в свою очередь является главным фактором в становлении личности курсанта-военнослужащего. Анализ исследования, проведенный нами, показывает, что высокий уровень тревожности характерен для лиц, профессиональная деятельность которых относительно регламентированная или более напряженная, и в сфере военной деятельности не выходит за рамки оптимального уровня и является нормой общества.

Список использованной литературы:

1. Немов Р.С. Психология. - М.: Просвещение, 1985. - Кн.1. – с. 402
2. Степанов С.С. Общая психология: курс лекций. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – с. 57
3. Тарасова Р.Е. Проблема тревожности студентов - <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=15327>

Сеилханова С. Е.¹, Урмурзина Б.Г.¹

¹ Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

КУРСАНТТАРДЫҢ ӘСКЕРИ-ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ МАЗАСЫЗДЫҚТЫ БАҒАЛАУ

Аннотация

Мақалада "жоқ жануар" әдістемесі бойынша әскери институт курсанттарының мазасыздық деңгейін зерттеу нәтижелері көрсетілген. Әскери қызметтің негізгі ерекшелігі кез келген уақытта және кез келген жағдайда өмірге тікелей қауіп төнгенде өзінің кәсіби мақсатын орындауға тұрақты дайындық болып табылады, бұл өзі белгілі бір психологиялық шиеленісті тудырады.

Кілт сөздер: мазасыздық, әскери институт курсанттары, "жоқ жануар" әдістемесі, мазасыздық деңгейі, көрсеткіштер, әскери қызмет.

Seilkhanova S.E.¹, Urmurzina B.G.¹

¹*Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov*

ASSESSING THE ANXIETY OF CADETS IN MILITARY TRAINING ACTIVITIES

Abstract

The article shows the results of the study of anxiety levels of cadets of the military Institute by the method of "Nonexistent animal". The main feature of military activity is the constant readiness to fulfill their professional mission at any time and in any conditions at immediate risk to life, which in itself causes a certain psychological stress.

Key words: *anxiety, cadets of the military Institute, the technique of "Nonexistent animal", levels, indicators of anxiety, military activity.*

МРНТИ 159.9.01

Минко Э.А.¹

¹*Башиқирский Государственный Педагогический
Университет им. М. Акмуллы*

КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БОЛЬНЫХ КАРДИОЛОГИЧЕСКОГО И КАРДИОХИРУРГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация.

Статья посвящена клинико-психологическим особенностям больных кардиологического и кардиохирургического профиля, учет которых необходим для осуществления мероприятий, планируемых в рамках комплексной реабилитации. Особое внимание уделено расстройствам аффективного спектра, наряду с рассмотрением вопроса о коморбидности сердечнососудистых заболеваний и психоэмоциональных нарушений, таких как депрессия, эйфория, апатия, повышенная раздражительность и другие. Рассматриваются невротические реакции, специфичные для сердечно-сосудистых заболеваний.

Ключевые слова: *расстройства аффективного спектра, сердечнососудистые заболевания, психологическая реабилитация, депрессия, тревога, невротические реакции.*

Сердечнососудистые заболевания (ССЗ) относятся к числу наиболее распространенных, выступая, вместе с тем, основной причиной смертности и инвалидизации во многих странах мира.

При этом закономерно предикторами ССЗ выступают психосоциальные факторы, такие как хронические стрессоры (социальные факторы, к которым можно отнести семейное положение, стресс на работе и дома, низкая социальная поддержка, низкий социально-экономический статус) и эмоциональные факторы (психологические факторы). Последние включают в себя аффективные расстройства: депрессию, тревожные расстройства и враждебность, а также жизненное истощение и нарушение сна – соматические расстройства,

обусловленные стресс-факторами [5].

Анализ отечественной и зарубежной литературы позволяет сформировать представление о депрессивных состояниях как о коморбидных по отношению к кардиоваскулярным патологиям. Существуют данные, согласно которым депрессия у больных ССЗ наблюдается гораздо чаще, чем в популяции. Доказано при этом, что распространенность депрессии у больных с ССЗ составляет от 18 до 60% [5].

Уже к 2001 году во Всемирной организации здравоохранения было установлено, что при сохранении существующих демографических тенденций к 2020 г. ишемическая болезнь сердца (ИБС) и депрессии займут соответственно 1-е и 2-е места по причинам инвалидизации среди всех заболеваний, и, как показывают исследования последних лет, обозначенная проблема встает все более остро [3].

Мультифакторна и сложна взаимосвязь между психологическими факторами, такими как депрессивные, тревожные состояния, некоторые личностные особенности, социальная изоляция и стресс, с одной стороны, и возникновением, течением и прогнозом сердечно-сосудистых заболеваний, с другой. Среди патофизиологических механизмов, лежащих в основе влияния первого на второе, можно выделить прямой, или физиологический (изменения функционирования нейроэндокринной системы) и косвенный, или поведенческий (деструктивное поведение).

В случае депрессии, можно предположить наличие по меньшей мере трех категорий причинно-следственных связей: депрессия как психологическая реакция на ССЗ; депрессия как прямое следствие на болезнь; депрессия в качестве побочного эффекта терапии основного заболевания (например, прием β -адреноблокаторов). Доказано, что у больных ИБС, даже в случае, когда клинические проявления депрессии отсутствуют, назначение антидепрессантов улучшает прогноз и выживаемость [1]. Причиной этого может служить соматизированный характер депрессии, или же влияние препаратов на звенья патогенеза ССЗ [2]. Также есть данные, говорящие в пользу общности патогенетических механизмов, лежащих в основе ХСН и депрессии [5].

Так, ССЗ могут выступать детерминирующим фактором по отношению к депрессивным расстройствам или же усугублять их течение, при этом повышая риск суицида [4].

Психологическая интервенция в случае целенаправленной профилактической и коррекционной работы с больными ССЗ может осуществляться по двум направлениям: посредством коррекции психологических характеристик, определяющих субъективную стрессогенность событий для пациента; посредством коррекции эмоционального состояния и поведения больного в стрессовых ситуациях [11].

Опыты на животных (*Macaca fascicularis*) наглядно продемонстрировали, что хронический психологический стресс может стать детерминирующим фактором развития атеросклероза, ишемической болезни сердца (ИБС), аритмии: стимулируя функционирование тромбоцитов, стресс повышает вязкость крови [12].

Выступающая на первый план проблема психологического характера у пациентов с сердечно-сосудистыми заболеваниями, может быть связана с беспокойством, тревогой и страхом смерти. Это обусловлено наблюдениями

пациентов за собственным самочувствием, результатами обследований и замечаниями медицинского персонала вслух по результатам проведенных обследований, а также «суровыми» предписаниями кардиологического стационара: «абсолютный покой» и «строгий постельный режим» [8].

Многие больные с кардиопатологией имеют тревожный, ипохондрический типы реакции на болезнь. Встречаются также случаи анозогнозии, когда пациенты не соблюдают назначенный режим, не выполняют врачебные предписания, связывая боли в области сердца с другими органами.

Развитие приступов стенокардии и инфаркта миокарда в значительной степени зависит от отрицательных неотреагированных эмоций. Существует достаточное количество данных в пользу того, что ишемическая болезнь сердца чаще возникает у волевых, целеустремленных личностей, для которых не характерно глубокое и длительное проживание отрицательных эмоций. Существует также некоторая корреляция между локализацией инфаркта миокарда (ИМ) и особенностями изменений психической деятельности больного. Так, инфаркт задней стенки миокарда чаще сопровождается безотчетным страхом смерти, тоской и тревогой, в то время как инфаркт передней стенки сопряжен с эйфорией, что всегда свидетельствует о тяжелом поражении сердечной мышцы и более выраженных психических нарушениях [6].

При выздоровлении после инфаркта миокарда на долгое время сохраняются астенические эмоции. Может наблюдаться ипохондрическая фиксация на прошлых ощущениях, что ведет к возникновению определенного стиля поведения, связанного с щадящим режимом, сужением круга обязанностей, сосредоточением на болезненных проявлениях. В таких случаях воспоминания о болезни не покидают больных, мысленно они возвращаются к пережитому. [6].

Для пациентов с артериальной гипертензией свойственны состояния психологической дезадаптации, проявляющиеся в соматизации тревоги, страхах, связанных с перспективами на будущее, ввиду опасений за своё состояние, возникновение ригидных, труднокорректируемых установок.

Наиболее выраженные аффективные расстройства наблюдаются у больных, перенесших инфаркт миокарда. Для таких больных в наибольшей степени характерны тревожные расстройства, страх смерти, инвалидизации, интенсификация невротических черт [10].

Психологический аспект реабилитации больных после хирургической реваскуляризации миокарда обладает рядом отличительных особенностей, вызванных перенесенной операцией. В данном случае у многих больных отмечаются клинически выраженные ухудшения психологического статуса, что связано с трудностями психологической реадaptации к жизненной ситуации, изменившейся в результате болезни и ее лечения. Открытые операции на сердце выступают стрессовым фактором, который оказывает значительное влияние на качество жизни пациентов в течение длительного периода после вмешательства. Динамика психоэмоционального статуса больных, перенесших коронарное шунтирование, предполагает наличие психологической нагрузки еще до операции. Предоперационная фаза зачастую характеризуется колебаниями между страхом

смерти и нереалистическими представлениями о последствиях операции. После хирургического вмешательства психологический статус больных, как правило, претерпевает некоторые изменения. Ранняя послеоперационная фаза сопровождается колебаниями между эйфорическим и депрессивным настроением, физической болью и облегчением, ясностью мысли и затуманенностью сознания. [9].

Эти и другие вышеописанные особенности больных кардиологического и кардиохирургического профиля необходимо учитывать при планировании и в процессе осуществления реабилитационных мероприятий.

Резюме

Для больных кардиологического и кардиохирургического профиля характерны такие нервно-психические нарушения как расстройства аффективного спектра (тревога, депрессия, эмоциональная лабильность или раздражительность). Имеется острая необходимость в диагностике и лечении нарушений психологического статуса больных, так как от этого зависит успех реабилитации, возвращение социальной и профессиональной активности.

Психологическая реабилитация больных кардиологического и кардиохирургического профиля является необходимым компонентом комплексной реабилитации.

Ключевые слова: расстройства аффективного спектра, сердечнососудистые заболевания, психологическая реабилитация, депрессия, тревога, невротические реакции.

Summary

For patients with a cardiological and cardiosurgical profile, neuropsychic disorders such as affective spectrum disorders (anxiety, depression, emotional lability or irritability) are characteristic. There is an urgent need for the diagnosis and treatment of disorders of the psychological status of patients, since the success of rehabilitation and the return of social and professional activity depend on this.

Psychological rehabilitation of patients with a cardiological and cardiosurgical profile is a necessary component of a comprehensive rehabilitation.

Key words: affective spectrum disorders, cardiovascular diseases, psychological rehabilitation, depression, anxiety, neurotic reactions.

Примечания

Список сокращений:

ИБС – ишемическая болезнь сердца,

ИМ – инфаркт миокарда,

ССЗ - сердечнососудистые заболевания,

ХСН – хроническая сердечная недостаточность.

Список использованной литературы:

1. Васюк Ю. А., Довженко Т. В., Школьник Е. Л., Ющук Е. Н. Депрессия и хроническая сердечная недостаточность при сердечно-сосудистых заболеваниях. – М.: Анахарсис. – 2006.

2. Васюк Ю. А., Довженко Т. В., Школьник Е. Л., Ющук Е. Н. Депрессивные и тревожные расстройства в кардиологии. 2-е изд. М.: Анахарсис; 2009.
3. Всемирная организация здравоохранения. Доклад о состоянии здравоохранения в мире. – Нью-Йорк. – 2001.
4. Конончук Н. В. О психологическом смысле суицидов. – Психол.журн., 1989. – № 5. — С.102.
5. Краснов В. Н. Депрессии и сердечно-сосудистые заболевания. Практик. врач 2002. – 2. – С. 31–32.
6. Лазарева Е. Ю. Клинико-психологические особенности адаптационного потенциала личности у больных сердечно-сосудистыми заболеваниями: дис.... д-ра мед. наук. – Чебоксары, 2016. – 189 с.
7. Николаев Е.Л., Лазарева Е.Ю. Психотерапия и психологическая помощь больным с сердечно-сосудистыми заболеваниями. // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. – 2015. – Вып. 11 (1). – № 1. – С.57–76.
8. Николаев Е.Л., Лазарева Е.Ю. Психосоциальные риски и ресурсы при сердечно-сосудистых заболеваниях. // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. – 2014. – № 10. – С.109-130.
9. Реабилитация больных кардиологического и кардиохирургического профиля (кардиологическая реабилитация), Национальные рекомендации. – Минск, 2010. – 236 с.
10. Сысоева Н.Ю. Психологические особенности больных сердечно-сосудистыми заболеваниями // Эрудиция. – 2008. – № 3. – С.25-52.
11. Trifonova E.A., Chernorai A.V., Chumakova I.O. The role of attitude to the disease in cardiac patients undergoing vital threat in the formation of the prediction of their mental adaptation to post-hospital period [Elektronnyi resurs] Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie PSYEDU.ru [Psychological Science and Education PSYEDU.ru], 2014, vol. 6, no. 4 http://psyedu.ru/journal/2014/4/Trifonova_Chernorai_Chumakova.shtml
12. Renak P., Rigler B. Perioperative course of stress in patients confronting cardiac surgery // The Internet Journal of Anesthesiology. – 2000. – Vol. 4, 3.

Минько Э. А.¹

¹ *Ақмолла атындағы Башқұрт Мемлекеттік Педагогикалық Университеті*

КАРДИОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ КАРДИОХИРУРГИЯЛЫҚ БЕЙІНДЕГІ НАУҚАСТАРДЫҢ КЛИНИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Мақала кардиологиялық және кардиохирургиялық профилі бар пациенттердің клиникалық-психологиялық ерекшеліктеріне арналған, олардың есебінде кешенді оңалту аясында жоспарланған шараларды орындау үшін қажет. Жүрек-қан тамырлары аурулары мен психоэмоционалды бұзылыстарды, депрессия, эйфория, апатия, ашуланшақтық және басқаларды ескерумен қатар аффективті спектрдің бұзылуларына ерекше көңіл бөлінеді. Жүрек-тамыр ауруларына тән невротикалық

реакциялар қарастырылады.

Кілт сөздер: *аффективті спектрдің бұзылуы, жүрек-тамыр аурулары, психологиялық оңалту, депрессия, дабыл, невротикалық реакциялар.*

Minko E. A. ¹

¹ M. Aknulla Bashkir State Pedagogical University

CLINICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PATIENTS WITH CARDIOLOGICAL AND CARDIAC SURGERY PROFILE

Abstract

The article is devoted to the clinical psychological characteristics of patients with cardiological and cardiac surgery profile, the account of which is necessary for the implementation of measures planned in the framework of comprehensive rehabilitation. Special attention is paid to affective spectrum disorders, along with consideration of the comorbidity of cardiovascular diseases and psychoemotional disorders such as depression, euphoria, apathy, increased irritability and others. Neurotic reactions specific for cardiovascular diseases are considered.

Key words: *affective spectrum disorders, cardiovascular diseases, psychological rehabilitation, depression, anxiety, neurotic reactions.*

МРНТИ 06.61.33

Бактыгулов А.И.¹ Кубанова Д.Б.¹

¹ Баишев Университеті

ДРАМАТУРГИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАНДАРЫНЫҢ БЕЙНЕСІ

Аннотация

Мақалада қазақтың соңғы ханы, үш жүздің басын қосқан Абылай ханның ұрпағы Кенесары хан туралы айтылған. Заңғар жазушы М. Әуезовтің «Хан Кене» драмасындағы Кенесары хан бейнесі әр қырынан зерделенген. Сонымен қатар І.Есенберлиннің «Қаһар» романындағы Кенесары бейнесі мен драмадағы Хан Кене бейнесі салыстырмалы түрде қарастырылған.

Кілт сөздер: *драматургия, жанр, хандар бейнесі, Хан Кене бейнесі, күрескерлік, күйзеліс, қиналыс, қоғам, саяси-әлеуметтік трагедия.*

Осынау тәуелсіздік жылдарында жоғалтқанымызды қайта қалпына келтіру, әдебиетіміздегі кейбір мәселелерді қайта қарастыру бағытында біршама жұмыстар атқарылып келеді. Ал осы мақаланың зерттеу нысанына қазақтың соңғы ханы Кенесары бейнесі алынып отыр. Дегенмен қазақ әдебиетіндегі хандар тұлғасы мәселесінің зерттелуі туралы сөз қозғағанда, көркем әдебиеттегі жалпы тарихи

тұлғалар туралы зерттеулер болғанымен, бірақ хандар бейнесі туралы зерттеулер өте аз. Оған бірнеше себеп бар. «Кеңес билігі кезіндегі бұл жабық мәселе болатын. Басты себеп, біріншіден, Ресейдің шет аймақтарында, соның ішінде қазақ халқының дербес мемлекеттігі болмаған, ал қазақ жеріндегі тарихтан белгілі қазаққа қатынасы жоқ құрылымдар, тіпті Қазақ хандығын да мемлекет деп тануға келіңкіремейтінін алға тартып, қазақ халқы нағыз мемлекеттігін тек кеңес үкіметінің арқасында ғана алғанымызды санамызға сіңіріп келді. Екіншіден, қазақ хандары тарихи жағынан төмендетіліп, танылар-танылмас күйде қалдырылса, саяси жағынан кеңестік таптық көзқарастағы идеологиясы бойынша халықты қанаушы үстем тап өкілі ретінде бағаланды, сондықтан қазақ халқының тағдырындағы орны мен рөліне қарамастан шетінен жат саналды, халық санасынан аластатылу бағыты ұсталынды. Үшіншіден, Одақ көлеміндегі ұлттар мен ұлыстар тарихы, мәдениеті, өнері, әдебиеті кеңес идеологиясының халықтар достығы ұранымен бүркемеленген, бірақ үнемі сыналап енгізіліп, орыстардан, славяндардан басқаларға сездіріп отыратын ұлыдержавалық шовинистік саясаты тұрғысынан жүргізілді. Мәселен, қазақ тарихында болып өткен оқиғалар бір ғана орыс мүддесіне үйлесетіндігімен өлшенетін. Қандай бір себептермен бұрынғы алыс-жақын замандар тарихында Ресеймен қақтығысқа барған хан болсын, батыр болсын, олардың артындағы ел, орыс халқының жауы болып саналды» [1].

Қазақ тарихи тұлғаларының ішінде ел тарихында терең із қалдырған, қоғам өміріне ерекше ықпал жасаған, мемлекет тігіміздің басты белгілерінің бірі – хандар. Әрине, халқымыздың мыңдаған жылдарға ұласқан үлкен тарихына жүгінсек, ұлтымыздың бастауы жоғарыда айтылған түркі тілді сақтар, ал мемлекеттігіміздің басы сонау біздің жыл санауымыздан бұрынғы сол сақ, ғұн, үйсін, қаңлы тайпалары құрған мемлекеттер болса, олардың тарихи жалғасы болып саналатын біздің жыл санауымыздан кейінгі түрік, оғыз-қыпшақ, түркеш, қарахан қағандықтары мен Алтын Орда, Ақ Орда, Әбілқайыр хандықтары. Ал мемлекет тізгінін ұстаған ел билеушілері ретінде Алып Ер Тұңға, Еділ, Тұмар патшалардан, ортағасырлық Бумын, Елтеріс, Білге қағандармен жалғасып, кешегі Қазақ хандығының Жәнібек, Қасым хандардан соңғы ханымыз Кенесарымен тамамдалады.

Осы орайда драматургиядағы қазақ хандарының бейнесі көпті ойлантары анық. Соның ішінде «М. Әуезовтің «Хан Кене» драмасындағы Кенесары хан бейнесі» – өзекті тақырыптардың бірі.

Драматургия мәселесін қозғағанда, әдебиет теориясына жүгінбеу мүмкін емес. «Эпос – көркем әдебиеттің байырғы, негізгі тектерінің бірі, дәлірек айтқанда, өмір шындығын мейлінше мол қамтып, кең суреттейтін, адам мінезін мүмкіндігінше терең ашып, жан-жақты танытатын іргелі, күрделі жанр» [2]. Ал «Драма - шындықты айрықша тәсілдермен синтез қалпына келтіріп, шиеленіскен тартыстар үстінде жинақтап, оқиғаға қатысатын адамдардың сөзі мен ісі арқылы көрерменнің көз алдына қолма-қол көрсететін күрделі жанр – «әдебиеттің ең қиын түрі» (Горкий).» [2]. Осы ретте белгілі жазушы І. Есенберлин «Қаһар» романы арқылы Кенесары өмірін кеңінен баяндап, оның басынан кешірген түрлі жағдайларын, тар жол тайғақ кешуін, қуанған, қиналған сәттерін барынша жинақтайды, ол қатысқан оқиғаларды молынан әрі бүкпесіз суреттейді, ол жасаған іс-әрекеттерді тұтас

бейнелейді, тіпті Кенесарының айналасындағы адамдармен қарым-қатынасын, оның сан қиялы ойларын әр қырынан айқын көрсетеді. Автор Кенесары бейнесін кең құлашты баяндаулар мен суреттеулер арқылы ашады. Драмада мүлдем өзгеше. Заңғар жазушы М.Әуезов «Хан Кене» драмасында Кененің образын шиеленіскен тартыстар мен қым-қиғаш қимыл-әрекеттер үстінде танытады, елдік жолында арпалысқан кейіпкердің жайы көз алдында жүріп жатады, әрбір эпизод Кененің жан қиналысын, мінез-құлқынан сыр шертеді, кейіпкердің қиналыс-күйзелісі оның іс-әрекеттері арқылы беріледі.

«Драма жоқ жерде театр өнерінің ғұмыры ұзаққа бармасы — аксиома. Яғни, театр негізі — әдебиет. Драматургия — әдебиет жанры. Осы ретте драмалық шығарманың екі бағыты айқындалады. Біріншісі — көркем әдебиет туындысы қалпындағы нұсқасы болса, екіншісі — оның сахналық материал тұрғысындағы көрінісі. Бұл екеуін бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Өйткені драма сахна үшін де, көркем әдебиет үшін де аса қажетті рухани құндылық» [3]. «Хан Кене» драмасында Кенесары бейнесі әр қырынан танылады. «Киіз туырлықты қазақтың баласы! Сона бір қысылған шағында ер деп етегінен ұстанағаның менің атам Абылай еді. Ол сенімді ақтағандай, сен үшін жанын салып өтіп еді. Бірақ атаға берген дәуренді берер ме, жоқ па? Енді халық дәме қылып мені сайласа, кеудемде шыбын жаным тұрғанда, ақ тілеуінді ақтармын-ақ. Жетпей жығылсам, көзің көрер. Жолыңа, міне, басым, міне, жаным... керегіңе жарата бер... Содан басқа айтарым жоқ»[4]. Драмадағы Кене айтқан бұл сөздерден күрескерлік бейнесі анық аңғарылады, елдік жолындағы айқасқа шын бекіну бар, елі үшін жанын аямас ер бейнесі көрініс табады. Шығармадағы Хан Кененің мақсаты айқын, оған драманың әр жерінен мысалдар келтіре беруге болады. Өз қара басын емес, елдің жоғын жоқтап жүргендігін растайды. Жағымпаздықтан ада. Тіпті өзіне сатқындық жасаған Мұсаға кешіріммен қарап, ханға тән кеңпейілдік танытады: « Жау ісін істеп отырып, еркекше жайласуға да жарамайсың. Танасың... Арзаннан табылатын бақ іздейсің. Мен ол жолда серік бола алмаймын саған. Мен бақ пен шен іздесем, бүйтер ме едім? Патса ұлығына мен де барып жағынар едім. ...Қалың қазақ баласының қамалған көшіне септігім тиер ме деп жүрмін ғой. Езіліп бара жатқан елдің жоғын жоқтап жүргем жоқпын ба? Бүлінгені бүтінделер деп, бас қамын ұмытып жүрген жоқпын ба, сол ел үшін? ...Сен өлтіруге де тұрмайсың. Бар, кете бер... Бірақ енді қайтып маған кездеспе [4]. Кенесарының қалың ел, қара ордалы жұрттың қамы үшін жүргені қырғыз елшісі Жаманқара арасындағы тартыста да қылаң береді. Дегенмен оның осы тұста батырға тән ашушандығы да көрінеді. Жас батыр, інісі Науанның Жаманқараны өлтіруіне жол береді. Ал Хан Кене мен қырғыз батыры Кәрібоз арасындағы диалогтан Кенесарының қаттылығы, тіпті озбырлығы да нақты көрінеді. Өзінің мақсатына жетуде ешкімді аямасқа бекінген. Драмада Хан Кененің бейнесі басқа кейіпкерлермен қарым-қатынаста, қақтығыста ашыла түседі. Қызуқанды інісі Наурызбайдың ата дәстүрді аяққа таптап, салтты бұзуы – ханның шымбайына қатты батады. Осы жерде ар мен намысты биік қойған, дәртүрді дәріптеген Кенесары бейнесі алдыға шығады. Сол үшін інісін өлімге де қиюға дайын болады. Дегенмен Құдайменде, Жоламан, Ағыбайлардың тілегін орындайды. Науанның қайраты мен ашуына тәнті болады, жаужүректігіне разы болады. «Ашуы мен қайратына ақылы тең болса, менің орным осынікі еді...» деуі содан. Яғни, дала дауылындай екпінді,

тегеурінді хан өзгенің мықтылығын да мойындай алады, ашуын ақылға жеңдіре алады. Бауырына аяушылық таныта алады. Кенесары бойында қарапайым адамға тән аяушылық сезім, мейірім, ұрпақ болашағын ойлап күрсіну секілді қасиеттердің бар екендігі бала-шағаға, Сыдыққа деген жанашырлығынан да танылады: «Ата жолын қуарсың, жалғыз үміт қылған балапаным ең... Ақтарсың... Бірақ заманың әлдеқалай болар. Кім білер?!» [2]. М. Әуезов «Хан Кене» драмасын шешімінде Кенесары бойындағы қайрат пен жігерді, батылдық пен батырлықты, көрегендік пен көсімдікті, өрлік пен қайсарлықты қатар өреді. Хан Кене өлімнен де еш қорықпайды. Шым-шытырық шырғауға түседі, бірақ сыну дегенді білмейді.

Қорыта айтқанда, «Хан Кене» бір ғана адамның трагедиясы емес, күллі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік трагедиясы. Хан Кененің іс-әрекетінің түйіні – бар қазақтың басын қосып, еркін өмір сүруге талпынуында, елді бодандықтан арылту мақсатында күресуінде, бостандыққа, тәуелсіздікке қол жеткізу жолында жанын беруінде. Кенесары туралы ұзақ уақыт бойы көп елдердің тарихшылары, саясатшылары, әдебиетшілері ханның Ресей империясымен ұстасуының себептері, оның өр тұлғалық бейнесінің, мінезінің, психологиясының ерекшеліктері, ұзақ жылдар бойы табанды күресіне күш берген қуат көзі туралы әртүрлі көзқарастағы пікірлер айтып келе жатқаны белгілі. Біздің ойымызша, олар жауапты хан бейнесінің бір қыры есебінде оның саяси-әлеуметтік көзқарасынан, ұстанымынан, одан туындаған іс - әрекеттерінен, оның түпкі қозғаушы негізінен хабар беретін адам ретіндегі еркіндігінен, ұлт пен ел тәуелсіздігі туралы түсініктерінен іздеу керек. Ал ол түсініктер туралы мол мағлұматты драмалық шығармалардан табуға болатынына біз көз жеткізіп отырмыз.

Қазақ хандары туралы шығармалар – халқымыздың өткен өмірінен сыр шертетін, қажымайтын-талмайтын дала батырларының елдік жолындағы лапылдаған биік рухына соғылған ескерткіш.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бораш Б. Т. Қазақ поэзиясындағы хандар тұлғасы: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 440 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2002. – 360 бет.
3. Сығай Ә. Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ драматургиясы // Жұлдыз. — 2007. — № 6. — 137 б.
4. Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пиеса, дастандар.-Алматы: Жалын, 1993.-448 б.
5. Драма өнері. Алматы: «Санат» баспасы, 2001. -480 бет.
- 6.

*Бактыгулов А.И.¹Кубанова Д.Б.¹
¹Баишев Университет*

ОБРАЗ КАЗАХСКИХ ХАНОВ В ДРАМАТУРГИИ

Аннотация

В статье говорится, что развитие экономики невозможно без поглощения финансовых ресурсов, т. е. без притока капитала, поэтому возникает необходимость

дополнительных регуляторных эффектов со стороны органов управления страны, региона, отрасли через совершенствование системы управления инвестиционным процессом.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность, инновации, регион.*

*Baktygulov A.I.¹ Kubanova D.B.¹
¹Baishev University*

THE IMAGE OF KAZAKH KHANS IN DRAMA

Abstract

In the article, the last Kazakh Khan, Kenesary Khan of the three zhuzes of Abylay Khan speaks about the connection of the generation. In the drama "Khan Kene" by the writer-lawyer M. Auezov, the image of Kenesara Khan is studied from different sides. In addition, Esenberlin's novel "Kakhar" comparatively presents the image of Kenesara and the image of Khan Kene in the drama.

Keywords: *drama, genre, image of khans, image of Khan's tick, struggle, stress, labor, Society, political and social tragedy.*

МРНТИ 16.21.35

*Кеншиликова А.¹, Абильдаева К.М.¹,
¹Баишев Университет*

О ТИПОЛОГИИ КОНЦЕПТОВ В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАНИИ

Аннотация

В статье содержится информация о типологии концептов в гуманитарном знании, об обновлении имеющейся системы концептов, в частности, обновление их смыслового наполнения, обусловленные новыми социальными, экономическими, политическими, культурными реалиями современного общества.

Ключевые слова: *типология концептов, концептосфера, лингвокультурология, концептуальный анализ*

В настоящее время в зарубежной и отечественной лингвистике развивается антропоцентрический подход к изучению феноменов языка, текста, культуры, что обусловило возникновение и развитие в отечественной науке о языке лингвокультурологической парадигмы, в рамках которой складывается устойчивый интерес исследователей к проблемам языковой концептуализации мира и языковой картины мира.

Языковая картина мира представляет собой национально обусловленный образ

мира, основой которого является упорядоченная совокупность концептов национальной культуры. Иерархически организованная система ключевых концептов, являющихся своеобразным «ключом» к пониманию культуры данного этноса, образует национальную концептосферу.

Таким образом, центральной задачей лингвокультурологических исследований является описание концептов. В настоящей работе принято рабочее определение концепта как отражающего культурно-исторический опыт народа и особенности его мировосприятия многомерного ментального образования, которое имеет вербальное выражение.

В.И. Карасик отмечает, что лингвокультурология является молодой наукой, но одновременно в настоящее время она переживает период расцвета, что обусловлено следующими причинами:

1) В последнее время человечество живет в эпоху глобализации, в которую необходимо максимально разграничивать универсальные и специфические характеристики поведения различных народов, чтобы уметь предусмотреть ситуации, в которых велика вероятность межкультурного непонимания; т.е. неуклонно растет важность постижения тех уникальных культурных ценностей, которые лежат в основе коммуникативной деятельности.

2) На фоне процессов усиливающейся интеграции гуманитарных наук для лингвистов возникает необходимость ориентироваться в научных подходах психологии, социологии, этнографии, культурологии, семиотики и др.;

органичной базой для подобной интеграции является лингвокультурологический аспект, основанный на научной традиции, идущей от В. фон Гумбольдта.

3) Именно лингвокультурологические исследования являются «прикладной стороной лингвистического знания, понимания языка как средства концентрированного осмысления коллективного опыта, закодированного в семантике лексем, его фразеологических единицах, в текстах, языковых ситуациях и пр.». [1, с. 8].

Таким образом, в рамках лингвокультурологического подхода язык понимается как неотъемлемый компонент, входящий в наиболее общие феномены бытия:

- как важнейшее средство общения язык рассматривается в качестве компонента коммуникативной деятельности;

как важнейший способ преобразования мира, информационного обеспечения и межличностной регуляции язык анализируется в качестве средства воздействия, побуждения людей к тем или иным действиям, к фиксации социальных отношений;

- как важнейшее хранилище коллективного опыта язык является составной частью культуры [1, с. 6].

Язык в лингвокультурологическом понимании выступает в качестве своего рода «зеркала культуры»: он отражает специфику образа жизни, традиции и обычаи народа, ментальность этноса, народную нравственность и систему ценностей, национальный характер и пр. Элементы «языка культуры» широко представлены в лексике и грамматике языка, в его фразеологии и паремиологии, в текстах фольклора, в художественном и научном дискурсе, в устной речи. Транслируя

значимые идеи и ценности национальной культуры из поколения в поколение, язык формирует личность его носителей, являясь в то же время важнейшим средством этнообразования и самоидентификации этноса.

Концептуальное содержание именуется в настоящей работе как смысловое наполнение концепта, смысловое наполнение концепта в свою очередь формируется посредством его когнитивных признаков — выявленных в результате особого типа анализа устойчивых и повторяющихся компонентов смысла. Количество упорядоченных когнитивных признаков составляет смысловой объем концепта, а сами связи и отношения между когнитивными признаками образуют его семантическую структуру.

Современные исследователи выделяют самые разнообразные классы концептов с точки зрения особенностей структуры, семантики, тематической области, способов и областей функционирования. С опорой на классификации, предлагаемые в работах [2; 3; 4; 5 и др.] здесь представлена следующая сводная классификационная схема:

I. Способ языкового воплощения концепта:

1. лексические
2. фразеологические
3. морфологические
4. синтаксические

II. Тип общественного сознания, в котором представлен концепт:

1. обыденные
2. художественные
3. религиозные

4. научные III. Степень общности ментального представления носителями

языка:

1. универсальные
2. этнические
3. групповые
4. индивидуальные
5. индивидуально-авторские (писательские)

IV. Особенности воплощаемого формата знаний:

1. представления
2. схемы
3. понятия
4. фреймы
5. сценарии (скрипты)
6. гештальты

V. Регулярность вербализации:

1. устойчивые (регулярно вербализуемые в стандартной языковой форме)
2. неустойчивые (нерегулярно или совсем не вербализуемые)

VI. Характер наблюдаемости / эксплицитности:

1. вербализованные

2. скрытые VII. Степень абстрактности концептуального содержания

1. конкретные
2. абстрактные

В первом приближении концептосфера (или отчасти синонимичное научное понятие концептуальная система) представляет собой иерархически организованную и структурированную совокупность концептов.

О концептуальной системе как о специфическом ментальном уровне, где сосредоточивается совокупность всех концептов, данных уму человека или совокупному общественному сознанию социума или этноса, где происходит их упорядоченное объединение в современном научном знании отчетливо заявили когнитивные лингвисты. Так, Р. Джеккендофф высказал и обосновал гипотезу, согласно которой в сознании человека существует определенный уровень, на который «стекается» информация, полученная извне, и на котором перерабатываются результаты восприятия зрительного, слухового, тактильного, моторного и т.п. совместно с языковым освоением этого опыта. «Резонно предположить, что существует такой уровень, на котором вся информация, приходящая по разным каналам и принадлежащая разным модальностям, была бы сопоставимой» [6, с. 94-95].

Ядром концептосферы выступает языковая картина мира как ее когнитивный компонент. Помимо языковой картины мира, концептосферу составляют концепты, репрезентирующие ценностные, мотивационные, поведенческие установки, нормы и стереотипы, а также концепты, категоризирующие метаязыковую сторону познания мира, т.е. отношение этноса к собственному языку.

В зависимости от степени общности мы можем говорить о концептосфере всего человечества, какого-либо этноса, отдельной социальной, политической или культурной группы, а также индивидуума. [7, с. 19]. Концептосфера этноса, или национальная концептосфера — это концептуальная сфера, в которой живёт любой национальный язык. Она выступает как концептосфера национальной культуры. Язык сам по себе является сгущенным и концентрированным воплощением совокупной культуры этноса.

Концептосфера этноса содержит определенную совокупность ключевых концептов, выступающих в роли своего рода «ключей» к осознанию культуры данного этноса [8]. Исследование ключевых концептов национальной концептосферы дает возможность получить объективные свидетельства специфики мировидения этноса, несмотря на то что не все, что содержится в национальной концептосфере, обязательно имеет языковое выражение.

Национальная концептосфера является основой народного (культурного и языкового) сознания этноса, и в этом плане она, с одной стороны, подвергается определенным изменениям, эволюционирует — об эволюции концептосферы и аксиосферы см., например, в работах [9; 10], — но, с другой стороны, в своей основе какие-то базовые представления о мире и модели отношения к миру в пределах национальной концептосферы остаются в общем и целом постоянными.

По мнению Ю.Н. Караулова, стабильность национального мироощущения на протяжении столетий поддерживается ощущением неизменности своего национального языка, того, что Ю.Н. Караулов называл «общерусским языковым типом» [11], для индивидуума — его носителя.

Но существенные изменения в условиях общественной и культурной жизни

приводят к определенной перестройке состава исходных, базовых концептов, формирующих концептосферу, и структуры взаимоотношений между ними.

Н.В. Крючкова справедливо отмечает, что «содержание концепта, а также его взаимосвязи с другими концептами зависят от изменений в массовом сознании, которые в свою очередь определяются изменениями в общественной жизни, сменой приоритетов и ценностей» [12, с. 23]. О том же рассуждает и Т.А. Сидорова, анализируя эволюцию языковой картины мира поморов [13, с. 613].

Именно это мы наблюдаем и в состоянии русской национальной концептосферы, в которой на протяжении последних десятилетий можно видеть определенную трансформацию имеющейся системы концептов, обновление их смыслового наполнения, обусловленные новыми социальными, экономическими, политическими, культурными реалиями современного общества.

Опираясь на принципы концептуального анализа в разработках воронежской школы [14, с. 177—186] и на методику анализа концептов, разработанную на кафедре преподавания русского языка в других языковых средах [15], мы можем наметить общую схему описания смыслового наполнения и языковой экспликации концептов, необходимую в целях нашего исследования.

- Комплексный анализ слова — репрезентанта концепта, который включает в себя описание экстралингвистического содержания данного понятия в философском и научно-гуманитарном дискурсе и его языковой объективации по данным лексикографических источников. Под словом — репрезентантом концепта обычно понимают лексему, наиболее полно номинирующую концептуальное содержание, наиболее употребительную и минимально обусловленную синтагматически, по возможности стилистически нейтральную и внеоценочную.

- Анализ языковой и контекстуальной синонимии и антонимии, гипогиперонимических отношений для ключевого слова (парадигматической экспликации), совокупности моделей сочетаемости, типовой, включая разные типы фразеологических и паремиологических реализаций, и индивидуальной (синтагматической экспликации), словообразовательных связей и отношений (словообразовательной экспликации).

- Анализ наиболее репрезентативных для данного слова типов дискурса (философский, религиозный, публицистический, политический, художественный и пр.), в которых осуществляется актуальная текстовая репрезентация данного концепта.

- Анализ результатов психолингвистического эксперимента для выявления ассоциативного поля концепта, образуемого совокупностью ассоциатов на стимул, в роли которого выступает ключевая лексема — репрезентант концепта.

В качестве текстового материала для анализа языковой экспликации концепта в современный период развития русского языка нами выбран массив языковых данных Национального корпуса русского языка, который представляет собой «электронное собрание текстов, размеченное таким образом, чтобы в нем можно было быстро найти слова и конструкции с заданными грамматическими и другими интересными лингвисту свойствами» [16, с. 296]. Его выбор обусловлен следующими причинами.

Национальный корпус русского языка (НКРЯ), открытый для свободного

доступа в Интернете, является максимально репрезентативным источником языковых данных для анализа смыслового наполнения и языковой экспликации концептов русской национальной культуры в плане изучения особенностей их функционирования в современной языковой ситуации. В настоящее время НКРЯ является постоянно расширяющимся корпусом текстов, включающим порядка 100 млн. словоупотреблений. Его хронологические границы изначально задавались с 50-х гг. XX в. до наших дней. Затем добавились тексты первой половины XX в. и XIX в., потом — XI- XIV в. [17, с. 7].

Список использованной литературы:

1. Карасик 2001 — Карасик, В.И. О категориях лингвокультурологии [Текст] / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. трудов / ВГПУ. — Волгоград: Перемена, 2001. — С. 3-16.
2. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексикофразеологической семантике языка [Текст] / А.П. Бабушкин. — Воронеж: ВорГУ, 1996. — 104 с.
3. Попова, З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике [Текст] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — Воронеж: Истоки, 2003. — 191 с.
4. Радбиль, Т.Б. О концепции изучения русского языкового менталитета [Текст] / Т.Б. Радбиль // Русский язык в школе. — 2011. — № 3. — С. 54-60.
5. Рудакова, А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика [Текст] / А.В. Рудакова; Под. ред. И.А. Стернина. — Изд. 2-е, испр./ А.В. Рудакова. — Воронеж: Истоки, 2004. — 80 с.
6. Кубрякова, Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов (КСКТ) [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, П.Г. Лузина; Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. — М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996.
7. Слышкин, Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе [Текст] / Г.Г. Слышкин. — М.: Academia, 2000. — 125 с.
8. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая: Пер. с англ. А.Д. Шмелева. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.
9. Богрова, К.М. Русская национальная концептосфера: устойчивые сравнения в диахронии (на материале памятников XI – первой половины XV вв.) [Текст] К.М. Богрова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. — 2012. — № 5 (3). — С. 14-19.
10. Маркова, Е.М. Аксиологическое развитие архетипических дихотомий в русском языке [Текст] / Е.М. Маркова // Руски језик као инословенски. Русский язык как инославянский VI: Современное звучание русского языка и русской культуры в инославянском окружении. — Белград: Славистическое общество Сербии, 2014 — С. 27-34.
11. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 264 с.
12. Крючкова, Н.В. Лингвокультурное варьирование концептов [Текст] / Н.В. Крючкова. — Саратов: СГУ, 2005. — 165 с.

13. Сидорова, Т.А. Языковая картина мира поморов [Текст] / Т.А. Сидорова // Поморская энциклопедия. В пяти томах. Том 1V. Культура Архангельского севера (гл. ред. Т.С.Буторина). — Архангельск: САФУ им. М.В.Ломоносова, 2012. — С.613.
14. Попова, З.Д. Когнитивная лингвистика [Текст] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — М.: АСТ: Восток—Запад, 2007. — 314 с.
15. Методические указания по составлению словаря концептов русского фольклора: Методическое пособие для студентов-филологов [Текст] / Составители: доцент Т.М. Горшкова, доцент Л.И. Ручина. — Н. Новгород: ННГУ, 2002. — 24 с.
16. Плунгян, В.А. Зачем мы делаем национальный корпус русского языка? [Текст] / В.А. Плунгян // Отечественные записки. — 2005. — №2(23). — С. 296–308.
17. Рахилина, Е.В. Корпус как творческий проект [Текст] / Е.В. Рахилина // Национальный корпус русского языка: 2006–2009. Новые результаты и перспективы / Отв. ред. В. А. Плунгян. — СПб.: Нестор-История, 2009. — С. 7-24.

Кеншиликова Ә. А.¹, Аблдаева К.М.¹

¹*Баишев Университеті*

ҚАЗІРГІ ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМДЕГІ ҰҒЫМДАРДЫҢ ТИПОЛОГИЯСЫ ТУРАЛЫ

Аннотация

Мақалада гуманитарлық білімдегі ұғымдардың типологиясы, қазіргі қоғамның жаңа әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени болмыстарына байланысты қалыптасқан тұжырымдамалар жүйесін, атап айтқанда олардың семантикалық мазмұнын жаңарту туралы ақпарат бар.

Кілт сөздер: *тұжырымдаманың типологиясы, тұжырымдама саласы, лингвомәдениеттану, тұжырымдамалық талдау*

Kenshilikova A. A.¹, Abildayeva K.M.¹

¹*Baishev University*

ABOUT TYPOLOGY OF CONCEPTS IN MODERN PHILOLOGICAL KNOWLEDGE

Abstract

The article contains information about the typology of concepts in humanitarian knowledge, about updating the existing system of concepts, in particular, updating their semantic content, due to new social, economic, political, cultural realities of modern society.

Keywords: *concept typology, concept sphere, linguoculturology, conceptual analysis.*

Сабыркулова Ш.С.¹, Абильдаева К.М.¹
¹Баишев Университет

КОНЦЕПТ ЦВЕТ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ МЕНТАЛЬНОСТИ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Аннотация

В статье раскрывается этноментальный поэтический мир казахстанского писателя Владимира Шестерикова, выросшего в условиях взаимодействия культур и языков. Особенности символики цвета в образном мире автора ярко выражены в стихотворениях поэта о североказахстанской природе, родном городе и истории края.

Ключевые слова: *ментальность, символика цвета, этнический символ, казахская и русская культура*

Элементы национальной культуры формируют ментальность человека. Понятия, передаваемые из поколения в поколение, которые имеют особую значимость для данного народа и представляют собой отражение культуры народа в слове, являются *лингвокультурами*. Так, например, лингвокультурами русского народа являются *белая и стройная берёза, русское поле, широкое и раздольное, земля-матушка, хлеб-батюшка и другие*. Лингвокультурами казахского народа являются *бескрайняя степь, конь, аул, ковыль, дастархан и другие*.

Казахстан является лингвистическим регионом, где взаимодействуют языки двух основных этносов, казахов и русских. Личность на рубеже двух культур формируется под воздействием культуры родного этноса, но испытывает и определенное влияние культуры другого народа. Использование в поэтическом тексте слов с инонациональными этнокультурными значениями свидетельствует о взаимодействии двух национальных лингвокультур – русской и казахской.

Этнопоэтизмы – это этнозначимые слова в поэтической речи. Примером этнопоэтизм является нахождение в текстах русских поэтов лингвокультурем казахского народа.

Северный и Западный Казахстан – это лингвистические регионы, в которых взаимодействуют языки двух основных этносов, казахского и русского. Поэтические строчки русских поэтов отражают не только свою родную культуру, но и ставшую близкой – культуру казахского народа. Живший на стыке двух культур поэт Владимир Шестериков в своих стихах воспекает родную североказахстанскую землю, взрастившую и вскормившую поэта. Лауреат премии Союза журналистов Казахстана, автор поэтических и прозаических сборников, основатель литературно-художественного журнала «Провинция» Владимир Шестериков написал много лирических строк о североказахстанской природе, родном городе и истории края.

Творческую путёвку молодому поэту дал большой мастер художественного слова Иван Шухов [1].

Цвет – это не только эстетический эквивалент действительности, но и символ бытия. Определённые цветообозначения чрезвычайно важны для этноса, так как в каждом языке есть свой этнически предпочтительный цвет (этноцвет), отражающий ментальность данного этноса. Такие предпочтения действительно проявляются в религии, фольклоре, поэзии, политике, общественной жизни и других сферах человеческой деятельности [2, с. 111].

Какие этнические цвета русского народа можно выделить?

У русского народа в качестве этнических символов выступали красный, белый, синий, голубой и золотой цвета.

Среди любимых и поэтизируемых в России цветов значимое место занимает белый цвет. На Руси «белый» обозначал: вольный, независимый, благородный, праведный: «белая Русь», «белый царь», «белые крестьяне» — свободные от всех податей, «белая земля» — церковная земля. Во время первого сева надевали чистую белую рубашку, клали в семена освященное на Пасху яйцо или его скорлупу, чтобы зерно было такое же чистое и белое.

В старину белый цвет часто нарицательно упоминался славянами, поскольку в белой одежде являлись призраки, привидения и т. п. «Белым человеком» называли на Брянщине домового, на Смоленщине его представляли, как мужика с белой бородой, в белом саване и с белым посохом. В русских пословицах белый цвет - символ чистоты, красоты, достатка и радости [2, с. 117]

Рубашка *беленька*, да душа черненька.

Бела, румяна - ровно кровь с молоком.

Работа черна, да денежка *бела*.

Белое - венчальное, чёрное - печальное.

Положительная оценка белого связана с добрыми русскими приметами:

Если *белого* голубя бросить на пожар, погаснет;

Красный огонь в печи - к морозу; *белый* - к оттепели;

Чёрная и пёстрая корова впереди стада - к ненастью; *белая* и рыжая - к вёдру.

Белый цвет зафиксирован как символ Руси, родины:

На *белой Руси* не без добрых людей.

Матушка *Москва белокаменная*, златоглавая, хлебосольная, православная...

Помимо белого, излюбленным цветом на Руси был красный цвет. Словом *красный* у русского народа обозначается: - всё лучшее, высококачественное (*красный товар, красная рыба, красная дичь*); - всё красивое, прекрасное, сильное (*красная девица, красный молодец*);

- всё редкое, официально высокое, почётное (*красный угол, красная площадь, красная печать, красное место, красная книга*) [2, с. 113].

Обратимся к пословицам и поговоркам русского народа.

Старость не радость, не *красные дни*.

Пшеницу сей, когда весна стоит *красными днями*. [3, с. 209]

В данных примерах словосочетание *красный день* выступает со значением праздника, хорошего, тёплого, солнечного, поднимающего настроение дня.

Ради *красного словца* не пожалеет ни матери, ни отца.

Красное словцо не ложь. *Красное слово* всегда в пору.

Словосочетание *красное словцо* в зависимости от контекста имеет противоположные значения: с одной стороны, *красное слово (словцо)* – необходимое, полезное, метко сказанное слово, с другой же стороны, *красное словцо* является негативно окрашенным, передающим значение ложного слова.

Среди любимых и поэтизируемых в России цветов значимое место занимает золотой цвет. Россия может надеяться эпитетом *золотая* в стихотворениях русских поэтов. Например, у С. А. Есенина:

Звени, звени, *златая Русь*,

Волнуйся, неуёмный ветер!

Поэтизируется С. Есениным и русская изба:

Всё равно я остался поэтом

Золотой бревенчатой *избы*. [4, с. 88]

В русской культуре *синий цвет* – это самый духовный цвет созерцания космической дали, цвет веры и религии. *Синий цвет* выступает неизменным фоном текстов, в которых говорится о России.

Например, в стихотворении С. Есенина: Я покинул родимый дом, *Голубую* оставил Русь...

Стережёт *голубую Русь* Старый клён на одной ноге. [4, с. 109]

Проанализируем, *какого цвета Родина в поэтическом мире Владимира Шестерикова*.

Ярким примером особого мировидения поэта Владимира Шестерикова является стихотворение «Эту землю не охватишь взглядом...»:

Эту землю не охватишь взглядом, Только на три шага отступи,

И - увидишь ниву в неоглядных Островах берёзовых в степи. Вьются осы над полями мирными, Где незримо зреет урожай, Где холмы, как дерзкие батыры, Тишину степную сторожат.

Где прошли подобно урагану В небыль кочевые племена,

Канули под вечными курганами Всадников забытых имена.

И- суровы перелесков думы,

И- тревожен птиц весенних гам,

И- костями воинов Кучума

По *стени белеть солончакам*.

И - кругом, где облака кочуют, Из расщелин треснутой земли, Ржавые, как древние кольчуги, Буйные колосья проросли

Владимир Шестериков восхищается необъятными просторами земли, степью с берёзовыми островами. Но при этом в описании появляются образы казахской культуры. Холмы Вл. Шестериков сравнивает с дерзкими батырами. Батыр – смелый, храбрый защитник народа, Родины. Это сравнение могло возникнуть у человека, которому не чуждо ассоциативное начало казахского народа. При описании природы у поэта возникают образы кочевой жизни. Облака в стихотворении не плывут, не движутся, а кочуют, ищут лучшее место на земле [5, с. 109].

Цвет русского народа *белый* представлен в сочетании с этнически значимым образом казахской культуры *степью*, что свидетельствует о взаимопроникновении двух культур в творчестве североказахстанского поэта Владимира Шестерикова.

Для казахов степь имеет особое значение. Она – мать кочевников, дающая пастбища, еду. Степь отражается в казахской культуре, она вдохновляла поэтов и музыкантов прошлого на создание своих произведений. Степь дарит вдохновение и русскому поэту Северного Казахстана. Ведь именно в казахской степи поэт Вл. Шестериков ощущает связь времён и эпох, настоящего и прошедшего. Он ощущает себя частицей настоящего и прошлого, так как прошлое живёт в окружающей его природе.

Особенности символики красного цвета в поэтическом мире Владимира Шестерикова ярко выражены в стихотворениях «Открыты широко ворота, сугроб у самого крыльца», «Горячий цех».

Открыты широко ворота,
Сугроб у самого крыльца...
Не надо плакать, мать!
Да что там.

И дом чужим стал без отца.

И на часах застыли стрелки, Попробуй, время отыщи, Мать разликает по тарелкам,
Когда за стол садимся, щи.

И лишь одно пустует место...

Кто б в *красный угол* сесть посмел? Вдруг колыхнулась занавеска И ветер в форточку влетел.

И мать дала сигнал к обеду, За ложку взявшись,
наконец, Промолвил: «Это нас проведать Сегодня приходил отец...».

Красный угол всегда был самым важным и почитаемым местом в русском доме. Он находился в самом видном и почётном месте, по диагонали от входной двери, в дальнем углу комнаты, – так, чтобы иконы, висевшие в красном углу, были увидены первыми. Войдя в комнату, христианин, прежде всего, крестился перед образами и кланялся Богу, и только затем здоровался с хозяевами. Красный угол держали в особенной чистоте, иконы украшали драгоценными окладами, ризами, цветами, зажигали перед образами лампы и свечи. В красном углу усаживали самого почётного гостя или же самого уважаемого члена семьи [6, с.79].

Для лирического героя стихотворения *красный угол* – это почётное место, которое предназначено только для одного человека – отца, безвременно ушедшего из жизни, и с тех пор пустует в доме *красный угол*. Никто не смеет занять почётное место главного члена семьи. Умер отец, но жива память о нем в сердце лирического героя.

В больших котлах помешивая солнце,

В брезентовой штормовке рыжий бог То утренней зарёй в
окно ворвётся, То вдруг закатом выкрасит порог. Он высекает радугу, как
искру, От древнего гигантского костра,

Где мы сидим друг к другу близко-близко Ночь напролёт до самого утра.

И в переплясе, грозном и игривом, Мне с каждым миготом чудится сильнее,

Как горький ветер раздувает гривы Степных, тревожно скачущих коней.

А вдруг стихия вырвется упрямо, Заполнит и мир весь, и
меня?.. Но верю я в джигита, что арканом
Надёжно держит *красного коня*.

В казахском языке есть устойчивое сочетание *красный конь (кызылат)*. В данном стихотворении красный цвет раскрывает этнические особенности не русской, а казахской культуры. Красный цвет в казахской культуре амбивалентен: он символизирует страсть, жизнь, энергию и, кроме того, кровь, войну. В стихотворении Вл. Шестерикова *красный конь* – олицетворение горячей молодости, силы и крепости.

В стихотворении Вл. Шестерикова «Пари над степью» *жаркое золото полей* – это богатые хлебные поля Северного Казахстана. Хлеб – этнозначимый образ в русской культуре. Издревле считался символом жизни, необходимым условием существования человека. Стихотворение проникнуто любовью, гордостью за родной город Петропавловск.

Красуйся, город Петропавловск,
Среди берёз, среди полей.

Пари над степью, словно парус,
Во славу родины моей.

Седой Ишим в степи широкой
Легенды древние хранит,

На стыке Азии с Европой.

Мой город, как батыр, стоит.

На струнах времени не даром

В сказаньях песенной земли

Нам о кочевьях Кызылжара Всю быль акыны донесли.

Нам прадеды в ладу и мире Жить завещали на года, Нас звали с давних пор:
тамыры, А это значит – навсегда.

И потому так ясны зори Над жарким *золотом* полей. Пари над степью,
милой город, Во славу Родины моей.

В стихотворениях Вл. Шестерикова родные североказахстанские просторы, подобно есенинской Руси, окрашены в *голубой цвет*.

Хоть метёт свирепо вьюга,

Нам все чудится вдали

Наше детство, запах луга,

Пар, идущий от земли.

И всё самое родное

Что с годами нам милей,

Ширь *простора голубого*

И печаль родных полей

По мнению доктора филологических наук, профессора З.П. Табаковой, [7, с.49-50] *синий цвет* – главный цвет пейзажа у Вл. Шестерикова. Во многих стихотворениях поэта синий цвет пейзажа отражает внутреннее состояние героя. В стихотворении «На кургане» душа лирического героя ликует.

Ах, пролейся, степная синь, На ладони степного ветра, Задохнись горьким

счастьем, полынь, Чтоб запахло горечью лето.

Я за вами уйти готов, Заповедные мудрые тропы...

Из глубинных далёких веков Все мне чудится конский топот. И я вижу
сквозь тихий туман, Что ветрами с озера сдунут,

Позабывтый всеми курган Со своей одинокою думой.

А над ним дни мятежно светлы, На просторах, мечом рассечённых, Навсегда
догорают цветы, Словно память о давних сечах.

И на землю, где жил я и рос, Где шумели битвы и грозы, Проливается
нежность рос, Словно в душу первые слёзы.

Лирический герой счастлив, потому что видит окружающую красоту, великолепии природы. В словосочетании *стенная синь* мы можем ощутить проявление влияния казахской культуры на поэта. В стихотворении этноцвет русского народа *синий* представлен в сочетании с лингвокультуремой казахского народа *стенъ*, что свидетельствует о взаимопроникновении двух культур в творчестве Владимира Шестерикова не только на бытовом уровне, но и на уровне духовности, когда культура становится синтезом многовековой мудрости и опыта двух народов.

На примере стихотворений казахстанского поэта мы увидели, что поэтический мир Вл. Шестерикова – это этноментальный мир человека, выросшего в условиях взаимодействия культур и языков.

Список использованной литературы:

1. Кузнецов, С. Общественность Петропавловска простилась с поэтом и журналистом Владимиром Шестериковым [Электронный ресурс]: <http://www.inform.kz/kaz/article/2274200>.
2. Серов, Н.В. Цвет культуры. Психология, культурология, физиология [Текст] / Н.В. Серов. – М: Речь, 2004. -245 с.
3. Русские пословицы и поговорки [Текст] / Под ред. В. Аникина; Предисл. В. Аникина; Сост. Ф. Селиванов; Б. Кирдан; В. Аникин. – М.: Худож. лит., 1988. -758 с.
4. Есенин, С.А. Полное собрание сочинений [Текст] /С.А. Есенин / Вст. ст., сост., комм. А.А. Козловского. Бессмертная библиотека. - М.: Рипол Классик, 2007. -800 с.
5. Шестериков, В.Г. Мгновения [Текст] /В.Г. Шестериков/Библиотека журнала «Провинция». – Петропавловск: Северный Казахстан, 2007. -280 с.
6. Осинский, А. Зрение души: 50 лет В.Г. Шестерикову [Текст] / А. Осинский //Ленинское знамя. -1989. -11с.
7. Табакова, З.П. Этнопоэтика в условиях взаимодействия лингвокультур [Текст] / З.П. Табакова // Русский язык в социально-культурном пространстве 21 века: Международная конференция МАПРЯЛ. – Алматы, 2001, с.49-50.

Сабыркулова Ш.С.¹, Абілдаева К.М.¹

¹ Баишев Университеті

ТҮС ТҮСІНІГІ МЕНТАЛИТЕТТІҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕ ПОЭЗИЯСЫ

Аннотация

Мақалада мәдениет пен тілдердің өзара әрекеттесуі жағдайында өскен қазақ жазушысы Владимир Шестериковтың этникалық поэтикалық әлемі ашылады. Автордың қиял әлеміндегі түс символизмінің ерекшеліктері ақынның Солтүстік

Қазақстан табиғаты, туған қаласы және өлке тарихы туралы өлеңдерінде айқын көрсетілген.

Кілт сөздер: *менталитет, түстер символикасы, этникалық нышан, қазақ және орыс мәдениеті*

*Sabyrkulova S.S.¹, Abildaeva K.M.¹.
¹Baishev University*

THE CONCEPT OF COLOR AS A MANIFESTATION OF MENTALITY IN POETRY

Abstract

The article reveals the ethnical poetic world of the Kazakh writer Vladimir Shesterikov, who grew up in the conditions of the interaction of cultures and languages. Features of the symbolism of color in the author's imaginative world are clearly expressed in the poet's poems about the North Kazakhstan nature, hometown and history of the region.

Keywords: *mentality, color symbolism, ethnic symbol, Kazakh and Russian culture*

ЮБИЛЕЙНЫЕ ДАТЫ

Аса құрметті Нариман Жалгасұлы!!!

Сізді «Баишев Университеті» Мекемесі ұжымы 80 жас мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтайды!!!

Осы қуанышты күні Сізге деніңіздің саулығын, шаңырағыңызға ырыс байлығын, жүрегіңізге мәңгі жастық жалынын, көңіліңізге сезімнің шалқыған шаттығын тілейміз. Әрдайым осы тыңғылықты да тындырымды қалпыңыздан танбай, табыстан табысқа жете беріңіз. Отбасыңыздан ынтымақ, басыңыздан бақ таймасын! Көңіліңіз ғұмыр бойы көтеріңкі болып, өмір айдынында қайғы-мұңды білмей, еркін жүзе беріңіз.

Сіздің таусылмас энергияңыз, шығармашылық әлеуетіңіз, дүниетанымыңыздың кендігі, адалдығыңыз бен көрегенділігіңіз қашан да сізге деген зор құрметке мәжбүрлейді.

Сіздің жастарды, жас мамандарды тәрбиелеуде қомақты үлес қосып жүргеніңізді, жастарға бағыт-бағдар беріп, қашан да ақыл-кеңесіңізді аямайтындығыңызды, бар білгеніңізді беруге және үйретуге ұмтылатыныңызды тағы да бір үлкен құрметпен айтамыз.

Елге, еліміздің болашағы жастарға, шәкірттеріңізге бергеніңізден берері әлі де мол, ақыл қорыңыз молайған жасыңызда арман-мақсаттарыңызға жетіп, отбасы бақытына кенеліңіз. Немерелеріңіздің қызығына тоймай, мәнді де сәнді ғұмыр кешіңіз.

Нариман Жалғасұлына!!!

80 жас туған күніңіз құтты болсын,
Өміріңіз шаттық пен нұрға толсын.
Қызықты күндеріңіз арайланып,
Көкірегіңіз күмбірлеген күйге толсын

Зор денсаулық, тілей сізге ашық аспан,
Тағы бір жас қосты бүгін өмір дастан,
Білім нәрін септіңіз баршамызға
Жас талапқа” артық болған асыл тастан,
Тілегіміз – тайдырмасын тағдыр жолдан,
Қайратыңыз таусылмасын айқын болған,
Берекелі ұзақ ғұмыр кешіңізші
Туыңызды түсірмесін тәңір қолдан !

«Геология, мұнайгаз және тау кен ісі» кафедрасы ұжымы

«Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға».....

*Казбекова Гульзия Куанышовна
т.ғ.к., ҚР Тау кен ғылымы Ұлттық Академиясы нақты мүшесі
«Геология, мұнайгаз және тау кен ісі» кафедра меңгерушісі*

«Ұстазсыз шәкірт тұл» демекші, менің ұстазым, кенші ғалым, Қазақстан Республикасының Тау кен ғылымының негізін қалаушылардың бірі, техника ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР Министрлер Кабинеті сыйлығының лауреаты Нариман Жалғасұлы бүгінде 80 жас мерей тойын тойламақшы. «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» дегендей, ғалымның тау кен саласында жас мамандарды даярлауда жастарға бағыт-бағдар беріп, ғылымға баулуда қосқан үлесі орасан зор деп айтуға болады.

Еңбегіңіз еленіп, болашақта да үлкен табыстарға жете беріңіз құрметті ұстазым...

Нариман Жалғасұлы - кенші-ғалым, техника ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР Министрлер Кабинеті сыйлығының лауреаты, минералды шикізатты өндіру мен өндеудің физика-химиялық арнайы әдістерін жасау саласындағы көрнекті маманы 1939 жылы 31 желтоқсанда Қызылорда облысы, Жалағаш ауданы Мырзабай ауылында дүниеге келген.

1963 жылы Қазақ политехникалық институтын бітірген соң

Жезқазған қаласындағы Қ.И.Сәтбаев атындағы Кен-металлургия комбинатына жолдамамен жіберіледі, өндірісте Жезқазған кен басқармасына қарасты Покро шахтасында ауысым жетекшісінен Батыс-Жезқазған руднигінде еңбекті ғылыми ұйымдастыру бюросының бастығына дейін көтеріледі. Ол осы жылдары өндіріс пен ғылымды ажыратпай, Қазақстанның тау-кен ғалымдары мен ғылыми-зерттеу институттарының қатысуымен жаңа, өнімділігі жоғары, өздігінен жүретін қондырғылар мен технологияларды зерттеу мен өндіріске енгізуге және Мәскеу, Ленинград қалаларының жобалау институттарымен біріге КСРО-дағы бірінші № 55 гигант-шахтаны іске асыруға белсене қатысады.

Өздігінен бұрғылау, руданы тиеу мен тасымалдау жабдықтарын өндіріске енгізу кеншілердің еңбек өнімділігін 4 есе арттыруға, майда-шида жарақатты 1,5 есеге азайтуға, бұрғышылардың дірілге байланысты сырқатын мүлдем жойды.

1968 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының Кен істері институтына жұмысқа ауысуымен Н.Жалғасұлы жер асты әдісі бойынша кен орындарын қазу жүйесін дамытудың жаңа бағыттарын іздеуді, өндірістік камералардың оңтайлы параметрлеріне байланысты кен өндірудің қарқындылығына әсер ететін технологиялық факторларды зерттеп ғылыми жұмыстарын жалғастырды. Осы жылы «Мощных рудных залежей» зертханасына конкурс арқылы кіші ғылыми қызметкер лауазымымен бірге күндіз оқытылатын аспирантураға түсті.

1973 жылы «Исследования интенсивности очистных работ при системе подэтажной выемки» атты ғылыми еңбегін қорғап, техника ғылымдарының кандидаты ататғын алғаннан соң, аға ғылыми қызметкер дәрежесіне конкурстан өтеді.

Қырқыншы жылдарында КСРО шахталарында «...системы подэтажной выемки» жүйесін дамыту кеңінен таралды. Бұл тиімділігі жоғары жүйені пайдалану камерадағы руданы неғұрлым жылдамдатып алу болды. Осындай жағдайға Н.Жалғасұлының кандидаттық диссертациясы көмекке келді. Егер бұрынғы жүйемен бір камерадағы кенді шығару бір жыл уақытты алатын болса, ал бұл ұсынылып отырған жүйемен ол кенді 8 айда алуға болатындығы дәлелденді.

1971 жылы Кен Істері институтында «Специальных методов добычи руд» зертханасы құрылды, оның міндеттерінің бірі қоршаған ортаға зиянды әсерін төмендететін пайдалы қазбаларды өндіру мен қайта өндеудің жаңа технологиялық процестерін табу және жетілдіру болып табылады.

Зертхана меңгерушісі, техника ғылымдарының докторы, профессор И.З. Лысенконың басқаруымен ашылған зертханада Н. Жалғасұлы кіші ғылыми қызметкер дәрежесінде кен өндірудің арнайы әдістері саласындағы мамандардың бірі болды. Н.Жалғасұлының тікелей қатысуымен руда үйіндісін сілтілеу әдісімен, яғни гидрометаллургиялық процестерді қолданып, кендерден түсті және асыл металдар мен құнды элементтерді ерітінділер арқылы бөліп алуды жолға қойды.

2001 жылы «Кен өндіру тиімділігін экологиялық таза технологиялар негізінде арттыру» тақырыбына докторлық диссертациясын қорғады. Бұл теориялық зерттеу жұмысы тау-кен өндірісіндегі қалдықтардың қоршаған ортаға зиянын азайту үшін, ең бірінші мәселе, ол-жаңа, қалдықсыз атқарылатын технология жасау дей келе, шахтадағы кентіректердің ұзақ жылдарға мықтылығын арттыру үшін әр түрлі желімдік қасиеті бар құрамдар жасап, оны жарылған кентіректердің бойына

сіңіру арқылы тұтастығын әм беріктігін қалпына келтірді. Бұл жер бетінде орналасқан қала, өндіріс ошақтары, темір жол, электр желілері, су құбырлары, т.б. нысандардың апатқа ұшырамауына кепілдік берді.

Шахтадан шыққан үйінділерді қайта өңдеп пайдаға асырған, олардан шығатын шаңды басу үшін кірден (киры, нефтебитумозные породы) эмульсия алып онымен қалдықтардың бетін жапқан. Көмірдің майда қалдығынан әр түрлі препараттар алып, брикеттер жасап оны ауыл шаруашылығына пайдалануға ұсынды.

Ғылымдағы еңбек өтілі 51 жылға созылып бірнеше мәрте Қазақстан Республикасы Мемлекеттік стипендиясы тағайындалған.

2002 жылдан бері қарай Д.А.Қонаев атындағы Кен істері институтының «Минералды шикізатты ұқсатудың физикалық-химиялық тәсілдері» зертханасының меңгерушісі қызметін атқарады. Бұл зертханада іргелі ғылыми-зерттеулермен қатар, көмір қалдықтарынан түйіршік отындар, ауыл шаруашылық өсімдіктерін сор жерлерде пәрменді өсіретін препараттар алудың Қазақстандағы негізі қаланды.

1991 жылы шахта астындағы жарықшақтанып құлауға айналған кентіректерді беріктендіру әдісін тауып, оны өндіріске енгізгені үшін Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің техника және ғылым саласындағы сыйлығының иегері атанды.

Н.Жалғасұлының басшылығымен басталған ғылыми-зерттеу жұмыстары бүгінгі күн биігіндегі әдістемелерімен бірге ұсынған экологиялық таза технологиялар болғаннан кейін, ол жобалардың бәрі де өндіріске енгізілуімен аяқталатын-ды. Бір-екі ғана мысал келтірейік.

Жезқазған Кен байыту фабрикаларының балқытуға арналған концентраттары түйіршік жасау цехынан өткенде олар стандартқа сай болмағаннан кейін металл балқыту электр пешінің ішінде кездейсоқ қопарылыстар жиілеп кетеді. Сондай бір қопарылыста адам шығындары да болып тұрды. Осы бір технологиялық келеңсіз жағдайды шешу профессор Н.Жалғасұлына тапсырылды.

Концентранттың түйіршектері балқыту пешіне дейін түсем дегенше оның 15-20 пайызы үгітіліп кететініне көз жеткізген маман оған жабысқақтық қасиеті бар, қант зауыттарының қалдығы- дефекасты керекті мөлшерде қосып, оны Шу қант зауытынан алғаш рет 2000 тонна, екінші рет – қорытынды сынаққа 600 тоннасын Шу стансасынан темір жол вагондарына арттырып Жезқазғанға жеткізді. Ойлап қараңыз, егер бір вагонға 40 тонна дефекаст сияды десек, онда екі состав жүк болады ғой. Ал ол кезде, 1993 жыл болатын, алған материалдары үшін төлемақыны дереу аударуда бірізділік болмайтын. Ақыр соңында сол дефекастың төлемақысы Шуға аударылған да жоқ. Қорытындысында өндірістегі сынақ ойдағыдай өтіп, түйіршіктердің майдалануы 10%-ға төмендеп сапасы ГОСТ-қа келтірілді.

Бірақ профессор Н.Жалғасұлының бастаған жұмысы нәтижесінде оған бұл жаңалығына Қазақстан Республикасының патенті берілді. Өндіріс енді осыған дейін ауаға ұшып кететін қосымша металдарды тонналап алатын болды.

1990-2000 жылдары Н.Жалғасұлының жетекшілігімен жүргізілген жұмыстар негізінде кешенді жүйелер теориясының негізгі принциптерін, экологиялық-экономикалық талдау, физикалық модельдеу әдістерін және геотехнологиялық

процестер механизмдерін негіздеу әдістемесін қолдана отырып, кен өндіруге және өңдеуге байланысты түрлі тау-кен жұмыстары, карьерлердегі қия беттерді бекітудің ұтымды технологиялары, арзан композициялық материалдар жасалынып, кентіректер бекітілді, тау-кен жұмыстарын жүргізу кезінде бұзылған жерлердің құнарлылығын қалпына келтіру әдістері ұсынылып, қалдықтардың бетінен шаң, газ бөлінбеуінің технологиясы берілді.

Н.Жалғасұлының қоңыр көмір қалдықтарын кәдеге жарату мәселесі Қазақстанның ұлттық экономикасы үшін үлкен практикалық маңызы бар ғылыми жаңалық болды. Қоңыр көмір майдасын брикеттеу және оның қалдықтарынан гуминдік препараттарды алу технологиясы берілді. Осы препараттар қорғасын батареяларының пайдалану кезеңін 25% көтереді, сонымен қатар коагулянт, тотығуға қарсы агент, бояғыштар өндірісінде, ағынды суларды тазарту, терең ұңғымаларды бұрғылау, сондай-ақ сирек және қымбат металдарды сілтілеу әдістерінде де қолданылады. Және тұзды топырақтарда мәдени өсімдіктерді өсіру кезінде ауыл шаруашылығында кеңінен қолданыс тапты.

1975-2001 жж. жүргізілген зерттеулер негізінде жаңа, экологиялық таза технологияларды әзірлеу, оларды өндіріске енгізу арқылы кен өндірудің тиімділігін арттыру, тау-кен жұмыстарынан қоршаған ортаға түсетін жүктемені төмендетудің экологиялық, технологиялық, әдістемелік негіздерін жасау тақырыбында Н. Жалғасұлы 2001 жылы докторлық диссертациясын қорғады.

2002 жылы Институт басшылығы қоңыр көмірді өндіру және өңдеу зертханасын құруды ұсынды, оның жетекшілігіне т.ғ.д. Н.Жалғасұлы тағайындалды. Тау-кен экологиясы саласындағы ғылыми-зерттеу зертханасының көлемінің кеңеюіне байланысты 2004 жылы зертхана «Минералды шикізатты қайта өңдеудің физикалық-химиялық тәсілдері» зертханасы болып қайта құрылды.

Қазіргі уақытта оның басшылығымен кәсіпорындардың үйінділері мен қалдықтарын техникалық және биологиялық қалпына келтіру бойынша зерттеулер жүргізілуде және «Қазақмыс» АҚ, «Қостанай Минералдары» АҚ, Жезді кеніштері үшін шаңның азаюын қамтамасыз ететін ұсыныстар әзірленді.

Институттың кейбір зертханаларын қайта құрылуына байланысты, 2008 жылы Н. Жалғасұлы «Экология және кен жұмысының қауіпсіздігі» бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды.

Н. Жалғасұлының аймақтық университеттерден кадрлар даярлаудағы сіңірген еңбегін атап өткен жөн. Ол басқа диссертациялық кеңестерде әрдайым рецензент, жобалардың сарапшысы, монографиялардың рецензенті ретінде қосымша қызмет атқарды және соңғы 5 жыл ішінде әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің «Химия және химиялық технология» факультетінде мемлекеттік аттестациялық комиссияның (МАК) төрағасы болды.

Ол халықаралық ғылыми конференцияларда, конгресстерде және симпозиумдарда (Ресей, Болгария, Қытай, Қырғызстан, Түркия, Австралия, Чили және т.б.) өзекті тақырыптарға дайындалған баяндамаларымен қатысушы ғалымдардың көңілінен шықты. Қоңыр көмірді қайта өңдеуден алынған брикеттері, препараттарының үлгілері Кемерово қаласындағы «Көмір музейінде» экспонат ретінде тұрақты көрсетілімге қабылданған. Тау-кен өндірісінде бұл препараттар Жезді және Жезқазған кен байыту фабрикаларының қалдықтарының бетінен шаң,

газ бөлінбеу үшін жергілікті жабайы өсімдіктерді субстрат бетіне өсіру технологиясы берілген. Осы препараттар Алматы және Қызылорда облыстарында күріш, бидай және соя дақылдарына қолданылып мол өнім алудың кепілі болды.

Ол әртүрлі өңірлерде және баспасөз беттері мен телеэкрандарда баяндамалар жасады, бұдан басқа оның Қызылорда облысы әкімінің шақыруымен Т.Жүргеновтің 120 жылдығы, академик Ш.Есеновтың 90 жылдығы және Жезқазған мемлекеттік университетінде Қ.И. Сәтбаевтың 120 жылдығы бойынша өткізілген конференцияларға қатысып, тыңдаушыларға тың деректерімен көзге түсті.

«Жігітке сегіз өнер де аз» дегендей, біздің кейіпкеріміз мектептегі кезінен фотоға түсіруді жақсы көрген, түрлі байқауларға қатысып, жүлделі орындарға ие болды. Шахтада жұмыс істеген кезінде ол фотоаппартын қолынан тастамай, өндірістегі озат шахтерларды, қолданыстағы жаңа техникаларды түсіріп жергілікті «Жезказганский рабочий» газетіне, қалалық телекомпаниясына репортаж ретінде жариялап, ол мекемелердің штаттан тыс корреспонденті болды.

Жезқазғанда «Қазақфильм» киностудиясы кеншілер туралы «Мен мұхитты көргім келеді» атты толықметражды, түрлі-түсті көркем фильм түсірді. Бұл фильмде Н.Жалғасұлы «газиктің шоферы» рөлінде ойнады. Жергілікті теледидар осы фильмнің актерлерімен, режиссерларымен кездесу ұйымдастырды, олар шахталарда түсірілім тәжірибесімен бөлісіп, жергілікті кен инженерінің де кино түсіріліміне қатысқанына рақмет айтты.

Н. Жалғасұлы өз халқының мәдениетіне, Ұлы Дала қазақтарының тарихына әр уақытта да қызығушылық танытып жүреді. Ұлытауда Алаша ханның кесенесінде, Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошының мавзoleyінде, Алтын шоқы дөңінде Абылай ханның ұлы Кенесарыны Үш жүз қазақтарының ханы деп атап, ақ киізге отырғызып хан тағына көтерген жерлерде болып ұлылардың әруағына тәу етті.

Ол өзге ұлттардың өмірімен танысу үшін Испанияға барып, онда корридану көрді, Тунисте Карфагеннің қирандыларымен танысты, Веспремде Венгрияның ұлы композиторы Ференц Листтің үй-мұражайына соғып, ол үйдің қабырғалары оның әсем әуендерімен қаныққанын музей директорының мағұлматтарынан бойына сіндіріп, ал енді ол қабырғалар Ұлы Абайдың әндерімен де қанықсын деп композитордың роялінде Н. Жалғасұлы Абайдың екі әнін ойнап берген: «Айтым сәлем, каламқас» және «Көзімнің қарасы». Осыдан көп ұзамай Венгрияның Мәскеудегі елшісі «Венгрия туралы не білесіз?» байқауын «Лениншіл жас» және «Ленинская смена» газеттері арқылы конкурс жариялаған. Осыған қатысуға өзіне міндет санап Н. Жалғасұлы қазақ тілінде «Көгілдір Дунай маржаны» аталатын мақаласын «Лениншіл жас» газетіне береді. Мазмұны Ф. Лист пен Абай әндері. Ол мақала конкурста жарияланған III-орынды жеңіп алады. Оны сол елдің елшісі келіп тапсырады.

Әлемнің 20-дан астам елінде болды, нәтижесінде бұл әсерлер өзінің 500 беттік «Сырда туып тауда өскен» эссе жанрындағы кітабының лейтмотивін қалыптастырды, онда ол қазақ оқырмандарын Еуропа, Оңтүстік-Шығыс Азия халықтарының, Жезқазған кеншілерінің өмірлерімен, жоғары оқу орындарына тәлімгерлер дайындаудағы Д.А. Қонаев атындағы Кен істері институтының рөлімен таныстырды. Кітапта автор жинаған 500 мақал-мәтел бар, бір сөзбен айтқанда, ол

өзінің дипломдағы мамандығы мен шектелмеді, әруақытта да өзінің көкжиегін кеңейтуге, ісінің алуантүрлілігіне, айналасына шапағатын жайып, әртүрлі аяқ астынан кездесе қалатын қиындыққа, өмірдің күреңділігіне қарамай, тұла бойын этика мен эстетикаға билетіп А.П. Чехов айтқандай, «адамда бәрі жақсы болуы керек...» және А.С. Пушкинді әр уақытта есте ұстап

Мой друг, отчизне посветим

Души прекрасные порывы! – өлеңінен және Абайдың «Сен де-бір кірпіш, дүниеге, Кетігін тап та, бар қалан!» жол сілтемесінен өмір бойы шықпай келе жатыр.

1991 жылғы 2 қазанда, тұңғыш қазақ космонавты Тоқтар Әубәкіров ғарышқа ұшқанда, Н.Жалғасұлы айлаққа жауапты бір генералдың кабинетінде түнеп, әр тараптан келген қонақтарға қызмет көрсетуге қатысты. Бұл бүкіләлемдік оқиға болғандықтан «Байқоңыр» ғарыш кешеніне жергілікті тұрғындарды табаны күректей 30 жылдан кейін есігін ашқан. Міне, Н.Жалғасұлы арнайы рұқсат қағазымен қазақ бауырын ғарышқа шығарып салуға барып, ол ұшатын ракетадан 750 м жерден бақылап отырған.

Жалғасұлы Нариманның өз мамандығы бойынша жазған 315-тей ғылыми еңбегі жарық көрді, оның ішінде 33-і ғылымда ашқан жаңалығы үшін ССРО-ның және Қазақстан Республикасының авторлық куәлігімен алдын ала патенті берілген және «Кенді жерасты әдісімен өндіруде жарықшақты шайырлы желімдегішпен қатырып тастау» (1997); «Кенді өндірудің геотехнологиялық әдістері» (1997); «Қазақстан шикізатын кешенді өңдеу» (2003); «Тау-кен ғылымы және Қазақстан жер қойнауын игерудің проблемалары» (2008); «Новые технологии добычи и переработки полезных ископаемых» (2014); „Комплексная переработка бурых углей Центрального Казахстана„(2014); «Строительные материалы из техногенных минеральных образований» (2017) тағы сол сияқты 8 монографиялары жарық көрді, 17 техника ғылымдарының кандидатын, 3 магистрант пен PhD докторанттары, одан басқа 3 докторанттың диссертациялық жұмысына жетекшілік жасайды. 2007 жылы профессор атағына ие болды.

Н.Жалғасұлының ғылыми және ұйымдастырушылық қызметіндегі еңбегі қоғам мен мемлекет тарапынан айтарлықтай бағаланды: «Еңбек ардагері» медалімен, «КСРО-ның үздік рационализаторы» белгісімен, Қазақ ССР Министрлер Кабинетінің ғылым және техника саласындағы сыйлығының лауреаты (1991 ж.), Алматы қаласы әкімінің Құрмет грамотасымен (2009 ж.), «Шахтер даңқы», «Ғылымға сіңірген еңбегі үшін» (РФ), Ресей Федерациясының Қазіргі гуманитарлық академиясының «За заслуги в науке», «М.Ломоносовтың 300 жылдығы» медальдарымен, Вернадский орденімен, (Санкт-Петербург), «Қызылорда қ. 190 жыл», «Ш.Есеновке 90 жыл», «Т. Жүргеновке 120 жыл» мерейтойлық медальдарымен (2017) марапатталды, 2016 ж. Ұлттық тау-кен ғылымдар Академиясының академигі атағын алды, «Отличник горной науки» құрмет белгісімен, Халықаралық экология Академиясының академигі, «Қызылорда облысы Жалағаш ауданының құрметті азаматы», дәріс оқығаны үшін «Іле ғылыми-зерттеу университетінің (ҚХР) құрметті профессоры» атағына ие болды және көптеген диплом, грамоталармен марапатталған.

Қазақстанның тау-кен ғылымына және Институттың дамуына қосқан елеулі үлесі үшін 2009 жылғы 3 желтоқсандағы Ғылыми кеңестің шешімімен Н.

Жалғасұлына Д.А. Қонаев атындағы «Кен істері институтының құрметті ғылыми қызметкері» атағы беріліп «Алтын тақтаға» аты жазылды.

«Байшев университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына мақалалар беру тәртібі:

«Байшев университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына (ҚР Ақпарат министрлігі бұқаралық ақпарат құралы несепке алу туралы 29.01.2004ж. №4645-Ж куәлігі берілген) қазақ, орыс және ағылшын тідерінде мақалалар қабылданады.

«Байшев университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы авторларына қойылатын талаптар:

Журналға жарияланатын мақала дайындау алдында авторлардың келесі ережелерді басшылыққа алуы-сұралады:

Авторлар жөнінде мәлімет (аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйым немесе мекеме атауы және орналасқан жері; елінің атауы, мекен-жайы, телефоны, e-mail) үштілде (қазақ, орыс, ағылшын) беріледі. *Ескерту. Автордың аты-жөні атау септігінде қолданылады.*

МРНТИ коды

1 интервалдан соң МРНТИ коды көрсетіледі. МРНТИ коды жарияланатын мәлімет такырыбынан сол жағында бөлек жолмен орналасады.

Аннотация және кілт сөздер

Аннотация және кілт сөздер арасы 1 интервалмен үш тілде беріледі (қазақ, орыс, ағылшын). Мәтін алдында аннотация мен кілт сөздер жарияланатын материал тілінде жазылады және әдебиеттер тізімінен кейін басқа екі тілде орналастырылады.

Мақаланы рәсімдеуге келесі талаптар қойылады:

Мақала көлемі әдебиеттер тізімі, кесте, сурет, сурет жазбалары және аннотациялармен қоса 5 беттен аспау керек. Баспаға басып шығарылған нұсқасымен толық сәйкес келетін электронды түрінде тапсыру керек. Файл атауы мақала авторының тегімен көрсетіледі. Мақала беттерін нөмірлеу керек. Мәтін Word бағдарламасының кез келген нұсқасымен теріліп, CD, басқада тасушы құралмен жеткізіледі немесе электронды поштаға жіберіледі. Мәтін А4 қағазына (210*297 мм) 14 пиксельдегі Times New Roman әрпімен жоларалық 1 интервал қалдыра отырып жазылады.

Кесте, сурет, формулаларда символ және белгілерге әр түрлі түсініктеме болмауы керек. Суреттер айқын әрі анық болуы тиіс. Мәтіндегі суреттер мен кестелерге сілтемелер көрсетілуі керек. Мәтінде формула саны аз болуы керек. Формулалар баспаға сәйкес (математикалық және химиялық формулалар үшін) болуы тиіс. Кестенің тақырыбы қойылып, бос бағандар болмауы тиіс.

Әдебиеттер тізімі жарияланатын материал мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 20-дан көп болмауы керек. Мақалада сілтеме нөмірлері әдебиеттер тізіміндегі дереккөздердің реттік нөмірлері бойынша қойылады. Мұрағаттық материалдар тізімге енгізілмейді, оларға сілтеме мәтін ішінде жақшаға алу арқылы реттеледі. Дереккөз ретінде электронды ресурстарды қолданған жағдайда әдебиеттер тізімінде

библиографиялық жазба және ғаламтордағы толық желілік адресіне сілтеме пайдаланған күнімен берілгені жөн.

Ескерту. Мақала ГОСТ 7.1 - 2003-ке сәйкес рәсімделуі керек.

«Библиографиялық жазылым. Библиографиялық, сипаттама. Құрылымның жалпы талаптары мен ережелері». Мақала мәтініндегі дереккөздерге сілтеме тік жақшаға алынады.

Бір нөмірге бір автордың мақала саны 2-ден аспауы қажет. Мақалаға ұйым жетекшісінің қолы қойылған жолдама хаты мен пікірі жазылады. Баспаға түскен барлық мақалаға пікір беріледі. Қажетті жағдайда толықтыру мен өзгертулер енгізу үшін мақала авторға қайтарылып беріледі. Баспа мақала мәтініне өзгеріс енгізуге құқылы.

Жарияланымға мақалалар келесі мекен-жай бойынша қабылданады 030000, Ақтөбе қаласы, Аз. Жұбановтар көшесі, 302. Баишев университеті.

Тел.: 8(7132) 974081, e-mail: vestnik@ausb.kz

Правила для публикации в журнал «Вестник Баишев Университета»

В научный журнал «Вестник Баишев Университета» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданный Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г.) принимаются статьи на казахском, русском и английском языках.

Редакционная коллегия просит авторов при подготовке статей для опубликования в журнале руководствоваться следующими правилами в порядке расположения:

Сведения об авторах

Перед наименованием статьи указываются сведения об авторах: имя, отчество и фамилия; место работы (наименование учреждения, организации, предприятия и место расположения; наименование страны, домашний адрес, телефон, e-mail) приводят на трех языках (казахский, русский, английский). Сведения об авторах излагаются на языке публикуемого материала и после списка литературы на двух других указанных языках.

Примечание. Имя автора приводится в именительном падеже.

МРНТИ

Через 1 интервал указывается код МРНТИ. Его располагают отдельной строкой слева перед заглавием публикуемого материала.

Аннотация и ключевые слова

Через 1 интервал приводят аннотацию и ключевые слова на трех языках (казахский, русский, английский). Перед текстом публикуемого материала аннотация и ключевые слова приводятся на языке публикуемого материала и после списка литературы приводятся на двух других указанных языках

Статья

Через 1 интервал размещается статья. Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен превышать 5 страниц печатного текста. Текст должен быть набран в программе Word любой версии, представляется на электронном носителе, либо отправляется по электронной почте. Шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4 (210*297 мм), размер кегля – 14 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание текста по ширине.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. На рисунках и таблицах в тексте должны быть ссылки. В тексте число формул должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы следует пояснять в примечании.

Список литературы

Через 1 интервал список литературы помещают после текста публикуемого материала. Список литературы должен составлять не более чем из 20 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Примечание. Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимаются не более 2 статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. Статья должна сопровождаться рецензией. Все статьи, поступившие в редакцию, рецензируются. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысла статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу: 030000, г.Актобе ул. Бр.Жубановых, 302 а, Баишев Университет, Тел.: 8 (7132) 974081. E-mail: vestnik@ausb.kz

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА

Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском
языках

Формат А4 Көлемі 8,4 баспа табақ Объем 8,4 печ.л.
Таралымы 100 дана Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 15.12.2019 ж.
Подписано в печать: 15.12.2019 г.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А
Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых,
302А
тел. 97-40-81, 52-36-00

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІ

® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКОМ ОТДЕЛЕ БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА

**Жарияланған мақала авторларының пікірі
редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.
Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.**

Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения редакции.